

KATALOG IZLOŽBE

ARHEOLOGIJA OTPORA

OTKRIVANJE ZBIRKI KULTURNE OPOZICIJE U SOCIJALISTIČKOJ HRVATSKOJ

Nenad Bukvić, Teodora Shek Brnardić

Nakladnik
Hrvatski državni arhiv

Za nakladnika
Dinko Čutura

Autori izložbe i kataloga
Nenad Bukvić
Teodora Shek Brnardić

Suradnici
Lidija Bencetić
Stipe Kljaić
Josip Mihaljević

Lektura
Martina Kramarić

Korektura
Nenad Bukvić
Teodora Shek Brnardić

Prijevod na engleski jezik
Marijan Bosnar
Teodora Shek Brnardić

Korektura prijevoda
Edward Bosnar

Grafička priprema i oblikovanje
ADAGORA j.d.o.o.

Tisak
OG GRAFIKA d.o.o.

Naklada
500 primjeraka

Objavljeno uz potporu projekta COURAGE i Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

ISBN 978-953-7659-57-8

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001008541.

Zagreb 2018.

Projekt COURAGE financira Europska unija u sklopu programa za istraživanje i inovacije za razdoblje 2014. – 2020. godine – OBZOR 2020, a prema Ugovoru broj 692919.

IZJAVA O ODRICANJU ODGOVORNOSTI

Projekt je financiran kroz pomoć Europske komisije. Ova publikacija sadrži isključivo mišljenje njezinih autora. Europska komisija nije odgovorna za upotrebu informacija koje sadrži ova publikacija.

UVODNA RIJEČ: ŠTO JE KULTURNA OPOZICIJA?

„Preko interpretacije, razumijevanje; preko razumijevanja, poštovanje; preko poštovanja, zaštita.”

(Freeman Tilden, *Interpreting Our Heritage*, 1957.)

Povodom 25 godina pada Berlinskoga zida Europska komisija odlučila je 2014. godine u okviru znanstveno-istraživačkoga programa Obzor 2020 ponuditi projektnim prijaviteljima iz zemalja istočne Europe temu „Promišljena (društva)-4-15: Kulturna opozicija u bivšim socijalističkim državama”. Njezin glavni izazov bio je činjenica da u različitim zbirkama postoje mnogobrojni dokumenti i predmeti koji svjedoče o raznovrsnosti kulturnih pokreta i aktivnosti protiv komunističkoga režima u Europi, no ta je važna baština istodobno izrazito raštrkana i fragmentirana. Zbog toga je ostala zanemarena i nepoznata široj publici. Projektni prijedlozi trebali su osmisliti način otkrivanja i predstavljanja ovih zbirki široj javnosti, ponajprije u obliku digitalnoga registra i predložiti bolje načine njihove zaštite i promocije.

Na natječaju je pobijedio prijedlog „COURAGE – Kulturna opozicija: razumijevanje kulturne baštine neslaganja u bivšim socijalističkim državama” pod koordinacijom Mađarske akademije znanosti i umjetnosti. Hrvatski institut za povijest bio je partner u konzorciju od 12 partnera iz 10 zemalja, zadužen za Hrvatsku i Sloveniju. Katalog ove izložbe, koji nastaje u suradnji s Hrvatskim državnim arhivom, iznosi rezultate projektnoga rada u kojemu se predstavljaju izlošci iz različitih tipova zbirki samo u Hrvatskoj. Zajednička izložba sa Slovenijom predstoji u budućnosti.

Pronalaženje zbirki bio je zaista arheološki rad tijekom kojega je u svrhu što bolje selekcije trebalo otkopati različite slojeve neslaganja i otpora politici komunističkih vlasti u kulturnoj sferi. To nije bio nimalo jednostavan zadatak jer nije bilo gotova popisa s takvim zbirkama i bilo je potrebno stručno povjesničarsko znanje toga razdoblja za njihovu detekciju. Rezultat je „arheološkoga kopanja” po raznim kutijama i obavljenih intervjua sedamdesetak zbirki s područja Hrvatske i Slovenije opisanih u mrežnome registru COURAGE.

„Kulturnu opoziciju” definirali smo kao kulturne i društvene prakse raznih skupina i pojedinaca koje su izražavale kritičko neslaganje s komunističkim režimom i njegovom kulturnom politikom, a čije su radnje mogle varirati od anonimnoga neslaganja (alternativni životni stil), prikrivenoga ili javnoga kritiziranja dominantne komunističke vlasti i njezina društveno-političkoga poretka, sve do otvorenoga otpora diktaturi u emigraciji u razdoblju od 1945. do 1990.

Tipologija proizašla iz ove definicije uključivala je istraživačke podteme političke emigracije (egzila), vjerskih institucija, nacionalnih pokreta, nacionalnih manjina, radikalne ljevice, omladinske (kontra)kulture, književnosti, neoavangarde (vizualne, konceptualne i izvedbene umjetnosti), društvene pokrete (feminizam, ekologija, LGBT, ljudskopravaški i mirovni pokreti), cenzuru, partijsku i državnu kontrolu.

S druge strane, „zbirka” je uključivala skupinu predmeta ili dokumenata, bilo privatnih bilo javnih, bilo u fizičkome, bilo u digitalnome obliku, čiji se sadržaj može identificirati kao relevantan za različite aspekte neslaganja s komunističkim režimom (politika, kultura, prakse, ideologije, svjetonazori).

Da bi se zbirke što više iskustveno približile mogućim korisnicima, cilj je ove izložbe predstavljanje *ljudi* koji su namjerno ili nehotice stvarali zbirke kulturne opozicije, skupljali građu

ili kreirali sadržaj zbirki povezanih preko registra COURAGE. Preko priča o protagonistima kulturne opozicije posjetitelji će se možda više moći povezati sa samom temom i građom kulturne opozicije koja je ostala nepoznata i nezanimljiva široj javnosti, dijelom zbog nedostupnosti, a dijelom zbog političko-ideoloških predrasuda.

Tako smo u izložbu među kulturne opozicionare uključili emigrante, vjernike, disidente, praksisovce, omladince, umjetnike, feministice, kao i njihove suzbijatelje – cenzore, ideologe, udbaše. Naravno da se ove identitetske oznake mogu preklapati, ali radi preglednosti opredijelili smo se za ovu tipologiju. Izložba počinje slučajevima koji se mogu prepoznati kao otvoreni otpor i suprotstavljanje sve do prikriivenog društvenog nekonformizma, a završava djelatnicima državne i partijske kontrole koji prikazuju kako je režim tretirao neslaganje i suprotstavljanje službenoj kulturnoj politici.

Teme su predstavljene slikovnim prikazom izložaka, citatom i kratkom interpretacijom. Izložci najvećim dijelom potječu iz zbirki opisanih u registru COURAGE, koje su otkrivene u različitim baštinskim i znanstvenim ustanovama te kod privatnih osoba. Međutim, na pojedinim su mjestima nadopunjeni dodatnim primjerima iz bogatih fondova i zbirki Hrvatskoga državnog arhiva. Time se želi dodatno istaknuti golem potencijal koji pruža ova slabo poznata i zapostavljena kulturna baština proizašla iz naše recentne povijesti.

Kopajmo zajedno po baštini kulturne opozicije!

Nenad Bukvić
Teodora Shek Brnardić

Zagreb, 2. rujna 2018.

EMIGRANTI

Hrvatsku političku emigraciju činili su pojedinci i skupine hrvatske nacionalnosti koji su iz političkih razloga napustili domovinu tijekom Drugoga svjetskog rata ili u poratno doba. Premda je među njima bilo pristaša neke treće demokratske Jugoslavije, većina je sanjala neovisnu hrvatsku državu, bilo kao obnovljenu Nezavisnu Državu Hrvatsku, bilo kao suverenu, demokratsku i pluralnu Hrvatsku.

Svima je bila zajednička osuda komunizma kao političkoga poretka. Politički emigranti bili su tako antikomunisti i prava politička opozicija jugoslavenskomu režimu. Manji dio političkih emigranata u svojoj je borbi posezao i za nasilnim sredstvima, no pravo je oružje za širenje istine o hrvatskome nacionalnom pitanju ležalo u kulturi.

O tome svjedoče zbirke emigrantske tematike u registru COURAGE koje su brojčano najzastupljenije. U registru se prvi put na jednome mjestu pojavljuju institucije koje posjeduju te zbirke.

Udba prati Antu Ciligu i Bogdana Radicu

„Kao što je Staljinova Moskva naslijedila imperijalizam cara, tako je Titov Beograd naslijedio imperijalizam Pašića i kralja Aleksandra.”

(Ante Ciliga, *Tito nije uspio riješiti nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 1954.)

„Ali u pitanju prihvaćanja fašizma ili komunizma, dakle jednog sistema koji traži posvemašnje podvrgnuće čovjeka laži-dogmi, čovjek mora sve to razjasniti sebi i svojoj savjesti i društvu u kome živi, radi čega je sve to učinio i za čim je težio.”

(Bogdan Radica, *Hrvatska 1945*, 1974.)

Osam fotografija Ante Cilige, prema bilješkama snimljenim u razdoblju od 1925. do 1946. godine. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH. Dosje Ante Cilige)

UPITNIK O JUGOSLOVENSKOM EMIGRANTU	
Ime i prezime	347659
Datum rođenja	1892. - 1922.
Broj dosjeka	33336
Datum prijave	24. lipnja 1963.
1. Ime i prezime: RADIĆ, B. kćerka - RADIĆ, B.	
2. Datum rođenja: 13. prosinac 1904.	
3. Mjesto rođenja: Zagreb	
4. Mjesto boravka: Zagreb	
5. Mjesto rada: Zagreb	
6. Mjesto školovanja: Zagreb	
7. Mjesto boravka: Zagreb	
8. Mjesto rada: Zagreb	
9. Mjesto školovanja: Zagreb	
10. Mjesto boravka: Zagreb	
11. Mjesto rada: Zagreb	
12. Mjesto školovanja: Zagreb	
13. Mjesto boravka: Zagreb	
14. Mjesto rada: Zagreb	
15. Mjesto školovanja: Zagreb	
16. Mjesto boravka: Zagreb	
17. Mjesto rada: Zagreb	
18. Mjesto školovanja: Zagreb	
19. Mjesto boravka: Zagreb	
20. Mjesto rada: Zagreb	
21. Mjesto školovanja: Zagreb	
22. Mjesto boravka: Zagreb	
23. Mjesto rada: Zagreb	
24. Mjesto školovanja: Zagreb	
25. Mjesto boravka: Zagreb	
26. Mjesto rada: Zagreb	
27. Mjesto školovanja: Zagreb	
28. Mjesto boravka: Zagreb	
29. Mjesto rada: Zagreb	
30. Mjesto školovanja: Zagreb	
31. Mjesto boravka: Zagreb	
32. Mjesto rada: Zagreb	
33. Mjesto školovanja: Zagreb	
34. Mjesto boravka: Zagreb	
35. Mjesto rada: Zagreb	
36. Mjesto školovanja: Zagreb	
37. Mjesto boravka: Zagreb	
38. Mjesto rada: Zagreb	
39. Mjesto školovanja: Zagreb	
40. Mjesto boravka: Zagreb	
41. Mjesto rada: Zagreb	
42. Mjesto školovanja: Zagreb	
43. Mjesto boravka: Zagreb	
44. Mjesto rada: Zagreb	
45. Mjesto školovanja: Zagreb	
46. Mjesto boravka: Zagreb	
47. Mjesto rada: Zagreb	
48. Mjesto školovanja: Zagreb	
49. Mjesto boravka: Zagreb	
50. Mjesto rada: Zagreb	

Upitnik o jugoslavenskom emigrantu Bogdanu Radici, 24. lipnja 1963. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH. Dosje Bogdana Radice)

Mnoštvo dosjea Službe državne sigurnosti odnosi se na pripadnike emigrantskih skupina, koje se naziva „neprijateljska emigracija“. U skupini praćenih osoba bili su i istaknuti emigranti Bogdan Radica i Ante Ciliga.

Građanskoga intelektualca Radicu optuživalo se da sudjeluje u svim antijugoslavenskim skupovima, te da putuje po mnogim zemljama (SAD-u, Kanadi, Švicarskoj, Italiji i ostalim europskim zemljama) s ciljem organiziranja neprijateljske djelatnosti. Ciliga je, pak, prešavši put od komunističkoga disidenta do antikomunista, bio pod prismotrom zbog otvorena kritiziranja Titova režima i partijske diktature.

Razotkrivanje Titova pravog lica

Knjiga *Tito progonitelj* svećenika Augustina Juretića (alias Georgius Liburnicus) na španjolskome jeziku objavljena je 1952. godine, nakon Titova razlaza sa Staljinom. Tada se mijenja jugoslavenska vanjska politika okretanjem prema zapadu. Zbog toga Jugoslavija dijelom demokratizira svoje društvo uvodeći samoupravni socijalizam. Prema van se nastoji prikazati kao društvo koje je prihvatilo zapadne vrijednosti.

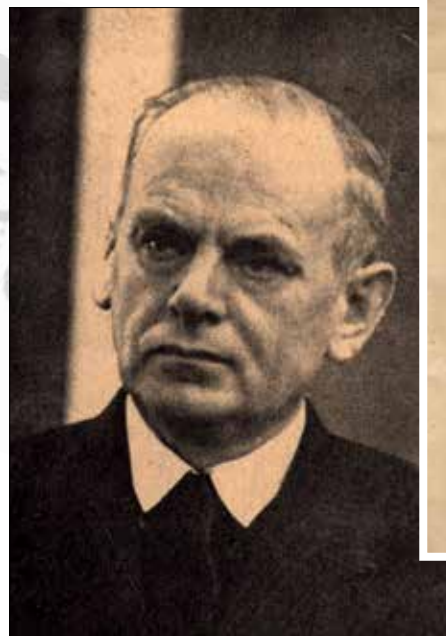
Tito progonitelj demantira takav prikaz Jugoslavije u zapadnim medijima. U njoj se razotkriva prava narav komunističkoga režima te opisuju progon Katoličke Crkve i njezina svećenstva.

Juretićeva ostavština nalazi se u Zavodu sv. Jeronima u Rimu.

„UDBaši su najprivilegirana kasta ljudi u Jugoslaviji. Odgojeni kao krvoloci – uživaju sve povlastice – od najboljih plaća do najboljnijeg snabdjevanja u hrani, odijelu, najluksuznijim stanovima, na najljepšim ljetovalištima, gdje se odmaraju od svoga posla.“

([Augustin Juretić], „Tko vlada u Titovoj Jugoslaviji“, *Hrvatski dom*, br. 59, 1952.)

Naslovnica knjige Augustina Juretića pod pseudonimom Georgius Liburnicus. (Hrvatski institut za povijest)

Portret Augustina Juretića. (izvor: *Hrvatski dom*, izvanredni broj, kolovoz 1954.)

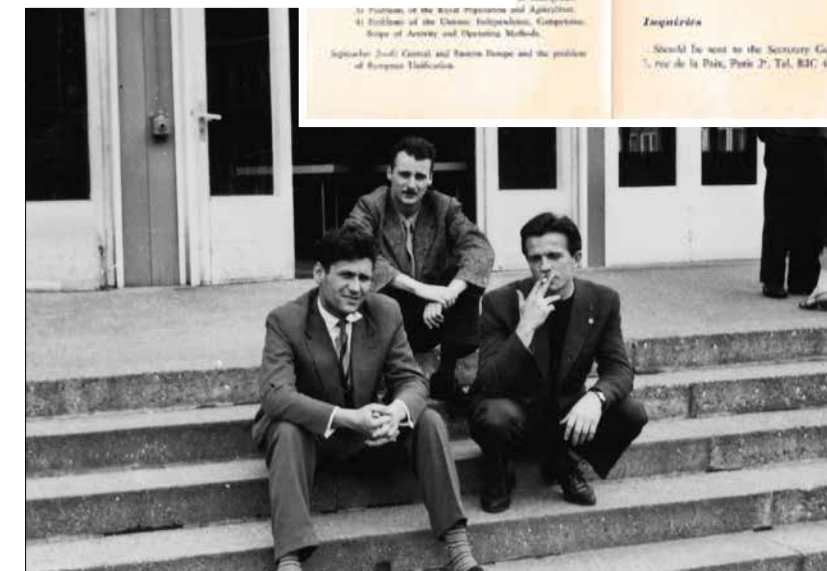
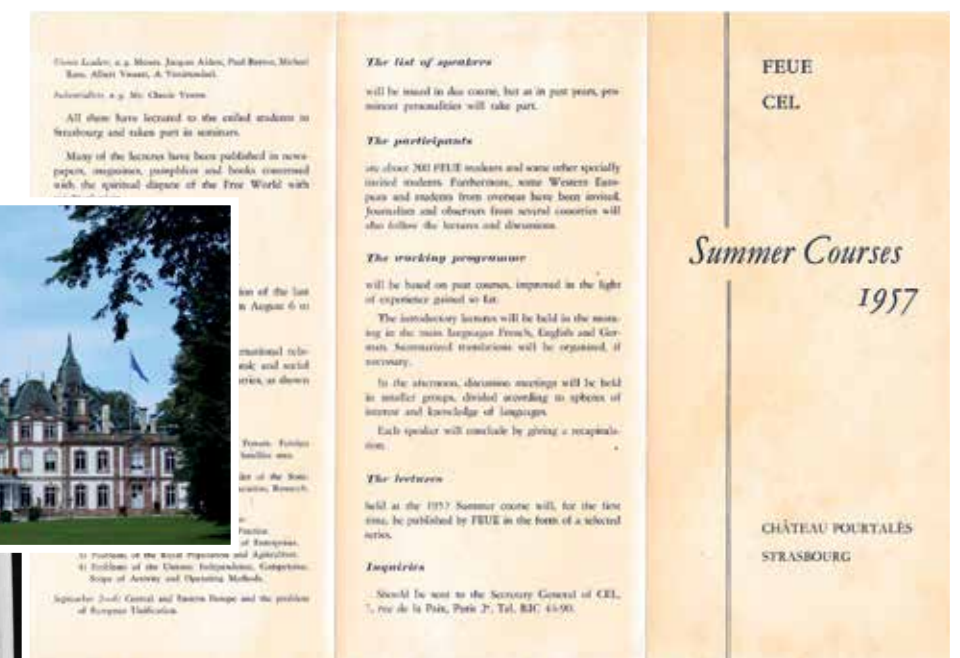
Ljetna škola liberalne demokratije

Sveučilište Slobodna Europa u egzilu osnovao je Američki nacionalni odbor za slobodnu Europu 1951. godine u New Yorku. Svrha institucije bila je omogućiti akademsku izobrazbu u demokratskome duhu što većemu broju iseljenika koji su napustili komunističke države. Oni su jednoga dana trebali biti nositelji liberalno-demokratskoga sustava koji bi se gradio u srednjoistočnoj Europi nakon pada komunizma. Sveučilište je davalo stipendije za svoje ljetne seminare koji su se od 1952. do 1958. održavali u Strasbourgu u Château de Pourtalèsu. Jakša Kušan bio je jedan od stipendista, a ondje je započela i njegova suradnja s Tihomilom Rađom i Brankom Salajem. S njima će poslije osnovati i uređivati list *Nova Hrvatska*.

„Ovo sveučilište ima trostruki program: da omogući mladeži satelitskih zemalja da nastave svoje studije i da se razviju u buduće vođe tih zemalja, odgojene u duhu zapadnjačke slobode; da se u tim mladim ljudima održe i sačuvaju veze koje ih drže za kulturu i jezik njihove domovine; i treće, da se posredstvom zajedničkog života i specijalnih studija razvije uzajamno razumijevanje između ovih predstavnika različitih nacionalnosti i da se u njima oblikuje nadnacionalni i Europski duh.“

(Joseph M. Ursyn, „A European University,“ *The Tablet*, br. 5847, 1952.)

Château de Pourtalès, gdje su se održavali seminari Slobodne Europe u egzilu. (izvor: Wikimedia Commons, fotografija: Jean Marc Gaijean)

Brošura Ljetnoga seminara 1957. koji je pohodio Jakša Kušan. (privatna zbirka Jakše Kušana, Zagreb)

Tihomil Rađa, Jakša Kušan i Filip Šikić ispred Château de Pourtalès, Strasbourg, ljeto 1956. ili 1957. (privatna zbirka Jakše Kušana, Zagreb)

Zadrani traže Slobodni glas

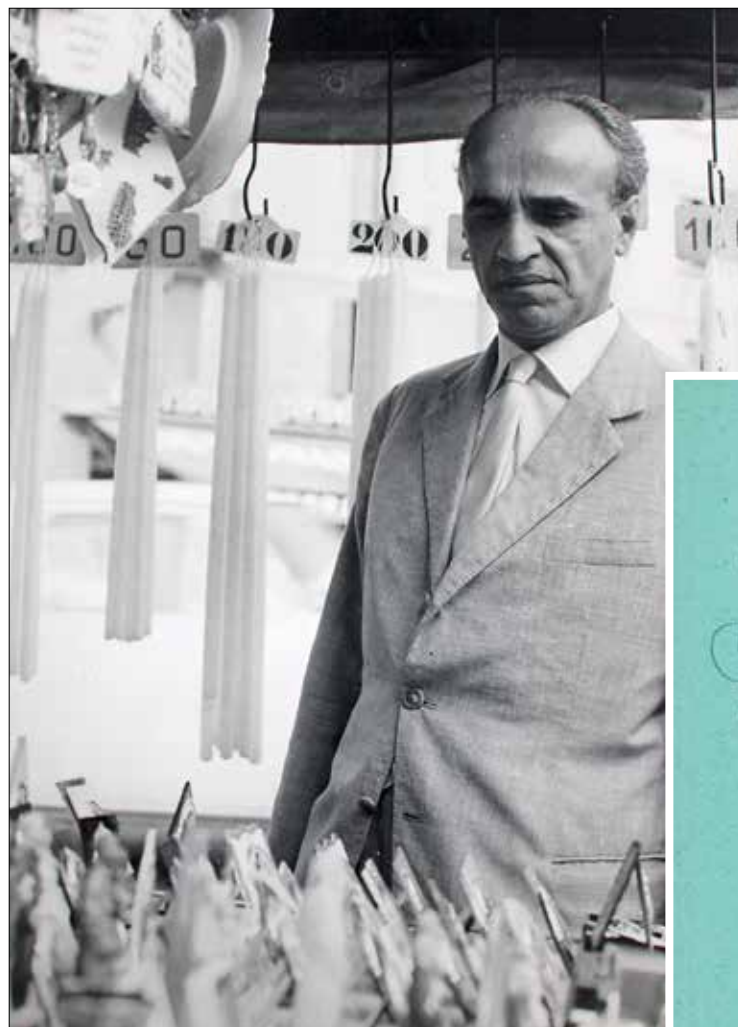
„Posljedica svakog perioda totalitarizma u povijesti je gubitak unutrašnje duhovne demokracije u ljudima, demokracije koja podrazumijeva postojanje raznih mišljenja, ideja i stavova.”

(Inicijativni odbor za osnivanje samostalnog demokratskog i socijalističkog časopisa, *Zadarska deklaracija*, 1966.)

Godine 1966. skupina nezavisnih zadarskih intelektualaca pokrenula je inicijativu za osnivanje prvoga opozicijskog glasila u Jugoslaviji koje bi bilo izvan državno-partijske kontrole, a trebalo se zvati *Slobodni glas*.

Skupinu je predvodio Mihajlo Mihajlov. Uz njega su još bili Nikola Čolak, Danijel Ivin, Mirko Vidović, Davor Aras, Boža Pavlović, Predrag Ristić, Marijan Batinić i Franjo Zenko. Oni su bili intelektualci različitih opredjeljenja, od reformnih socijalista do konzervativaca.

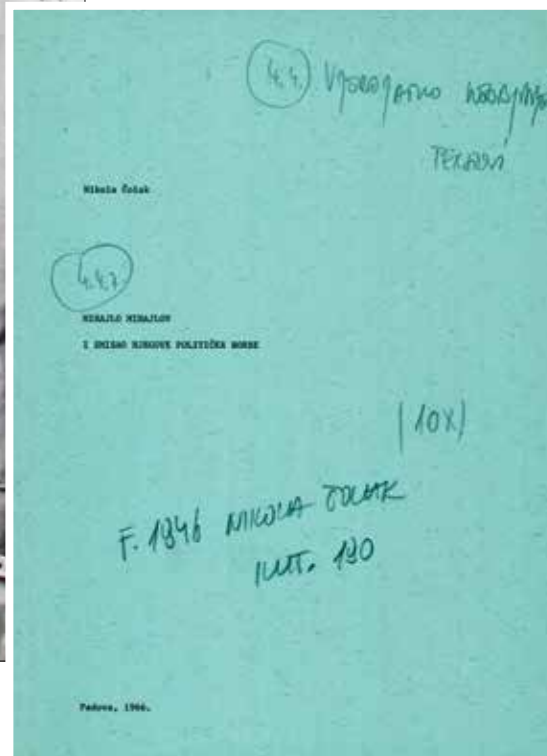
Jedni su smatrali da Jugoslavija nije riješila nacionalno pitanje hrvatskoga naroda i ostalih jugoslavenskih naroda, dok su drugi mislili da je Jugoslavija najbolji okvir za razvoj tih naroda. Zajednički su se zalagali za slobodu govora, mišljenja i izražavanja u kontekstu jugoslavenskoga socijalizma.

Nikola Čolak na Piazza del Santo ispred bazilike sv. Antuna Padovanskoga u Padovi u rujnu 1966. nakon odlaska u emigraciju. (privatna zbirka Zrinke Podhraški Čizmek, Zagreb)

Pokušaj nije uspio, a Nikola Čolak nakon odlaska u emigraciju opisao je cijeli slučaj u tekstu *Mihajlo Mihajlov i smisao njegove političke borbe*.

Naslovnica rukopisa *Mihajlo Mihajlov i smisao njegove političke borbe*, 1966. (HR-HDA-1946. Čolak Nikola)

Frankfurtski prostor slobode

„Kulturne manifestacije znaju biti za političke diktature i totalitarne sisteme ubitačnije nego atentati.”

(COURAGE intervju s Jakšom Kušanom, 2018.)

Sudjelovanje hrvatskih emigranata na Frankfurtskome sajmu knjiga bilo je toliko važno da su se jugoslavenske vlasti koristile i diplomatskim aparatom da ga zabrane. Uredništvo lista *Nova Hrvatska* s Jakšom Kušanom i izdavačka kuća *Hrvatska revija* Vinka Nikolića prvi su nastupili kao izdavači na sajmu 1973. godine.

Publika koja je dolazila na sajam nije bila uobičajena publika za jedan sajam knjiga. Posjećivali su ga i radnici koji bi često dolazili izravno s posla, i u radnoj odjeći. Štand je uvijek bio pun, bez obzira na to što se znalo da ima „ubačenih” agenata UDBA-e. Unatoč pokušajima jugoslavenskih vlasti da onemoguće te nastupe, *Nova Hrvatska* i *Hrvatska revija* svake su godine proširivale svoju produkciju i štand.

Služba državne sigurnosti potajno je snimala ovu manifestaciju, ali i mnoge slične njoj (npr. Londonski sajam). Fotografije se nalaze u fondu Službe u Hrvatskome državnom arhivu i u privatnoj zbirci Jakše Kušana.

Zajednički štand Nove hrvatske i Hrvatske revije.

Primjerici izdanja *Hrvatske revije* i knjiga Vinka Nikolića i Bogdana Radice.

Primjerici Nove Hrvatske. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 10.6/28-1)

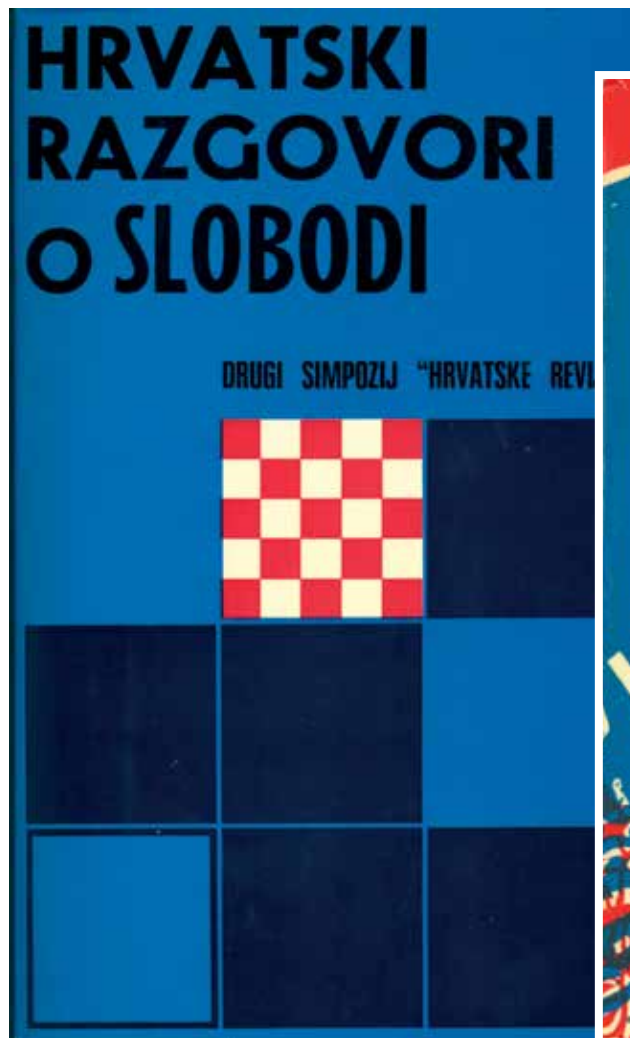

Hrvatski štand na Frankfurtском sajmu knjiga 1980-ih godina. (privatna zbirka Jakše Kušana)

Jakša Kušan, Stjepan Đureković i njegov sin Damir, Bogdan Radica na sajmu u Frankfurtu, listopad 1982. (privatna zbirka Jakše Kušana)

Prvo pojavljivanje na Frankfurtском sajmu knjiga, listopad 1973. (privatna zbirka Jakše Kušana)

Vinko Nikolić (ur.), *Hrvatski razgovori o slobodi – Drugi simpozij "Hrvatske revije" / srpanj 1971.* München – Barcelona, 1974.

Bogdan Radica, *Hrvatska 1945.* München – Barcelona, 1974.

Potpora iz Australije

„Sloboda hrvatskim intelektualcima!”

(transparent na demonstracijama u Australiji)

Hrvati u Australiji snažno su se zauzimali za hrvatske disidente, čiji je progon uslijedio nakon sloma hrvatskoga proljeća 1971. godine. Dvije fotografije iz 1975. godine prikazuju demonstracije hrvatske emigracije u Australiji protiv jugoslavenskoga komunističkog režima.

Đurđa Avdić govorila je u ime udruge „Hrvatice” – Hrvatski nacionalni odbor žena za oslobođenje Hrvatske, a skupina hrvatskih mladića u lancima pokazivala je stanje Hrvata u Jugoslaviji. Nosili su se transparenti i na hrvatskome i na engleskome jeziku s porukama „Živila slobodna Hrvatska”, „Ja sam Hrvat, ne Jugoslaven”, „Sloboda hrvatskim intelektualcima!”.

Služba državne sigurnosti potajno je snimala ovu manifestaciju, ali i mnoge slične njoj. Fotografije se nalaze u fondu Službe u Hrvatskome državnom arhivu.

Demonstracije hrvatske emigracije u Australiji 1975. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 10.7/10)

Što su govorili hrvatski disidenti?

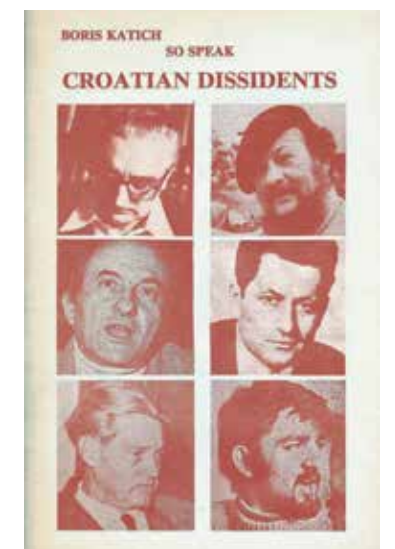
„Čovjek mora imati priliku za suprotstavljanje ideologiji. Ideologija je prirodni neprijatelj individualne slobode ... Komunisti su nesposobni da razmišljaju slobodno. Oni ne znaju što je to sloboda.”

(Vlado Gotovac, *So Speak Croatian Dissidents*, 1983.)

Šimun Šito Ćorić (Boris Katich) sabrao je 1983. intervju i tekstove Marka Veselice, Vlade Gotovca, Franje Tuđmana, Petra Šegedina, Ivana Zvonimira Čička, Ivana Supeka i Zlatka Tomičića. Knjiga je objavljena na engleskome jeziku pod naslovom *Tako govore hrvatski disidenti*.

Svjetsku se javnost nastojalo upozoriti na nezavidan položaj Hrvatske u Jugoslaviji i na zatvaranje hrvatskih disidenata. Knjiga je objavljena u Kanadi, a doživjela je tri izdanja.

Šimun Šito Ćorić [Boris Katich]. *So Speak Croatian Dissidents* [Tako govore hrvatski disidenti], Norval (Toronto): Ziral, 1983. (Zbirka Jere Jareba, Hrvatski institut za povijest)

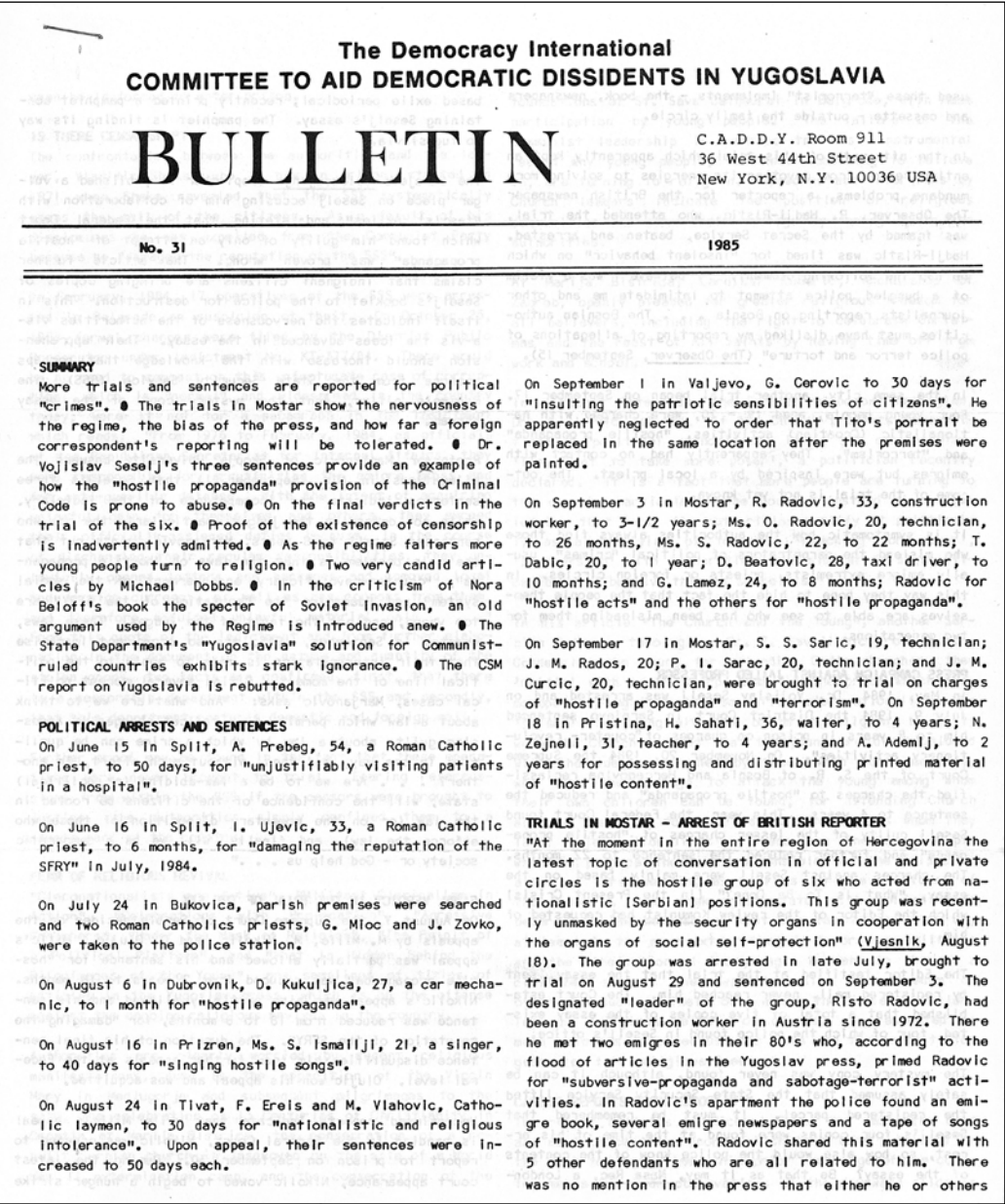

„15. lipnja [1985], u Splitu, A. Prebeg, 54, rimokatolički svećenik, [osuđen je] na 50 dana [zatvora] zbog neopravdanog posjeta pacijentu u bolnici.”

(CADDY, br. 31, 1985, str. 1)

U svibnju 1980. godine Mihajlo Mihajlov osnovao je u New Yorku Odbor za pomoć demokratskim disidentima u Jugoslaviji, ogranak međunarodne organizacije *The Democracy International*. Potpredsjednici su bili Franjo Tuđman i Milovan Đilas.

Odbor je mjesečno izdavao bilten koji je izvještavao o stanju u zemlji, o represiji režima, uhićenjima i sudskim procesima nad političkim protivnicima. Bavio se i uvjetima ljudskih prava u Jugoslaviji tijekom osamdesetih godina 20. stoljeća.

Naslovnica biltena br. 35, 1985., koja govori o uhićenjima i suđenjima za „političke” zločine. (HR-HDA-1769. Radica Bogdan)

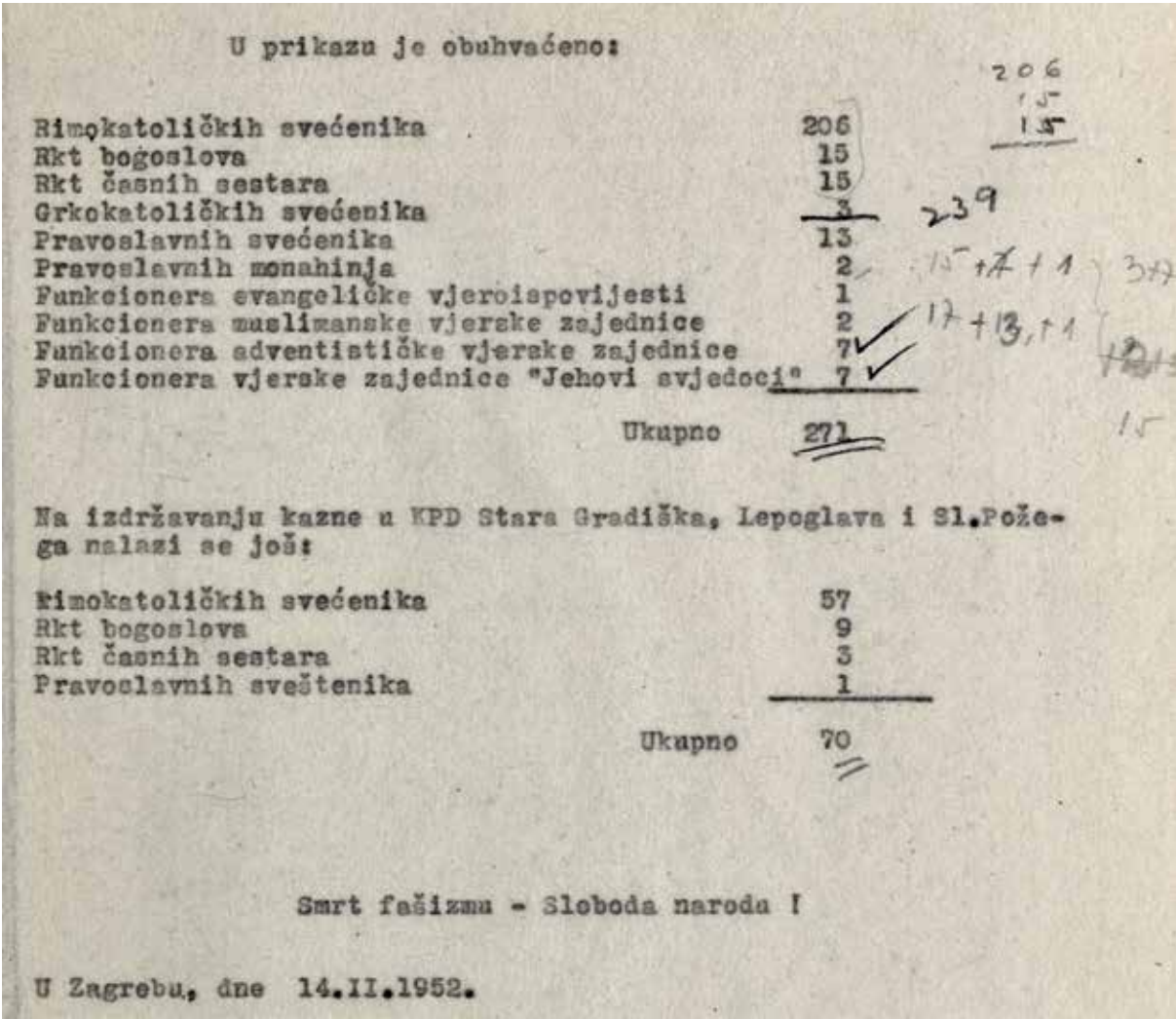
VJERNICI

Unatoč deklariranim ustavnim odredbama o slobodi vjeroispovijesti, bitno obilježje odnosa komunističkoga režima i vjerskih zajednica u praksi – posebno u prvim poratnim godinama – bila je represija. Provodila se progonom svećenika i drugih vjerskih službenika, oduzimanjem crkvene imovine, zabranom vjerskoga tiska i ostalim oblicima gušenja vjerskih sloboda.

Dokumenti u COURAGE zbirkama pokazuju da reakcije vjerskih zajednica i vjernika na takva postupanja vlasti nisu izostajale. Reagiralo se javno putem predstavka, peticija i drugih oblika obraćanja tijelima vlasti. Kritika režima, a posebno službene doktrine ateizma, trajno je prisutna u poslanicama vjernicima povodom vjerskih blagdana, propovijedima, vjerskome tisku te u prepisci s organizacijama i osobama u inozemstvu.

Prikriveno je prisutna u aktivnostima crkvenih pjevačkih sastava, društava, odbora i drugih organizacijskih forma. Javno demonstrativno obilježje imala su hodočašća, ali i ostale vjerske proslave i obredi (vjenčanja, sahrane) koji su okupljali veći broj ljudi.

Progon vjerskih službenika

Brojčano stanje osuđenika. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 00/8)

Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionera svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951. godine dokument je opsega 95 stranica i datiran 14. veljače 1952. godine. Riječ je o abecednome popisu 271 svećenika, bogoslova i vjerskih službenika osuđenih u Hrvatskoj u tome razdoblju.

Opozicijske aktivnosti zbog kojih su osuđivani uglavnom su bile: održavanje protunarodnih govora, tiskanje/umnožavanje ilegalnih letaka i brošura po stanovima, samostanima i drugim vjerskim objektima, dijeljenje takvih letaka i brošura, pisanje prijetećih pisama predstavnicima vlasti. Optuživalo ih se i za suradnju s ustašama i stranim okupatorima, špijunažu, diverzije i pomaganje ilegalnim organizacijama tijekom i u prvim godinama nakon rata.

Vladimir Bakarić
(HR-HDA-1422. AGEFOTO, A-780/3)

„Sve te sekte treba progoniti i hapsiti po cijeloj Hrvatskoj.”

(Vladimir Bakarić na sjednici politbiroa CK KPH 30. prosinca 1946.)

Slučaj kardinala Stepinca

Zagrebački nadbiskup, kardinal Alojzije Stepinac osuđen je 11. listopada 1946. na 16 godina strogoga zatvora te još pet godina gubitka građanskih prava. Kaznu je najprije izdržavao u Lepoglavi, a zatim je 5. prosinca 1951. interniran u župnome dvoru u Krašiću.

Njegovo imenovanje kardinalom 1952. jugoslavenska je vlada iskoristila kao povod za prekid diplomatskih odnosa s Vatikanom. Preminuo je 10. veljače 1960. te nakon sprovodnih obreda koji su započeli 13. veljače sahranjen u zagrebačkoj katedrali.

Prema procjeni UDBA-e, tijekom sprovodnih obreda kroz katedralu je prošlo oko 20 000 vjernika. Opsežna dokumentacija o tome slučaju nalazi se u UDBA-inu dosjeu kardinala Stepinca.

Alojzije Stepinac
(HR-HDA-1422. AGEFOTO, Z-1434)

Ante Ciliga
(HR-HDA-1561.
SDS RSUP SRH.
Dosje Alojzija Stepinca,
Dosje Ante Ciliga)

„Stepinčev slučaj postaje sve više i više Dreyfusovom aferom Titove Jugoslavije.”

(Ante Ciliga, 1951.)

Broj Stup. 6/1946.

U IME NARODA !

Vrhovni sud Narodne Republike Hrvatske u Zagrebu, u vijeću sastavljenom od suca Vrhovnog suda dr. Vimpulšek Žarka kao predsjednika vijeća, sudaca Vrhovnog suda N.R.Hrvatske Foldrugač Ivana i dr. Carineo Ante kao članova vijeća, te tajnika Vrhovnog suda N.R.Hrvatske dra Petrović Ante kao zapisničara, u kriv. predmetu protiv optuženih Lisak Briha, dr. Stepinac Alojzija i Šalića Ivana i družine, radi krivičnih djela iz Zakona o kriv. djelima protiv naroda i države, nakon glavne rasprave provedene uz sudjelovanje Javnog tužioca N.R.Hrvatske Jakova Blaževića, svih optuženih i njihovih branitelja, dana 11. listopada 1946, donio je i proglasio slijedeću:

P R E S U D U :

II.opt. STEPINAC Dr. ALOJZIJE, rođen 8. svibnja 1898. u Krašiću od oca pok. Josipa i majke Barbare rođene Perić, Hrvat, državljanin FNRJ, nadbiskup zagrebački i pretsjednik biskupskih konferencija, sada u zatvoru,

k r i v j o :

kođ kopanja jame u ispovjedaonici za gluhe, a da im je kod toga kazna, da će se tu spremati živežne namirnice i dragocjenosti samostana. Također je utvrđeno da isti nisu sudjelovali kod prenošenja tog ustaškog blaga, a niti su isto vidjeli. Iz ovih utvrđenih činjenica su je povukao zaključak, da su oni poslužili kao oruđe u tom sakrivanju, a da sami nisu znali o čemu se radi, nego su bili uvjereni da se radi o samostanskim stvarima. Na temelju ovakvog utvrđenja činjeničnog stanja sud smatra, da kod ovih optuženih ne postoji subjektivna krivnja za djelo sakrivanja ustaškog opljačkanog blaga, za koje djelo su optuženi, pa ih je stoga oslobođio optužbe.

Smrt fašizmu-sloboda narodu!

VRHOVNI SUD NARODNE REPUBLIKE HRVATSKE
U Zagrebu, dne 11. listopada 1946.

Zapisničar: Predsjednik vijeća:
Dr. Ante Petrović v.r. Dr. Žarko Vimpulšek v.r.

Za točnost otpisane jamči:
Kancelarija Vrhovnog suda N.R.Hrvatske:
/Sunarić/

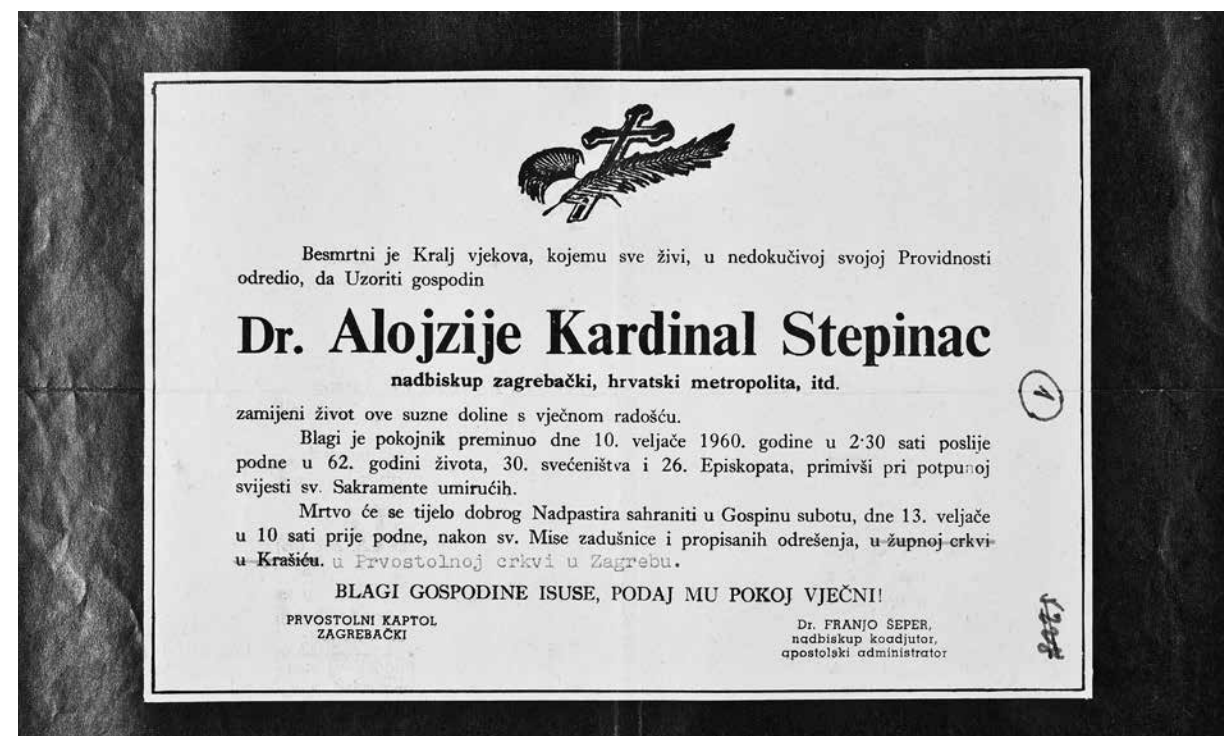

Presuda Alojziju Stepincu. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH. Dosje Alojzija Stepinca)

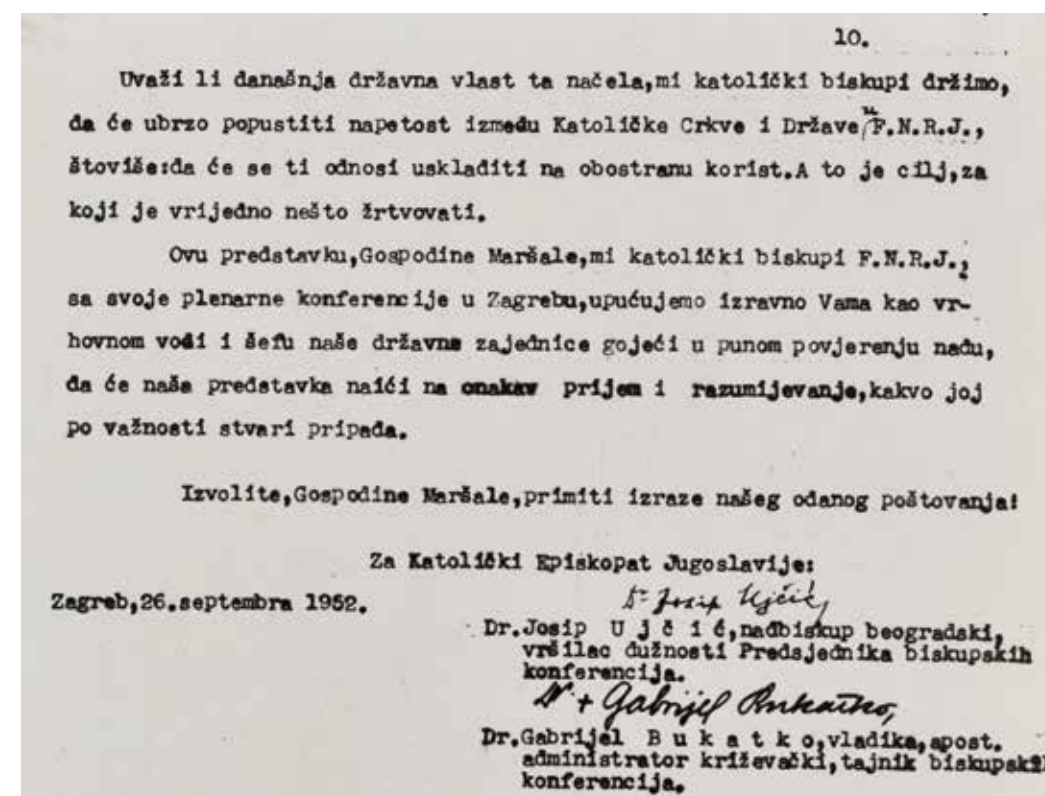
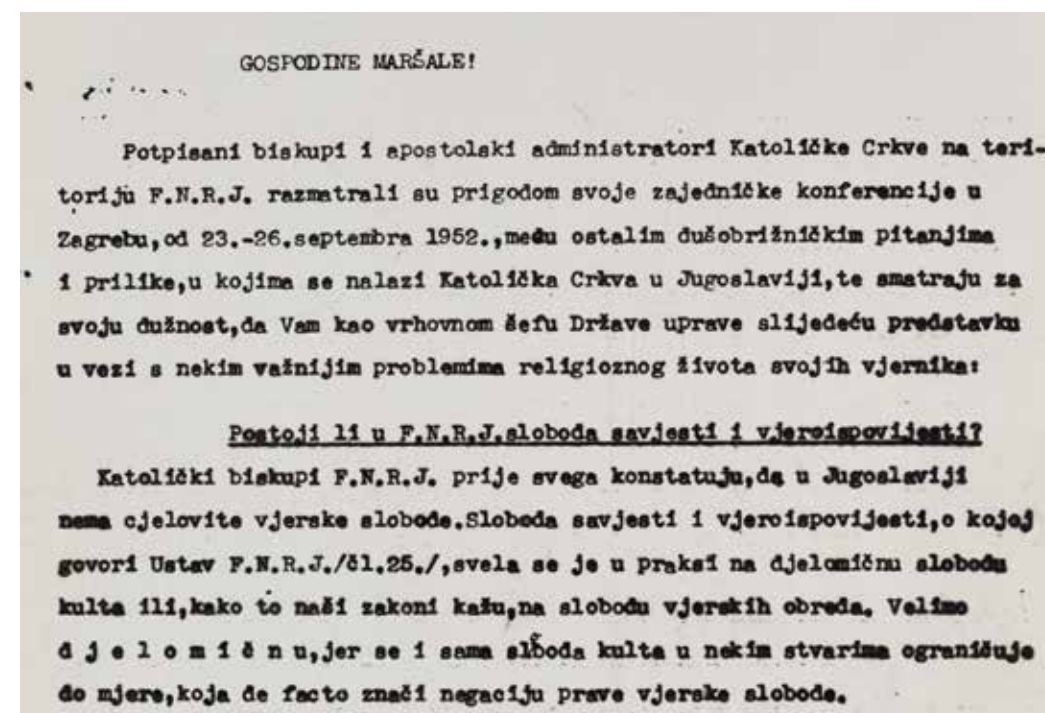
Vjernici ispred zagrebačke katedrale u vrijeme sprovoda kardinala Stepinca na fotografijama UDBA-e. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH. Dosje Alojzija Stepinca)

Obavijest o smrti kardinala Stepinca. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH. Dosje Alojzija Stepinca)

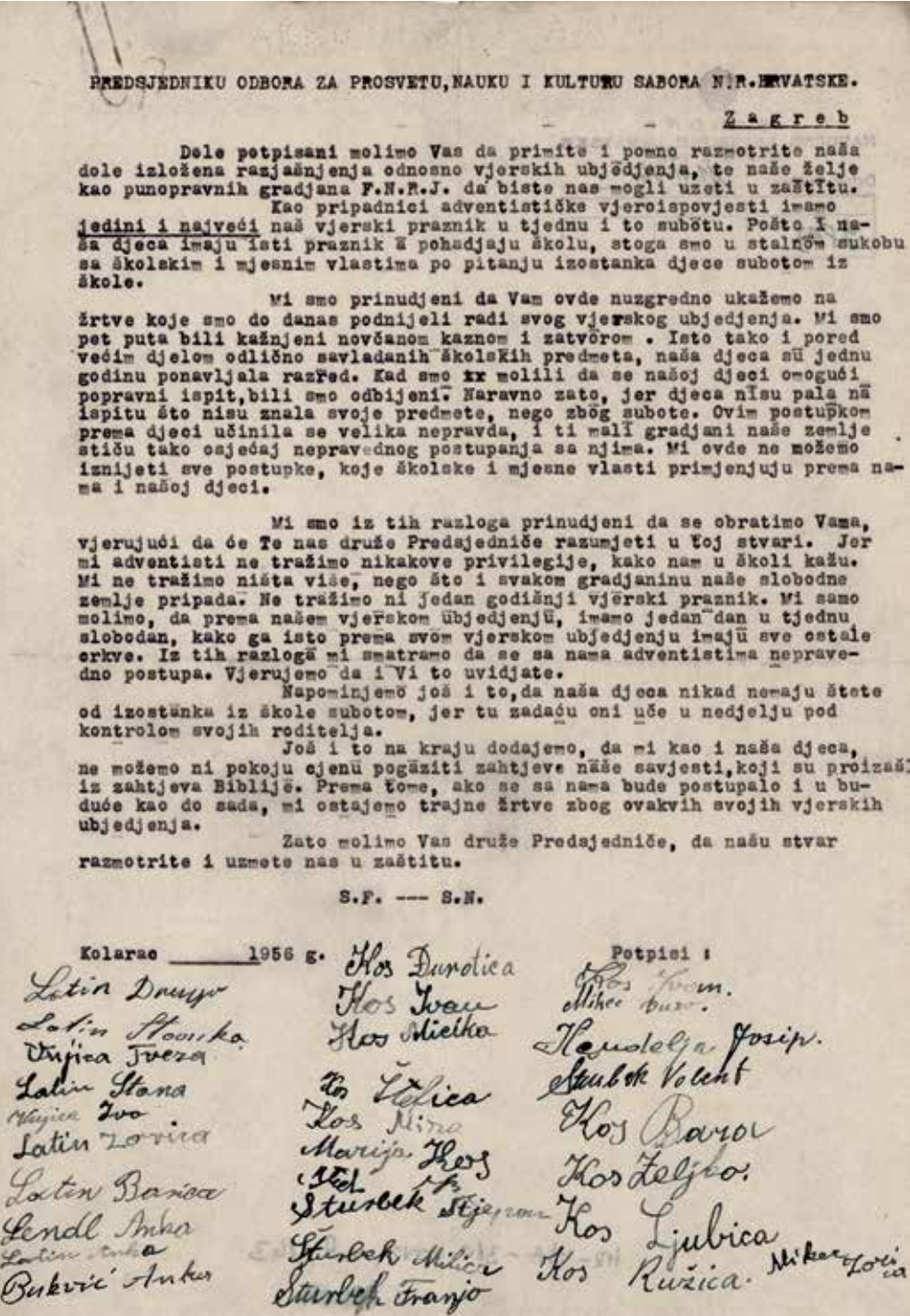
Postoji li u FNRJ-u sloboda savjesti i vjeroispovijesti?

To su pitanje postavili katolički biskupi Jugoslavije u predstavci poslanoj Josipu Brozu Titu s konferencije održane u Zagrebu od 22. do 26. rujna 1952. godine. U dokumentu na 10 stranica kritizirali su dotadašnji odnos države prema Katoličkoj Crkvi i otvoreno tražili njezin povoljniji položaj, posebice slobodu vjerskoga školstva, katoličkoga tiska i vjerskih organizacija te slobodno raspolaganje sa za to potrebnim materijalnim sredstvima.

(HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 001.16/1.)

Problemi u odnosima između Kršćanske adventističke Crkve (protestantska vjerska zajednica koja na području Hrvatske djeluje od početka 20. stoljeća) i komunističke vlasti – uz one s kojima su se suočavale sve vjerske zajednice – postojali su primjerice i u školstvu, radnim odnosima i vojsci zbog izostajanja s nastave ili posla subotom iz vjerskih razloga.

To ilustrira predstava članova te Crkve iz mjesta Kolarec pokraj Križevaca upućena Saboru 1956. te prosljeđena na rješavanje Komisiji za vjerske poslove Izvršnoga vijeća Sabora. Tridesetak potpisnika istaknulo je na kraju:

„ne možemo ni pokoju cijenu pogaziti zahtjeve naše savjesti.”

(HR-HDA-310. KOVZ IVS SRH. Opći spisi)

Neka se komunisti ljute!

Dobra ilustracija javnoga demonstriranja protiv ateističkoga poretka zajedničko je crkveno vjenčanje 15 parova koje je 1952. u Glini organizirao katolički svećenik Franjo Žužek. U izvještaju Službe državne sigurnosti za Hrvatsku „o neprijateljskome djelovanju klera” tijekom te godine zabilježeno je da se to vjenčanje pretvorilo u veliku svečanost koja je dobila demonstrativni karakter, te da je nakon nekoliko dana Žužek izjavio:

„Pokazali smo komunistima, na čijoj je strani narod, pa neka se komunisti ljute!”

(HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 00/3)

Vjenčanje u crkvi, 1953.
(HR-HDA-1422. AGEFOTO, F-1125-001)

Hodočašće u Mariju Bistricu, 1950.
(HR-HDA-1422. AGEFOTO, C-553-007)

U izvještaju UDBA-e od 29. prosinca 1951. upozorava se na razna hodočašća i proštenja čiji je uspjeh „veći nego prošlih godina”. Posebno su izdvojena hodočašća u Mariju Bistricu (oko 200 000 hodočasnika u toj godini), te Trsat i Sinj.

(HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 00/2)

Procesija sv. Ante u Komiži, 1948.
(HR-HDA-1422. AGEFOTO, A-448-001)

Taktika opreza – Solinski jubilej 1976. godine

Naslovnice *Glasa Koncila* i biskupska poslanica o proslavi Velikoga jubileja u Solinu, 1975. – 1976. (privatna zbirka Marija Matijevića o Velikome jubileju 1976. godine, Solin)

Katolička crkva u Hrvatskoj slavila je u rujnu 1976. tisućitu godišnjicu smrti kraljice Jelene koja je izgradila najstariju poznatu Gospinu crkvu na solinskome Otoku i crkvu svetoga Stjepana, mauzolej hrvatske kraljevske obitelji. Na toj se proslavi u Solinu okupilo 100 000 katoličkih vjernika iz zemlje i inozemstva, uključujući i Majku Tereziju. Uz mnoštvo fotografija, o događaju je izvještavao katolički dvotjednik *Glas Koncila*, što ilustriraju naslovnice.

Vlast je o svemu šutjela, a mediji su manifestaciju ignorirali. Jubilej se na kraju pretvorio u veliku nacionalnu proslavu cjelokupne povijesti hrvatskoga naroda, koju je u civilizacijskome, kulturnome, identitetskome pogledu, te ostalim pogledima obilježilo kršćanstvo. Može se pretpostaviti da je crkvena „taktika opreza” doprinijela tomu da vlast ništa nije zabranila, niti je znala što bi točno zabranila. Vrlo je vjerojatno i da režim nije želio nove probleme sa svjetskom javnošću.

DISIDENTI

Disidentstvo – najšire shvaćeno kao kritičko neslaganje (lat. *dissidēre* = sjediti razdvojeno, ne slagati se) s pozicijama trenutačne komunističke vlasti – imalo je u Jugoslaviji pluralističke oblike. Među disidente moglo se tako ubrojiti i bivše članove Saveza komunista i one koji to nikada nisu bili, i ibeovce i reformiste, i domoljubne nacionaliste i radikalno lijevo orijentirane praksisovce. Projekt COURAGE bavio se onima koji su zagovarali više sloboda i demokratičnije odnose na području kako politike tako i kulture.

Proces borbe za pravo mišljenja, što se može smatrati podlogom za disidentstvo, počeo je nakon razlaza sa Staljinom 1948. godine. Tada se jugoslavenski režim odrekao upravljanja državom prema staljinističko-sovjetskome modelu. Donošenje Zakona o radničkome samoupravljanju 1950. značilo je početak demokratizacije. Prihvaćena ideja samoupravljanja u načelu je zahtijevala otvaranje društva i prema sebi i prema drugima, što je glavni preduvjet demokratizacije. Međutim, prijedlozi reforma i decentralizacije nailazili su na otpor u konzervativnim partijskim krugovima. Dijalektika zahtjeva za reformama i njihovo suzbijanje odvijala se u raznim oblicima sve do propasti komunističke Jugoslavije.

Raskrinkavanje monopola nove klase

„Komunistički sustav u pravilu guši i potiskuje svaku intelektualnu aktivnost s kojom se ne slaže, to jest sa svime što je duboko i originalno. S druge strane, nagrađuje, i u stvari korumpira sve ono za što misli da koristi „socijalizmu”, odnosno, samom sustavu.”

(Milovan Đilas, *The New Class*, 1957.)

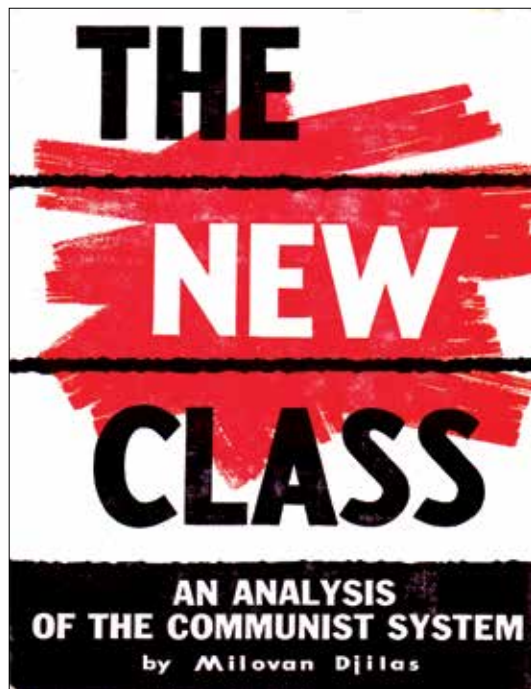

Crnogorac Milovan Đilas bio je prvi i najpoznatiji jugoslavenski disident. Tijekom 1953. objavio je niz članaka u kojima piše o potrebi demokratizacije i liberalizacije jugoslavenskoga društva. Zbog tih je članaka 1954. isključen iz Partije, premda se radilo o visoko pozicioniranome članu komunističke hijerarhije.

Knjigu *Nova klasa* Đilas je napisao u zatvoru iz kojega je prokrijumčarena u SAD. Ondje je prvi put tiskana 1957. na engleskome jeziku, a prevedena je na više desetaka jezika. U njoj Đilas analizira socijalistički poredak i ideologiju te sustavno demistificira socijalističko uređenje u Jugoslaviji. Jugoslavenske su vlasti zabranile uvoz i distribuciju Đilasove knjige te ga zbog nje osudile, iako je već služio drugu zatvorsku kaznu zbog neprijateljske propagande u Srijemskoj Mitrovici.

Đilasove knjige nalaze se u mnogim emigrantskim knjižnicama.

Milovan Đilas 1957. godine. *The New Class*. New York: Frederick A. Praeger, 1957. (Hrvatski institut za povijest)

Milovan Djilas,
The New Class. New York: Frederick A. Praeger, 1957.
(Hrvatski institut za povijest)

„Ta politizacija masa je u stvari taj toliko spominjani masovni pokret...To je jednostavno bila pojava, što je poslije duže birokratske učmalosti uzrokovana buđenjem masa, koje su zahtijevale da sudjeluju – ne samo u provođenju nego i u stvaranju politike.”

(Miko Tripalo, Hrvatsko proljeće, 1990.)

Uz Savku Dabčević-Kučar, Miko Tripalo bio je središnja ličnost hrvatskoga reformskog pokreta unutar Saveza komunista poznatog pod nazivom hrvatsko proljeće. Pokret se razvio nakon 1966. i pada Aleksandra Rankovića, člника UDBA-e. Hrvatsko komunističko vodstvo zahtijevalo je provedbu privrednih reforma, decentralizaciju i pravedniju raspodjelu državnih prihoda među republikama.

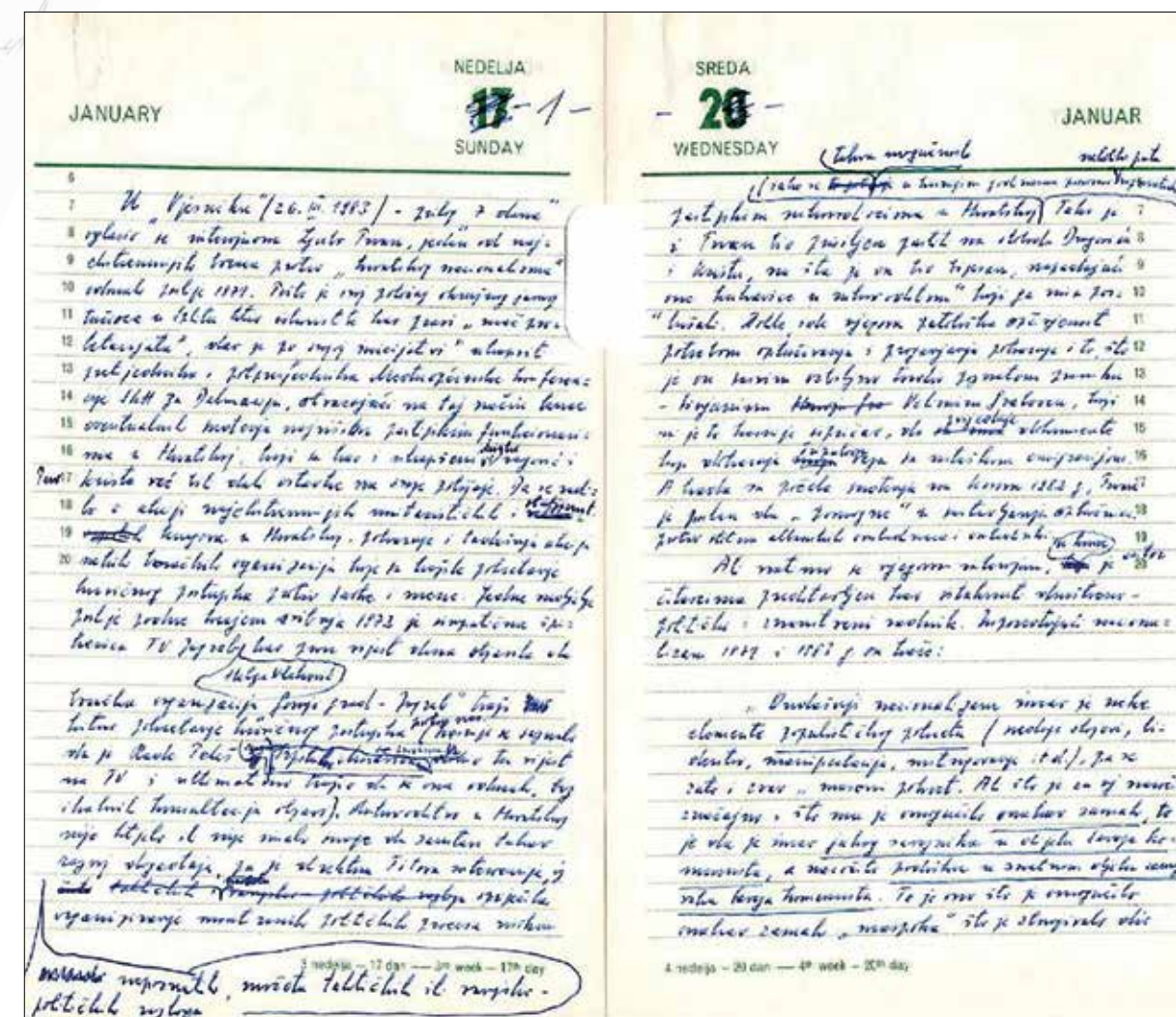
Proces društvene i nacionalne emancipacije obuhvatio je sve slojeve hrvatskoga društva, pa su kritičari pokret nazvali „masovnim pokretom” (MASPOK). Ugušen je odlukom Josipa Broza Tita nakon sjednice u Karađorđevu potkraj 1971. Mnogi sudionici završili su u zatvoru ili su bili izbrisani iz javnosti, poput Tripala.

Tripalo je bio uvjeren u demokratsku podlogu tzv. politizacije masa ili masovnoga pokreta kao spontanoga buđenja političke svijesti naroda u Hrvatskoj. U svakoj je prigodi pokušavao suzbiti negativne kvalifikacije toga pokreta, pa tako i u raznim reagiranjima koja su ostala u bilješkama. Takvo je i razmišljanje o masovnome pokretu napisano 1983., a čuva se u njegovu osobnom fondu u Centru za demokraciju i pravo Miko Tripalo u Zagrebu.

Razmišljanja o masovnome pokretu

Ante Miko Tripalo u Zadru, 1971. (Osobni fond Mike Tripala, Arhiv Miko Tripalo, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo)

Miko Tripalo, rukopis O masovnom pokretu u Hrvatskoj, 1983. (izvor: Osobni fond Mike Tripala, Arhiv Miko Tripalo, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo)

Dirckswaert

Vodstvo Matice bilo je prema vlastitim riječima inspirirano Dese-
tom sjednicom CK SKH (15. – 17.
siječnja 1970.) i s njezinim su za-
ključcima dvije godine legitimirali
svoje akcije. Na istoj sjednici hr-
vatsko komunističko rukovodstvo
prozvalo je unitarizam Miloša Žan-
ka koji je u svojim člancima u služ-
benom partijskom listu *Borba* na-
padao djelovanje Matice hrvatske
kao „šovinistički nacionalizam”.

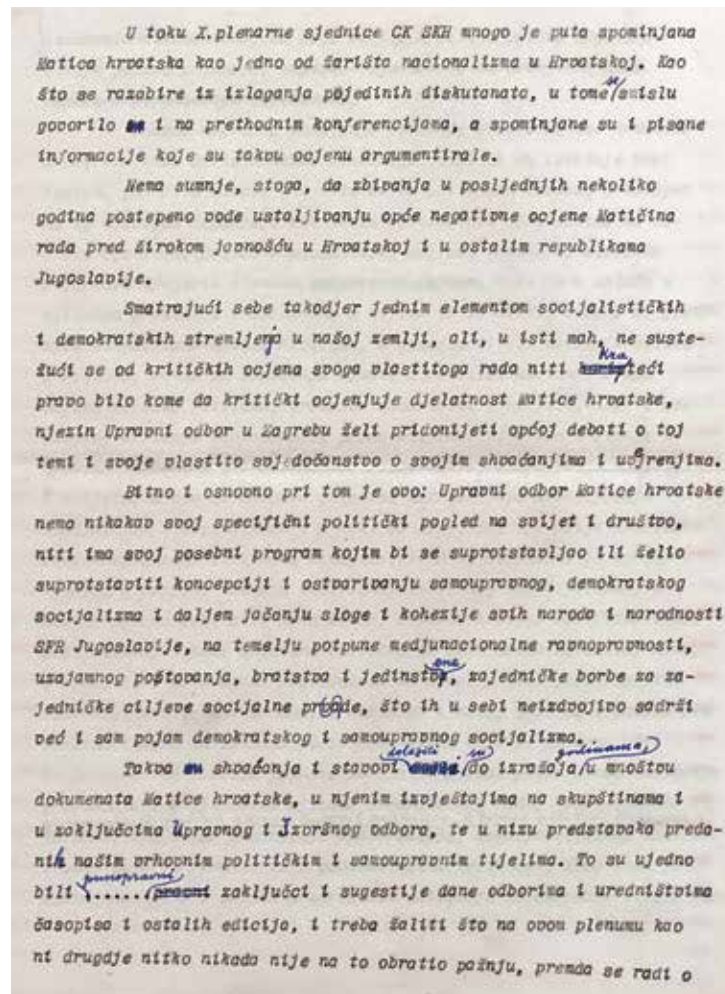
Povodom toga napada Miroslav Brandt, kao tadašnji potpredsjednik Matice, napisao je osvrt u kojemu se ograđuje od Žankovih primjedaba. Istaknuo je da se Maticiini članovi i organizacije nisu odmaknuli od pouzdanja u „demokratski i samoupravni socijalizam” i da nisu odustali od borbe za „ravnopravnost i jedinstvo jugoslaven-skih naroda”.

Rukopis osvrta nalazi se u ostavštini Miroslava Brandta koja je pohranjena u Zbirci rukopisa i starih knjiga u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

„Bitno i osnovno pri tom je ovo: Upravni odbor Matice hrvatske nema nikakav svoj specifični politički pogled na svijet i društvo, niti ima svoj posebni program kojim bi se suprotstavljao ili želio suprotstaviti koncepciji i ostvarivanju samoupravnog, demokratskog socijalizma...”

(Miroslav Brandt, *Osvrt na X. sjednicu*, 1970.)

U vrijeme hrvatskoga proljeća smatralo se da su aktivnosti Matice hrvatske izašle iz okvira kulturne institucije te da je u političkome smislu postala takmac samome Savezu komunista. Matica je izdavala niz publikacija u kojima su se iznosili hrvatski nacionalni problemi. *Hrvatski književni list* 1969. bio je zabranjen zbog navodne nacionalističke retorike. *Hrvatski tjednik* pod izdavačkom palicom Igora Zidića i Vlade Gotovca bilo je najpopularnija, ali i najkontroverznija publikacija koja je potkraj 1971. dosegla nakladu od 130 000 primjeraka i ubrzo bila zabranjena.

Miroslav Brandt, rukopis *Osvrt na X. sjednicu CK SKH na kojoj je bilo riječi o Matici hrvatskoj*, 1970. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Osobni fond Miroslava Brandta, R-7985, A-59)

„Da bi se nešto moglo početi protiv svega toga, trebalo je najprije izići iz genitiva, učiniti od genitiva pridjev, steći moralnu hrabrost da se konačno postane hrvatska vlada i hrvatski sabor. Netom se ta hrabrost počela stjecati, Hrvatska je izišla iz sjene.”

(Smiljana Rendić, *Izlazak iz genitiva*, 1971.)

Portret Smiljane Rendić. (Nadbiskupijski arhiv, Zagreb, Osobni fond Smiljane Rendić, kut. 52)

Smiljana Rendić, „Zlatno pero” katoličkoga tjednika *Glasa Koncila*, objavila je u časopisu Matice hrvatske *Kritika* (br. 18, svibanj – lipanj 1971.) članak pod naslovom „Izlazak iz genitiva ili drugi hrvatski preporod”. U njemu je u doba hrvatskoga proljeća raspravljala o razlikama između hrvatskoga i srpskoga jezika. Isticala je nužnost korištenja pridjeva „hrvatski” koji bi u službenome nazivlju označavao nacionalnu pripadnost umjesto politički korektnoga genitiva „Hrvatske” koji je označavao republičku pripadnost.

IZLAZAK IZ GENITIVA
ili DRUGI HRVATSKI PREPOROD

Popisivač pušnatstva, student (koji studira jednu diso-
plinu u Rijeci a drugu u Beogradu), upisuje u popisnicu podatke
jedne djevojke, studentice medicine, koja se za rubriku o
nacionalnosti izjašnjuje kao Hrvatica. Na pitanje o materin-
skom jeziku djevojka odgovara: "Hrvatski". Popisivač otpovrde:
"Ne mogu tako upisati, slušano se jezik zove hrvatskoherpeki".
Djevojka na to: "Ja ne govorim slušano, ja govorim hrvatski".
Popisivač ostaje uporan i upisuje "hrvatskoherpeki". Djevojka
ide prijaviti "slušaj" u popisanu središnjicu, pri općini Rije-
ke, drugoga po veličini i važnosti grada u Hrvatskoj. U popi-
snoj središnjici nitko se osobito ne uzbuđuje tim "slušajem",
otpravljaju djevojku i kažu joj neka dođe opet, kad se "otvar"
izvidi. Da groteska bude grotesknija, ta djevojka kad je šavje
ka pravoslavne vjeroispovijesti.

Nastavnički zbor radničkog sveučilišta u istom gradu ("krvavoj rani pod srcem Hrvatske", govoraše A.G.M.) sastaje se na sjednici. U raspravi na toj sjednici, profesori nastavne jezika zovu taj jezik hrvatskim¹¹. Ravnatelj, srbin iz Hrvatske, opominje: "Federacija još nije demontirana, iako je demontiraju Novosadski dogovor još je uvijek na snazi! I dakle, jezik se još uvijek zove hrvatskom¹²repi!" Profesori ne reagiraju. Mirno, ozbiljno, savješno, nastavljaju, kroz cijeli tijek rasprave, govoriti "hrvatski jezik". Ravnatelj više ne opominje.

I opet u istom gradu, profesor, Hrvat rodom, tuži se, pred drugim profesorom, koji je Hrvat ardem, profesorici Srpk~~i~~
nji: "Što, sad su se uzimali s tim hrvatstvom... Ne razumijem
čemu to... Ja sam dugo službovao u Beogradu, upotrebljavam mn
o ge srpske izrazne, ne vidim što to meta..."

Takvi primjeri nisu osamljeni. Takvi su primjeri tipič-

Zbog toga teksta 1972. osuđena je zbog nacionalizma na godinu dana strogoga zatvora, a časopis *Kritika* zabranjen je, kao i druge Matičine publikacije. Godinu dana nakon toga nije smjela nastupati u javnosti. Vrhovni je sud 1973. kaznu strogoga zatvora promijenio u uvjetnu kaznu. Smiljana je izgubila radno mjesto i morala se prijevremeno umiroviti, što je zapravo bila prava kazna.

Smiljana Rendić,
rukopis *Izlazak iz genitiva
ili drugi hrvatski preporod*, 1971.
(Nadbiskupijski arhiv, Zagreb,
Osobni fond Smiljane Rendić, kut. 36)

Podizanje svijesti o hrvatskome nacionalnom pitanju

„I mi moramo konačno imati hrvatskog marksistu koji u svijetu mora steći reputaciju kakvu su stekli u prvom redu Đilas i Mihajlov. Naš je i u tome manjak što to do sada nismo uspjeli postići.”

(Bogdan Radica u pismu Franji Tuđmanu, 7. travnja 1978.)

Pismo Bogdana Radice Franji Tuđmanu primjer je njihove korespondencije koja je trajala od šezdesetih do osamdesetih godina 20. stoljeća. Dopisivanje je bilo veoma otežano, pa je Tuđman slao pisma Radici u Ameriku putem posrednika od povjerenja. Prema Radici, posebno je značenje Tuđmanova disidentskoga djelovanja u tome što on obraća pozornost na hrvatsko nacionalno pitanje.

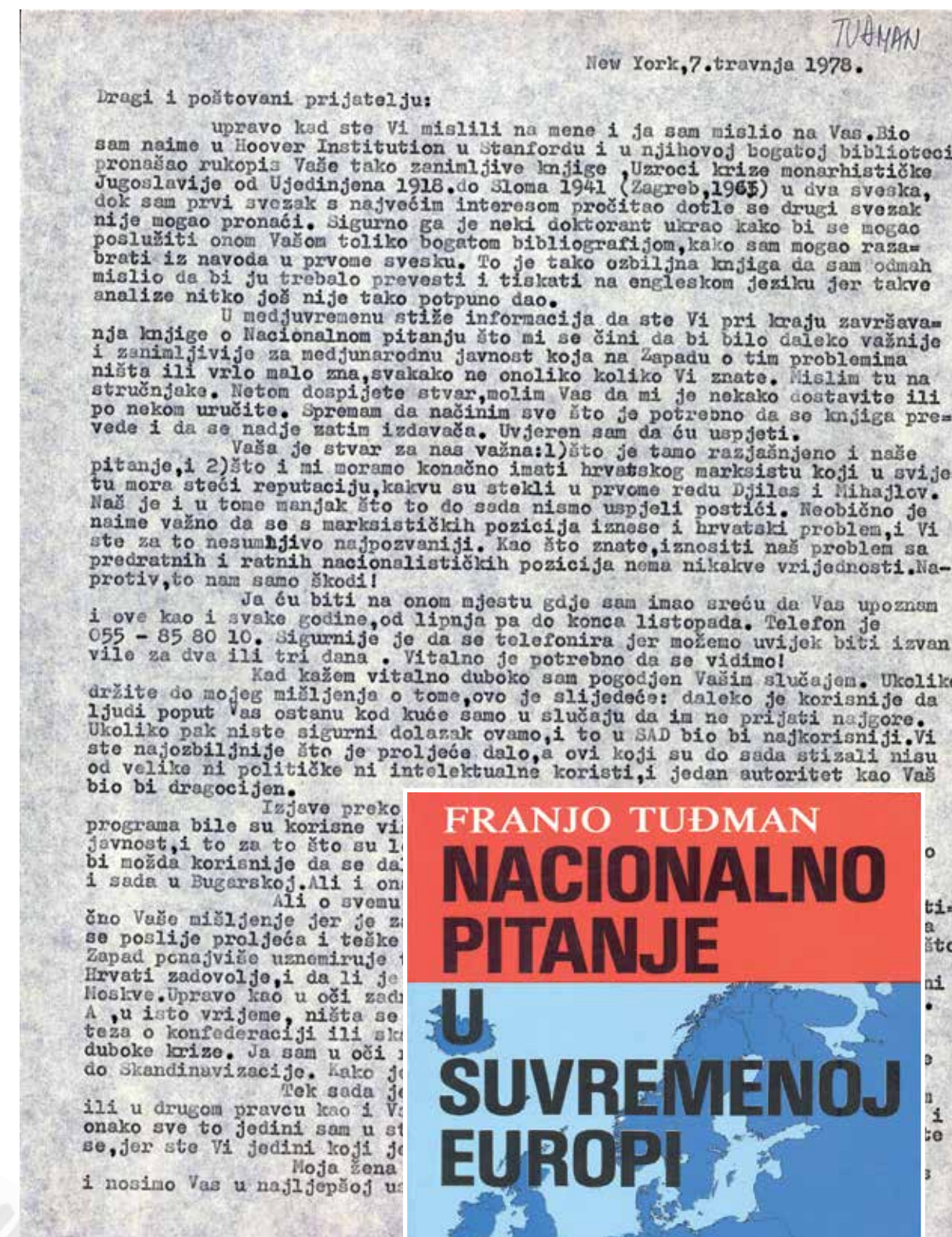
Prema njegovu mišljenju, Tuđman kao hrvatski marksist mora imati ulogu koju su Đilas i Mihajlov već imali prije toga. Zato su raspravljali i o mogućnosti prevođenja Tuđmanove knjige *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi* na engleski jezik. Prijevod je objavljen 1981.

Bogdan Radica na svojem posjedu u L'Ulivelli, gdje je primao Tuđmanova pisma. Snimila Lesley Cecchi u kolovožu 1979. (privatna zbirka Jakše Kušana)

Bogdan Radica ispred Meštrovićeva kipa sv. Jeronima Dalmatinca osamdesetih godina 20. st. u vrtu franjevačkoga samostana u Washingtonu. (HR-HDA-1769. Radica Bogdan)

Franjo Tuđman s iseljenicima, 1978. (izvor: Portal tudjman.hr)

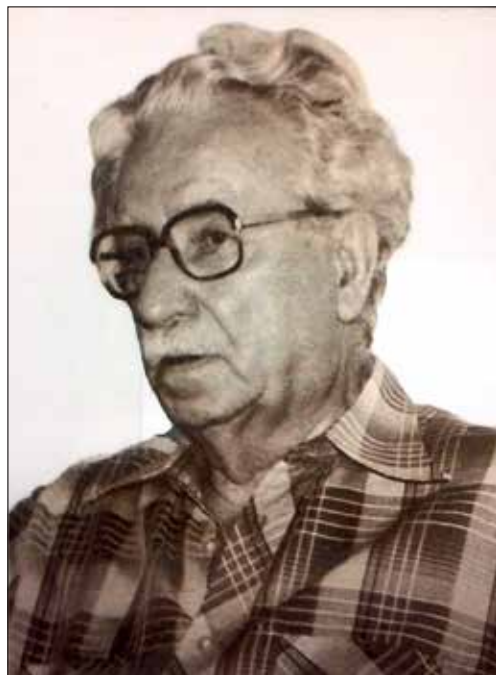
Pismo Bogdana Radice Franji Tuđmanu 7. travnja 1978. godine. (HR-HDA-1769. Radica Bogdan)

Franjo Tuđman, *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, München – Barcelona, 1981.

Disident hrvatske historiografije

„Ili je ono što ja tu iznosim istina, ili nije. Trećega nema – i u jednom i u drugom slučaju netko za to mora javno odgovarati – i povući konsekvence. Ili oni – ili ja.”

(Zvonimir Kulundžić, *Tragedija hrvatske historiografije*, 1970.)

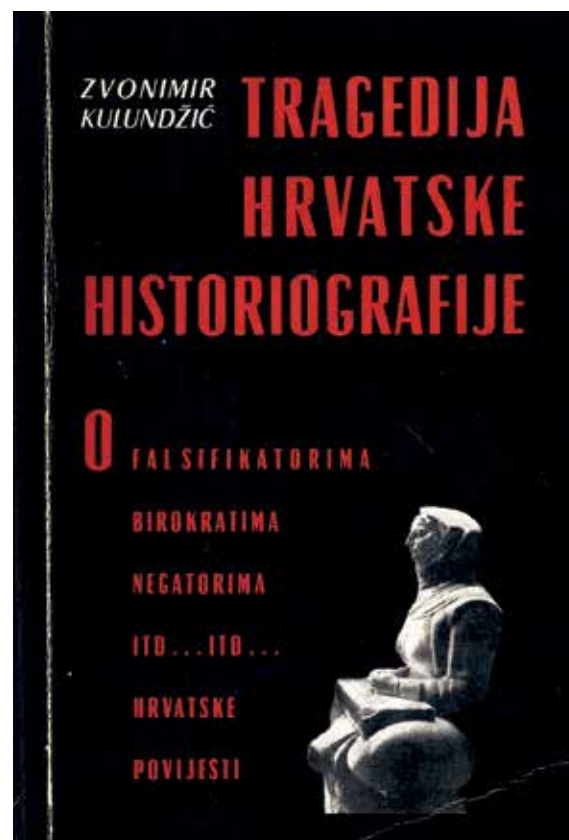
Zvonimir Kulundžić u kasnijoj dobi. (izvor: Zvonimir Kulundžić, *Tajne i kompleksi Miroslava Krleža*, Ljubljana – Zagreb, 1988.)

Neovisni povjesničar Zvonimir Kulundžić otvorio je 1970. objavom knjige *Tragedija hrvatske historiografije* jednu od najžešćih polemika u povijesti hrvatske historiografije koja je poprimila oblik prave javne rasprave. U knjizi objavljenoj vlastitim sredstvima kritizirao je profesionalne povjesničare kao konformiste koji služe svakomu režimu i svakoj ideologiji, a radi karijere žrtvovat će znanstvenu istinu.

Povod je bio Simpozij o glagoljizmu održan 1969. godine u organizaciji Staroslavenskoga instituta i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Za razliku od sudionika simpozija, Kulundžić je tvrdio da je hrvatski glagoljski prvotisk *Misal po zakonu rimskog dvora* tiskan 1483. u Kosinju, tj. na domaćemu tlu, a ne u Veneciji, kako je bilo uvriježeno službeno mišljenje hrvatskih znanstvenika. To je osporavanje Kulundžić smatrao velikom rupom u povijesti hrvatske kulture. Kulundžićeva ostavština nalazi se u Državnom arhivu u Osijeku.

Zvonimir Kulundžić, *Tragedija hrvatske historiografije*, Zagreb, 1970.

Osuda knjige Zvonimira Kulundžića.
(HR-HDA-2031. Vjesnik. Dosje Zvonimira Kulundžića)

PRAKSISOVCI

„Moramo se boriti protiv tih raznih idejnih skretanja u našoj štampi, kao na primjer u časopisima Praxis i Gledištima, i drugoj štampi – često se zbog naše nebudnosti nađe po koji članak i po koje shvatanje koja nemaju ničeg zajedničkog sa našim gledanjem na stvari.”

(Josip Broz Tito, Treći plenum CK SKJ, 1966.)

„Dok sam bio student ružio sam često / Čitao Praxis, polemizirao vješto / Anarhizam mi je bio u krvi / Svi na barikade / Sanjao sam kako vodim proletere mlade.”

(Azra, pjesma '68., album *Filigranski pločnici*, 1982.)

Praxis filozofsku školu koja se održavala ljeti na Korčuli od 1963. do 1974. godine osnovao je sociolog Rudi Supek s filozofom Milanom Kangrgom i drugim lijevo orijentiranim intelektualcima iz Zagreba i Beograda. Uz domaće, škola je okupljala filozofe i sociologe iz cijeloga svijeta (npr. Herbert Marcuse, Erich Fromm, Lucien Goldmann, Henri Lefebvre). Izvorno zamišljena kao ljetni studentski seminar u svrhu permanentnoga obrazovanja, škola je ubrzo postala međunarodni događaj. U prvi se plan stavljala slobodna kritička rasprava, svake godine na različitu temu. Radovi su se objavljivali u časopisu *Praxis*, čije su teme pokrivala probleme kapitalizma, slobode, socijalnih i ekonomskih nejednakosti, hijerarhije i birokracije.

Glavna kritika bila je usmjerena na razliku između proklamirane teorije i stvarne prakse. Ekonomsku liberalizaciju nije slijedila politička liberalizacija i to je bio dokaz da u Jugoslaviji staljinizam nije iskorijenjen. Nakon određenoga vremena, vladajuće državno-partijske strukture okrenule su se i protiv škole i intelektualaca koji su nazivani „praksisovcima”.

Profesore na katedri za filozofiju i sociologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu slijedilo je mnogo studenata. U kulturološkome smislu, ti su se studenti smatrali šezdesetimašima, a njihov ideološki okvir određivale su teme kojima se bavio *Praxis*. Na fakultetu oni su bili takmaci partijskomu Savezu studenata i tzv. proljećarima.

Zbirke povezane s časopisom *Praxis* uglavnom su pohranjene na Filozofskome fakultetu i u Hrvatskome državnom arhivu.

Buntovnici s razlogom

„Želimo filozofski časopis u onom smislu, u kojem je filozofija misao revolucije: nepoštedna kritika svega postojećega, humanistička vizija doista ljudskog svijeta i nadahnjujuća snaga revolucionarnog djelovanja.”

(Gajo Petrović, *Čemu Praxis?*, 1964.)

Prvi javni nastup redakcije časopisa *Praxis* dogodio se u Studentskome centru u Zagrebu potkraj 1964. Redakcija je te godine objavila prvi broj časopisa *Praxis* i već je u prvome nastupu proglasila kritičko stajalište spram društvene zbilje, odnosno „kritiku svega postojećega” osnovom svojega djelovanja. Kritiku kao marksističku metodu afirmirao je još Miroslav Krleža u *Dijalektičkom antibarbarusu* (1939.), a od suvremenih škola takvu je programsku odrednicu

imala je i Frankfurtska škola kritičke teorije. Jednopartijski sustav nije podupirao takvo propitivanje, pa je *Praxis* od početka bio na meti vlasti.

Na slici su: slijeva Rudi Supek, iza njega Branko Bošnjak, Gajo Petrović (glavni urednik), Danilo Pejović (glavni urednik), Predrag Vranicki, Milan Kangrga, Danko Grlić, posve desno (okrenut leđima) direktor Studentskoga centra Mustafa Heremić, a pokraj njega Antun Žvan.

Prvi javni nastup redakcije časopisa *Praxis*, Zagreb, 1964. (izvor: Digitalni arhiv *Praxisa* i Korčulanske ljetne škole)

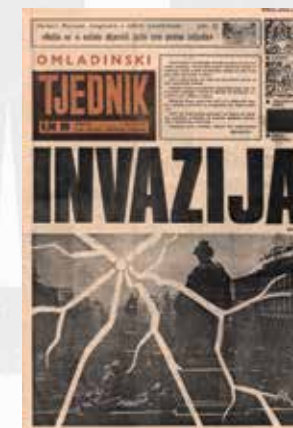
Dokumenti o jugoslavenskoj filozofiji i časopisu *Praxis* (1964.-1971.) u skupnom izdanju iz 1971. (Gajo Petrović, *Čemu praxis*, Zagreb, 1971.)

Osuda sovjetske invazije

Oko 70 istaknutih nekonformističkih marksističkih i lijevih filozofa iz zapadnih i istočnih zemalja sudjelovali su na simpoziju „Marx i revolucija” na Korčulanskoj (filozofskoj) ljetnoj školi 1968., kada se slavila 150. godišnjica Marxova rođenja. Tada je oštro osuđena invazija snaga Varšavskoga pakta na Čehoslovačku u kolovozu te godine. U osudi se uspoređuje „situacija u Čehoslovačkoj s onom u Vijetnamu” i sovjetska agresija „s onom koju je počinila Hitlerova Njemačka”.

Sudionici Korčulanske ljetne škole diskutiraju o sovjetskoj okupaciji Čehoslovačke, 1968. (izvor: Digitalni arhiv *Praxisa* i Korčulanske ljetne škole)

Urednici i suradnici *Omladinskoga tjednika*, glasila studentske „nove ljevice”, redovito su sudjelovali na Korčulanskoj ljetnoj školi. Sovjetska invazija na Čehoslovačku osuđena je u rujanskom broju 1968.

(izvor: *Omladinski tjednik*, br. 23, 12. rujna 1968.)

Zabranjena svjedočanstva o buntovnoj '68.

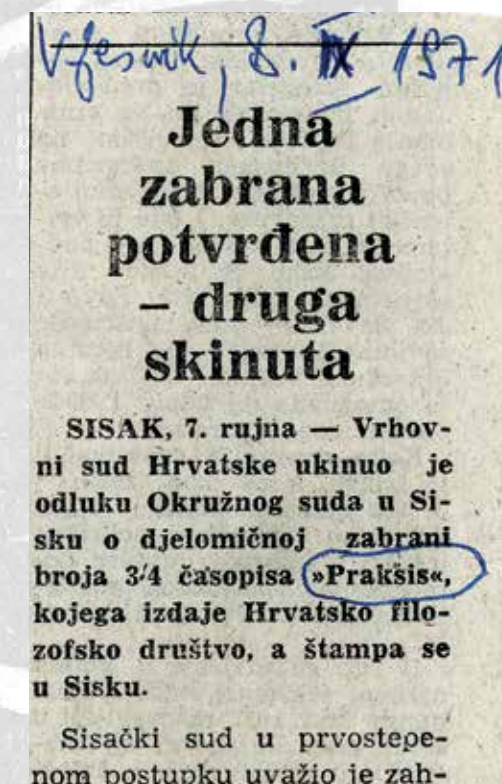
„Tražimo ukidanje svih oblika ličnog bogaćenja i ideološkog monopolizma; zahtijevamo hitno uspostavljanje pune slobode štampe, zbora, dogovora, manifestacija i demonstracija.”

(Proglas revolucionarnih studenata socijalističkog sveučilišta „Sedam sekretara SKOJ-a”, *Dokumenti*, 1969.)

Praksisovci su dokumentirali studentska zbivanja u Jugoslaviji u lipnju 1968. godine u izvanrednom broju časopisa *Praxis* (br.1/2, 1969), tematski nazvanom *Jun-Lipanj 1968: Dokumenti*. Dokumentirani su prosvjedi protiv rata u Vijetnamu i različita stajališta demonstranata u pogledu odnosa prema studentskim prosvjedima u svijetu. Naglašena su i pitanja društvenoga raslojavanja te reakcije vlasti, uključujući istrage i suđenja. Dokumentacija je trebala poslužiti kao uvod u sociološko istraživanje društvenih sukoba.

Novinski izresci s vijestima iz *Vjesnika* o zabrani dijelova izvanrednog broja *Praxisa*, kolovoz-rujan 1971. (HR-HDA-2064. Stipčević Aleksandar)

Javno tužiteljstvo zabranilo je raspačavanje dijelova izvanrednog broja, i to „Akciono politički program“ i „Proglas revolucionarnih studenata socijalističkog sveučilišta „Sedam sekretara SKOJ-a“ „ jer se u njima direktno pozivalo na buntovničke akcije iz 1968.

Protesti protiv američke agresije na Vijetnam u prosincu 1966. bili su prvi nagovještaji daljnijega studentskog aktivizma. Prvi takav protest održan je u Zagrebu ispred američkoga veleposlanstva na Zrinjevcu. Tri dana nakon njega protesti su uslijedili i u Beogradu.

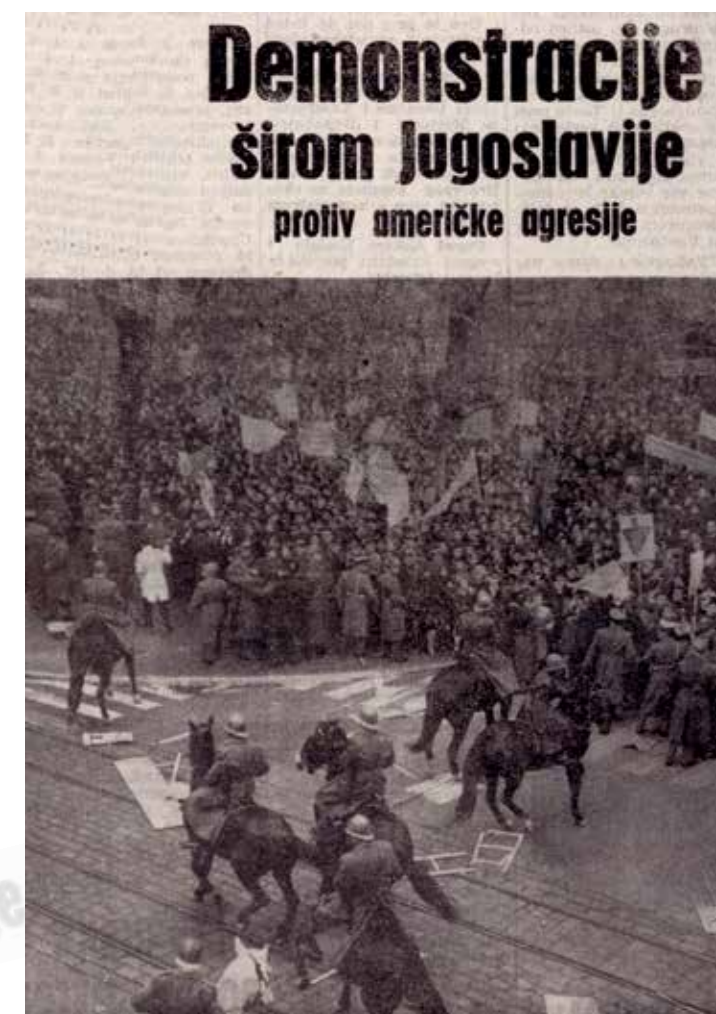
Miting studenata ispred Studentskoga centra u Zagrebu. („Reagirana na Kroniku političke bitke“, *Vjesnik u srijedu*, br. 843, 26. lipnja 1968.)

Časopis *Praxis*, tematski broj *Jun-Lipanj 1968: Dokumenti*, Zagreb, 1969. (Hrvatski institut za povijest)

„Dva lica bunta mladih: Zagrebačka kronika“. (*Vjesnik u srijedu*, br. 841, 12. lipnja 1968.)

Demonstracije široj Jugoslavije protiv američke agresije

Antiamerički prosvjedi u Zagrebu. („Demonstracije širom Jugoslavije protiv američke agresije“, *Borba*, god. 31, br. 349, 21. prosinca 1966.)

Antiamerički prosvjedi u Beogradu. („Poslije mitinga – demonstracije“, *Borba*, god. 31, br. 352, 24. prosinca 1966.)

PROTIV RATA U VIJETNAMU POSILIJE MITINGA - DEMONSTRACIJE

Obrana "Praxis" pozicije

„Razumije se da otvorenost jedne ustanove znači ujedno i spremnost da se diskutira s ljudima koji imaju različita, pa i suprotna mišljenja. Već i zbog toga što ne može biti „borbe mišljenja” među discipliniranim istomišljenicima... Priznajem da je začudio u vašem listu napad na „otvoreni marksizam” i „stvaralački marksizam”, jer sam do danas živio u uvjerenju da on leži u programu SKJ i duhu samoupravljanja.”

(Rudi Supek uredniku Milanu Rakasu, 9. listopada 1973.)

Kao primjer režimskih napada na Korčulansku ljetnu školu može poslužiti pisanje službenoga partijskoga glasila *Komunist* u broju od 8. listopada 1973. U nepotpisanome članku djelatnost škole okarakterizirana je kao politička opozicija, a njezina filozofija na izvanpartijskoj poziciji. Time se aludiralo na otvorenost škole i pozivanje sudionika iz inozemstva.

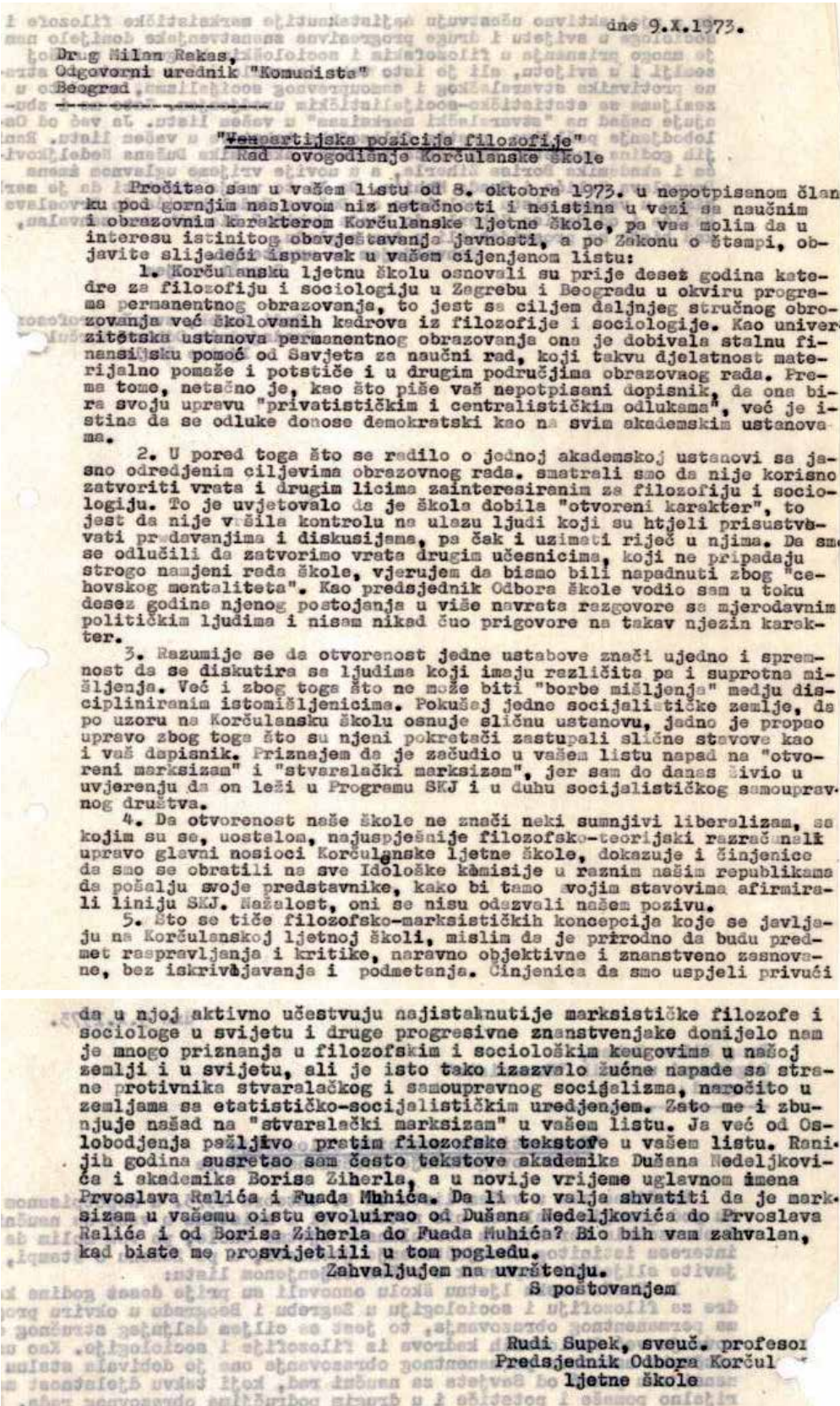

Tekst u *Komunistu* na koji je reagirao Rudi Supek („Van partijska pozicija filozofije”, *Komunist*, god. 31, br. 864, 8. listopada 1973., 29)

Rudi Supek u mladim danima. (HR-HDA-1780. Supek Rudi)

Supek je reagirao na to u pismu upućenom Milanu Rakasu, odgovornomu uredniku lista *Komunist*. Između ostaloga, istaknuo je da otvorenost škole ne znači neki „lijevi liberalizam”. To dokazuje i činjenica da su organizatori tražili da republičke ideološke komisije Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) pošalju svoje predstavnike koji bi na školi formulirali stajalište SKJ-a, no oni se nisu odazvali tomu pozivu.

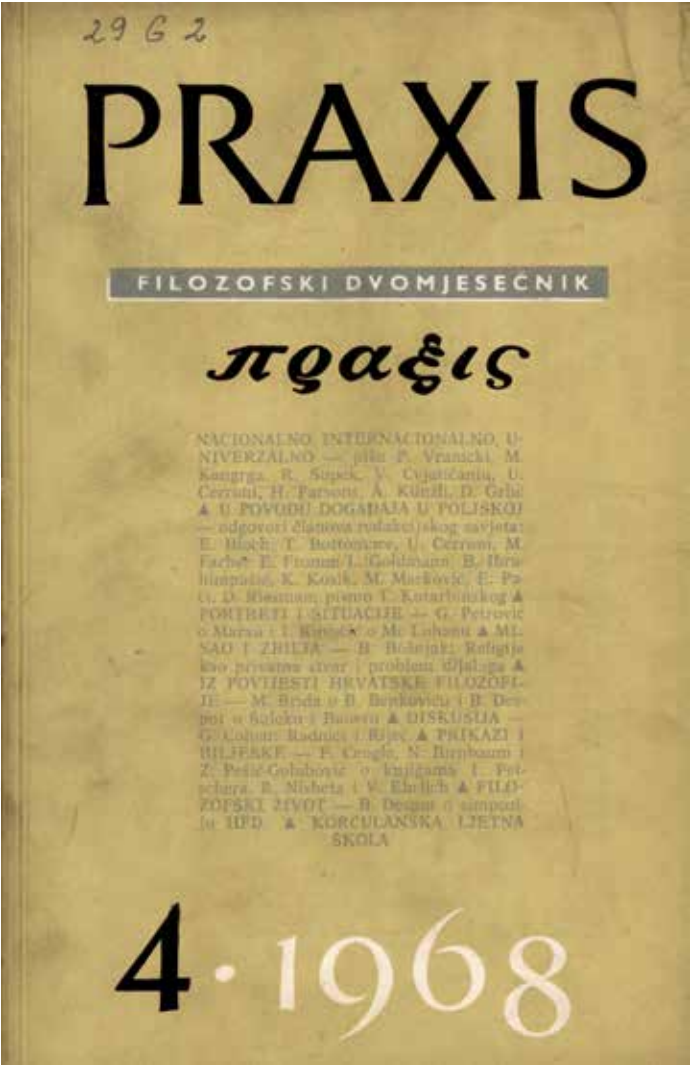
Korčulanska ljetna škola, pismo koje je Rudi Supek uputio Milanu Rakasu, odgovornomu uredniku lista *Komunist* 9. listopada 1973. (HR-HDA-1780. Supek Rudi)

Samoupravna cenzura na djelu

Objavljivanje časopisa *Praxis* bilo je onemogućeno činom koji neki autori nazivaju „samoupravnom cenzurom“. Naime, „radni ljudi“ tiskare obavijestili su uredništvo časopisa o svojoj odluci da više ne obavljaju uslugu tiskanja časopisa. Ovim dopisom Franjo Kalapoš, direktor grafičkoga poduzeća (tiskare) „Joža Rožanković“ iz Siska, obavijestio je u ožujku 1975. uredništvo *Praxisa* da su tijela upravljanja i politički aktiv poduzeća donijeli odluku da se časopis više ne tiska. Uredništvo *Praxisa* pokušavalo je nakon toga pronaći neku drugu tiskaru, ali su ih sve redom odbijale, tako da pripremljeni šesti broj *Praxisa* za 1974. godinu nije objavljen.

Gašenje časopisa *Praxis*, obavijest poduzeća „Joža Rožanković“ iz Siska redakciji *Praxisa*, ožujak 1975. (HR-HDA-1780. Supek Rudi)

OMLADINCI

Neposredno nakon Drugoga svjetskog rata život mladih ljudi u Jugoslaviji nadzirale su omladinske organizacije koje su bile produžena ruka Komunističke partije. Protivnici komunističkoga svjetonazora bili su progonjeni, a ostale se nastojalo odgojiti u socijalističkome duhu. Najvažnijim dijelom mladih smatrala se tzv. radnička omladina, učenici privrednih i industrijskih škole te mladi radnici. Radne akcije bile su dio svakodnevice svih omladinaca.

Početak pedesetih godina 20. stoljeća donošenje tzv. zakona o samoupravljanju navijestilo je novo doba samoupravnoga socijalizma. U radnim organizacijama formiraju se radnički savjeti. Samoupravna paradigma učinila je mlade ravnopravnim subjektom i formalno im omogućila da kreiraju vlastitu sudbinu. Vrhunac omladinskoga samoupravljanja nastupio je u tzv. periodu liberalizacije 1967. – 1971. Tada omladina počinje protestima provoditi politički pritisak, tražeći promjene. Takva nastojanja bivaju ubrzo ugušena.

Privatne zbirke Velida Đekića, Gorana Pavelića Pipe i Vlatke Horvat donose pogled u alternativnu svakodnevicu socijalističke mladeži, dok studentski bunt dokumentiraju zbirke partijske i državne kontrole.

Junaci plesova, van!

Zbog blizine Italije i pomorske tradicije rock-glazba i kultura brže su prodirale u Rijeku nego drugdje. Već 1957. srednjoškolci predstavljaju svoje nove ploče na Radiju *Rijeka*, a uskoro se osniva i Društvo prijatelja zabavne glazbe u okrilju gradske omladinske organizacije. Iste godine osniva se i kultni klub Husar, u kojemu se najprije plesalo uz muziku s ploča, a od 1962. bendovi poput Uragana nastupaju uživo.

(Novi list, 10. ožujka 1962.)

(Novi list, 3. ožujka 1963.)

Pokretanje Husara najavilo je stvaranje pokreta *rock*-kulture kao kontrakulture u socijalističkoj Jugoslaviji. Premda *rock*-kultura u Jugoslaviji zbog otvorenosti zapadu nije imala jak opozicijski naboj kao u ostatku istočne Europe, njezino je širenje ipak bilo podvrgnuto kritici, ponajprije iz čudorednih razloga, tj. zbog kvarenja mladeži.

Stanje kluba Husar 2010. godine.
Fotografija: Velid Đekić.
(fotoarhiva Velida Đekića)

Plesnjak u klubu Husar.
(*Novi list*, 9. svibnja 1963.)

Revolucija mladih

„Na svojim mitinzima, u proglasima i deklaracijama studenti traže smanjenje socijalnih razlika, likvidiranje nezaposlenosti, stvarnu demokraciju, odgovornost foruma i pojedinaca, reformu sveučilišta. ... Moto svih inzistiranja da se riješe problemi je pitanje kako prebroditi provaliju između zacrtanih programa, deklaracija, obećanja i prakse...”

(„Demonstracija kao alternativa”, *Omladinski tjednik*, br. 22, 5. lipnja 1968.)

Radikalno lijevi *Omladinski tjednik* počeo je izlaziti 1967. kao glasilo Saveza omladine Zagreba. Glavni urednici i suradnici bili su uglavnom studenti Filozofskoga fakulteta i Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu. Krug oko *Tjednika* osjećao se dijelom globalnih studentskih po-

kreta tzv. nove ljevice. Zagovarao je dalekosežne reforme pod omladinskim vodstvom koje bi dubinski preobrazile jugoslavensko društvo.

Zbog nespretne šale na račun Josipa Broza Tita u satiričnome dijelu lista br. 87 iz 1970. radikalno je uredništvo smijenjeno. Zamjenik javnoga tužitelja Ilijo Karaman sačuvao je cenzurirani primjerak *Omladinskoga tjednika* u svojoj zbirci.

Cenzurirani *Omladinski tjednik* – list Saveza omladine Zagreb – Rijeka, god. IV, br. 87 od 15. travnja 1970. (naslovna i posljednja stranica). (HR-HDA-1803. Zbirka sudskih zapisa o cenzuri Ilija Karamana)

Studentska borba za devize

„Zahtijevamo da se nastava na Hrvatskom sveučilištu obustavi sve dok nadležni organi u ovoj zemlji ne donesu radikalna rješenja deviznog režima, koji će hrvatskoj radničkoj klasi omogućiti bitno drugačiji položaj u našem društvu.”

(**Zaključci** završnog zbora hrvatskih sveučilištaraca o promjenama hrvatskoga ustava, 22. studenoga 1971.)

Štrajk sveučilištaraca održan u Zagrebu od 22. studenog do 3. prosinca 1971. smatra se vrhuncem razdoblja hrvatskoga proljeća. Studentski zahtjevi uključivali su stvaranje Hrvatske kao suverene socijalističke države u okviru Jugoslavije, potporu reformističkomu vodstvu SKH, uklanjanje protivnika reforma te promjene u deviznome sustavu u korist Hrvatske.

Za studente temelj suvereniteta bilo je pravo Hrvatske da raspolaže vlastitim devizama i da se zaustavi njihov odljev u savezne banke. Ovaj zahtjev vidljiv je na plakatu koji je bio postavljen na zagrebačkim fakultetima i drugim javnim mjestima, a koji je bio konfisciran i predan u ured javnoga tužitelja. Tito je u Karađorđevu osudio štrajk kao nacionalističku kontrarevolucionarnu akciju i studentski vođe završili su u zatvoru.

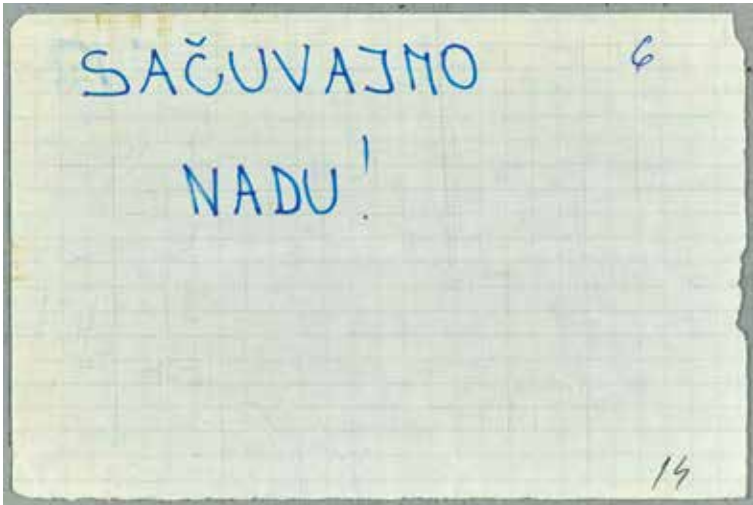
Spas u nadi

„Napuštajući Hrvatski tjednik mi ne napuštamo nadu koja nas je u njemu okupila. Uvjereni smo da je ona zajednička svima koji budućnost naše zemlje i budućnost svijeta zamišljaju kao doba slobode i pravde, jedino doba koje može osigurati smisao čovjekovih snova, čovjekove povijesti... Jer: niti smrt ušutkava sve mrtve, niti šutnja ukida svaku nadu!”

(Vlado Gotovac, „Čuvanje nade”, Hrvatski tjednik, br. 34, 10. prosinca 1971., neobjavljen) (izvor: Josip Brleković, Hrvatski tjednik. Bibliografija 1971, Zagreb, 2002.)

Slom hrvatskoga proljeća i represija nad njegovim sudionicima uslijedili su početkom prosinca 1971. godine. Hrvatsko političko vodstvo smijenjeno je i onemogućeno u svakome javnom djelovanju. Uoči održavanja sjednice Centralnoga komiteta SKH 12. prosinca 1971. na kojoj su Tripalo, Dabčević-Kučar i ostali formalno podnijeli ostavke, dijeljeni su letci kojima se u znak potpore pozivalo studente na prosvjed pred zgradu komiteta.

Nakon ostavke rukovodstva, studenti su na glavnome zagrebačkom trgu dijelili letke s natpisom „Sačuvajmo nadu!” u znak potpore smijenjenomu vodstvu. Služba državne sigurnosti pratila je aktivnosti studenata u Akciji Tuškanac, u sklopu koje su zaplijenjeni rukom ispisani letci.

(HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 016.1/4-32)

Novovalni kritičar društva

„Je da su ti naši vodeći autori kao neki vizionari poput Đonija, Stublića pa i Rundeka htjeli mijenjati svijet, htjeli su rušiti poredak. Bili su beskompromisni, secirali su društvo i bili su protiv komunističkog vrha – Đoni ponajviše. Nakon tri godine kada su vidjeli da to ne ide tak, i to je bilo bolno otrežnjenje i onda shvatiš gdje si. Onda su došle te redukcije struje, benzina i vidiš da je sve besmisleno i da su te sile bile jače od našeg vriska.”

Boris Leiner, bivši bubnjar sastava Azra (izvor: Branko Kostelnik, Moj život je novi val, Zaprešić: Fraktura, 2004., 72–73)

Zagreb i Rijeka bili su prva novovalna žarišta u Hrvatskoj potkraj sedamdesetih godina. U Rijeci je predstavnik ovoga glazbenog žanra bio sastav Paraf, a u Zagrebu sastavi Azra, Haustor i Prljavo kazalište. Branimir Johnny Štulić, Azrin pjevač, smatrao se najangažiranijim društvenim kritičarem.

Poslije radničkoga štrajka u Gdanjsku u kolovozu i rujnu 1980. te osnutka sindikata Solidarnost, Štulić je napisao pjesmu Poljska u mom srcu. U njoj daje izričitu potporu događajima u Poljskoj, a sebe spominje uz papu Wojtylu, tj. Ivana Pavla II. Među omladinom u Jugoslaviji ova se pjesma doživljavala kao poziv na slobodu od komunizma i bunt prema roditeljima koji su bili članovi Partije.

POLJSKA U MOM SRCU (1981.)

Gdanjsk osamdesete	Poljska nije nikad	u mome srcu mazurka
kad je jesen rekla ne	nije nikad dala kvislinga	Poljska nije nikad
Gdanjsk osamdesete	svaki dan poloneza	nije nikad dala kvislinga
držali smo palčeve	zvoni na mojim vratima	svaki dan poloneza
rudari	poljski jantar	zvoni na mojim vratima
studenti	narukvice	poljski jantar
brodogradilište svi mi	volođine čuke	narukvice
	šiber u pol cijene	volođine čuke
Gdanjsk osamdesete	papa Wojtyla i ja	šiber u pol cijene
uzavrele tvornice	Gdanjsk osamdesete	papa Wojtyla i ja
dva put se ne šalju	redovi za novine	
tenkovi na radnike	nezavisni sindikati	Gdanjsk osamdesete
	komiteti zaštite	uzavrele tvornice
nisu se usudili		dva put se ne šalju
pobijedili smo svi mi	nisu se usudili	tenkovi na radnike
Poljska u mome srcu	pobijedili smo svi mi	tenkovi na nas
u mome srcu mazurka	Poljska u mome srcu	

Rukom nacrtani logo sindikata „Solidarnost“ koji je rušio komunizam u Poljskoj. U Jugoslaviji srednjoškolci su potaknuti Azrom crtali ovaj logo na majicama kao antikomunističku političku poruku svijetu oko sebe (autor crteža: don Piotr Maj). (Majica s logom u privatnoj zbirci Theodore Shek Brnardić)

Branimir Johnny Štulić za bubnjevima. Tonska proba u Kulušiću 1981. (fotoarhiva Gorana Pavelića Pipa)

Klasična gimnazija kao alternativa

„Godine 1974. poslije Krista sve su škole podlegle tzv. reformi odgoja i obrazovanja. Sve? Ne, jer jedna mala škola sjeverno od Andautonije godinama je uporno pružala otpor toj reformi. Ovo je priča o jednoj generaciji njezinih stanovnika...”

(Naslovnica razrednoga časopisa 4K, 1989.)

Stipe Šušvar, ministar kulture SRH-a, proveo je 1974. obrazovnu reformu hrvatskih srednjih škola. Sve su škole postale strukovne nudeći specijalizirano i ograničeno strukovno obrazovanje. Nakon njihova završetka učenici su trebali odmah dobiti posao, po mogućnosti u tvornicama. Naziv „gimnazija” ukinut je 1977., pa je zagrebačka Klasična gimnazija preimenovana u „Obrazovni centar za jezike”. Ipak, zahvaljujući ravnatelju Marijanu Bručiću, škola je iznimno zadržala klasični program i učenje latinskoga i grčkoga jezika.

Naslovnica razrednoga časopisa učenika 4K razreda (1989.) govori o ovome povlaštenom statusu preko popularnoga lika iz crtanoga stripa Asterix. Cijela Hrvatska podlegla je obrazovnim reformama, ali ne i jedna mala škola u Zagrebu...

Učenici 4K razreda u togama tijekom norijade u Zagrebu, svibanj 1989. (privatna zbirka Vlatke Horvat)

Naslovnica razrednoga časopisa 4K razreda Obrazovnoga centra za jezike u Zagrebu, 1989. (privatna zbirka Vlatke Horvat)

UMJETNICI

Umjetničko stvaralaštvo u razdoblju socijalističke Jugoslavije/Hrvatske bilo je izrazito politički važno. U prvim poratnim godinama zadani smjer kulturno-umjetničkoga izričaja bio je socijalistički realizam. Nakon razlaza sa sovjetskim političkim blokom, kao dominantna umjetnička tendencija u Jugoslaviji je prihvaćen socijalistički estetizam. On se tijekom pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća razvio u umjereni modernizam.

Istodobno s novim pokretom „kontrakulture” potaknutim valom studentskog bunta iz 1968., potkraj šezdesetih u Jugoslaviji se pojavljuju nove umjetničke prakse. Važno mjesto zauzimaju konceptualizam i intervencionizam (akcionizam) koji se unutar socijalističke ideologije razmatraju u okvirima subverzivnih, odnosno kritičkih umjetničkih praksa. U COURAGE registru opisano je više zbirki koje svjedoče o umjetničkim akcijama i performansima kroz koje su prikriveno kritizirani institucionalizirana (službena) umjetnost i socijalistički sustav moći.

U travnju je Austrijsko društvo umjetnosti organiziralo u Beču i Grazu festival performansa na kojem je nastupilo tridesetak umjetnika iz Evrope, SAD i Australije da bi, kako nas upućuje u jednom tekstu o toj priredbi Liesbeth Waechter-Böhm, »svojim radovima prikazali reprezentativni presjek kroz različite varijante Performance-arta». Sada, pri kraju godine, Studio Galerije suvremene umjetnosti u Zagrebu pokazao nam je foto-interpretaciju tog međunarodnog festivala: performansa fotografa Alfreda Damma.

Damm nije išao dalje, ni u nakanama ni u realizaciji, od toga da registrira zbivanja na tom festivalu, pa mu Waechter-Böhmova i upućuje – tobože u obliku kritike – pretjerane komplimente kad kaže, da je bio subjektivan. Naprotiv, on je u tim fotografijama ostrednje zanatske razine ostao obilni komivoja-žer jedne bjelosvjetske parade metaumjetnosti koja je, makar i kao pastiš eto dospjela i do nas.

Nadomjestak za nadomjestak

Performance-art mogli bismo uvjetno nazvati, a na takvu definiciju nas upućuje i katalog umjetnosti predstavljajući ili izvođenja, a čega je temeljna nakana konačan raskid s tradicionalnim umjetničkim oblicima. Performanseri se izražavaju najčešće s pomoću suvremenih audio-vizualnih tehničkih sredstava kao što su televizija, film, magnetofon, ali isto tako i s pomoću jezika i tjelesnih kretanja u tzv. life-performancea. Pored pjevanja, razgovora i govorenja iz trbuha (čime se posebno ističe Julia Heyward) tijelo ipak ostaje najglavniji umjetnički materijal performanera. Ako i nema ideje, ako je i bez duha, performans je uvijek tijelom pred publikom, njime izvodi i agira.

Ova transformacija tijela u umjetničko djelo nema one značajke koje nalazimo u klasičnom i modernom baletu. U performansera tijelo je »svijest» koja predlaže svoj vlastiti oblik kao nadomjestak za svaku drugu umjetnost. I nije to prvi put da se mlitavost duha želi nadoknaditi aktivnošću tijela i jezika. Ali sada je duhovni koncept i voljni napor takve namjere toliko trivijalan da jedva nadilazi razinu provincijskog cirkusa, koji plitkim smicalicama, programskim bizarnostima i opsesnostima nastoji dobiti posljednju bitku za publiku.

Ako zavririmo pod tu šatru naći ćemo tamo i neke naše »artiste». Tako su Marina Abramović i Ulay u okviru Festivala demonstrirali

Su restaurantu tvornice cipela »Humanic» u Grazu »kao muž i žena» ritualizaciju »najiskonskije forme energije, snage i izdržljivosti čovjeka»! I Simone Forti zasniva svoj performans na »osjećaju kojim doživljavamo pokrete tijela». Jezik Cine Pane također je »formuliran tijelom».

Provjeravati javno i stalno mišljenje o svojoj fizičkoj pojavnosti jest onaj dio ljudskog kompleksa koji zadržava u pomoć psihijatriju. Performanseri time ne podižu ugled umjetnosti, nego tužnu slavu bolesnog solipsizma. Kao i Nacris oni će umrijeti na obali potoka (umjetnosti) samo što iz njihova tijela neće izrasti cvijet. Jer je jednostavno nemoguće da iz takve praznine izraste bilo što.

Ideologija određenog

Performanseri su »presjekli» prepreke između umjetnosti i života, kako nas uvjeravaju. Ali ovo što izvode nije ni umjetnost ni život, nego farsa i jednog i drugog. Bilo bi, dakle, i razloga za takvo »izvođenje» kad bi u njemu bilo trunke duha i duhovnosti.

U Beču je Raša Todosijević (i opet naše gore list) prikazao performans koji se sastojao od ispisivanja i postavljanja pitanja. »Sto je umjetnost»? Moglo bi mu se, recimo odgovoriti da je umjetnost predodžba svega u jednom. Ali to je dvojbeni odgovor. Jedini ispravan odgovor bi glasio: to što izvodi Todosijević Raša nije umjetnost! I onda se još Raša u Beču upitao: »Tko profitira i tko na umjetnosti pošteno zarađuje. ?», pa sam sebi odgovorio: »Filozofi».

I dok dok je Todosijević svoju glavu koristio u filozofske svrhe, Helmut Schöber udario je njome o zid, ili, kako on kaže: »Pokretima glave udaramo kuglom pričvršćenom za zube s pomoću užice o staklo tako dugo dok ono ne pukne».

Jedan od sudionika festivala, Bruce MacLean, uvjerava nas izričkom da je njegov performans zasnovan na upotrebi »humora kao oblika». Nismo bili u Beču, pa ne možemo provjeriti koliko u tome ima istine. Međutim, možemo povjerovati Marc Chaimoviczu da je duhovit. On se na slijedeći način obratio publici: »Osjećajte se slobodni da dodate ili otkinete kada to žaželite».

Sistemi širenja infantilnih ideja

Već je Thomas B. Hess svojedobno naglasio ulogu »priče o carevom novom ruhu» kod pojave svakog novog modernističkog »umjetničkog» pravca. Mnogi, naime, u takvim prilikama i povodima vide nešto i tamo gdje ničega nema. S time računaju i performanseri. U svako njihovo »izvođenje» ukomponiran je koeficijent neposrednog reagiranja pojedinaca na tuđe ponašanje, pogotovu ako se njime šaklašu erogene zone ili neke važna egzistencijalna pitanja. Njih, naravno, ipak više zanima rasprava koja bi mogla uslijediti poslije čina nego li čin sam, ona verbalizacija, ono prazno naklapanje praznih nazovikritičarskih glava koje se paževski saginju pred svakom »novom» pojavom ili tendencijom. Tako kroz diskurs anonimni, nedaroviti pojedinac postaje sudionik umjetničke javnosti.

Iz takve reklame rada se »ugled» takve »umjetnosti». Galerije i izložbe, međutim, najvažniji su i presudni mediji da se produži život takvim bezvezarijama. Iako ne treba biti naročito razborit pa zaključiti da se u većini performansa radi o smišljenom pokušaju ritualizacije oblika života u određenim socijalnim i »umjetničkim» sredinama, naše galerijske institucije, nesvjesno ili iz neukosti, zanemaruju idejni okvir takve produkcije.

Sociologija i psihologija mogu takvim priredbama dati neko značenje sa stajališta svojih interesa i predmeta istraživanja. Međutim, performansima je najmanje stalo do toga. Oni teže uvažavanju svoje povijesno-umjetničke uloge upravo kroz umjetničke institucije. Na taj paradoks performansera logično se nadovezuje paradoks naše galerijske politike. Iako je u biti performans »spajanje» umjetnosti i života mimo tradicionalnih »posrednika», bečki festival dolazi u Zagreb posredstvom – fotografije! Pa tko da se onda još iščuduje nad činjenicom da se takva supumpcija privatnog načina ponašanja pod značenje umjetnosti u nas financira društvenim parama!

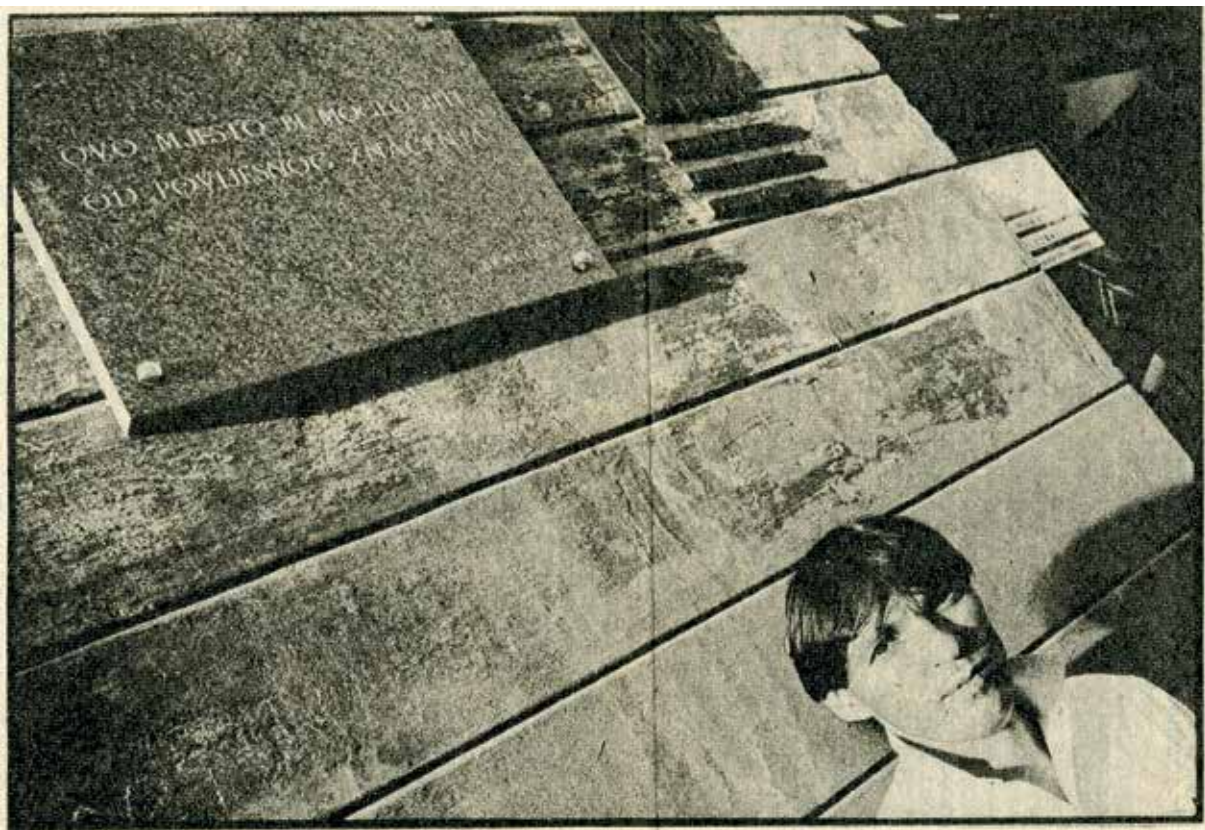
VLADIMIR MALEKOVIC

Kritički osvrt Vladimira Malekovića na performans kao oblik konceptualne umjetnosti, objavljen u Vjesniku 3. siječnja 1979. godine. (HR-HDA-2031. Vjesnik, KUL 93)

Slučajni prolaznik

„Slučajni prolaznik nastao je kao vrsta mladenačke pobune protiv kulta ličnosti i automatizma promatranja okoliša i tog nekog kulturnog krajolika u kojem živimo.”

(Braco Dimitrijević u intervjuu za Kontura art magazin 2004. godine)

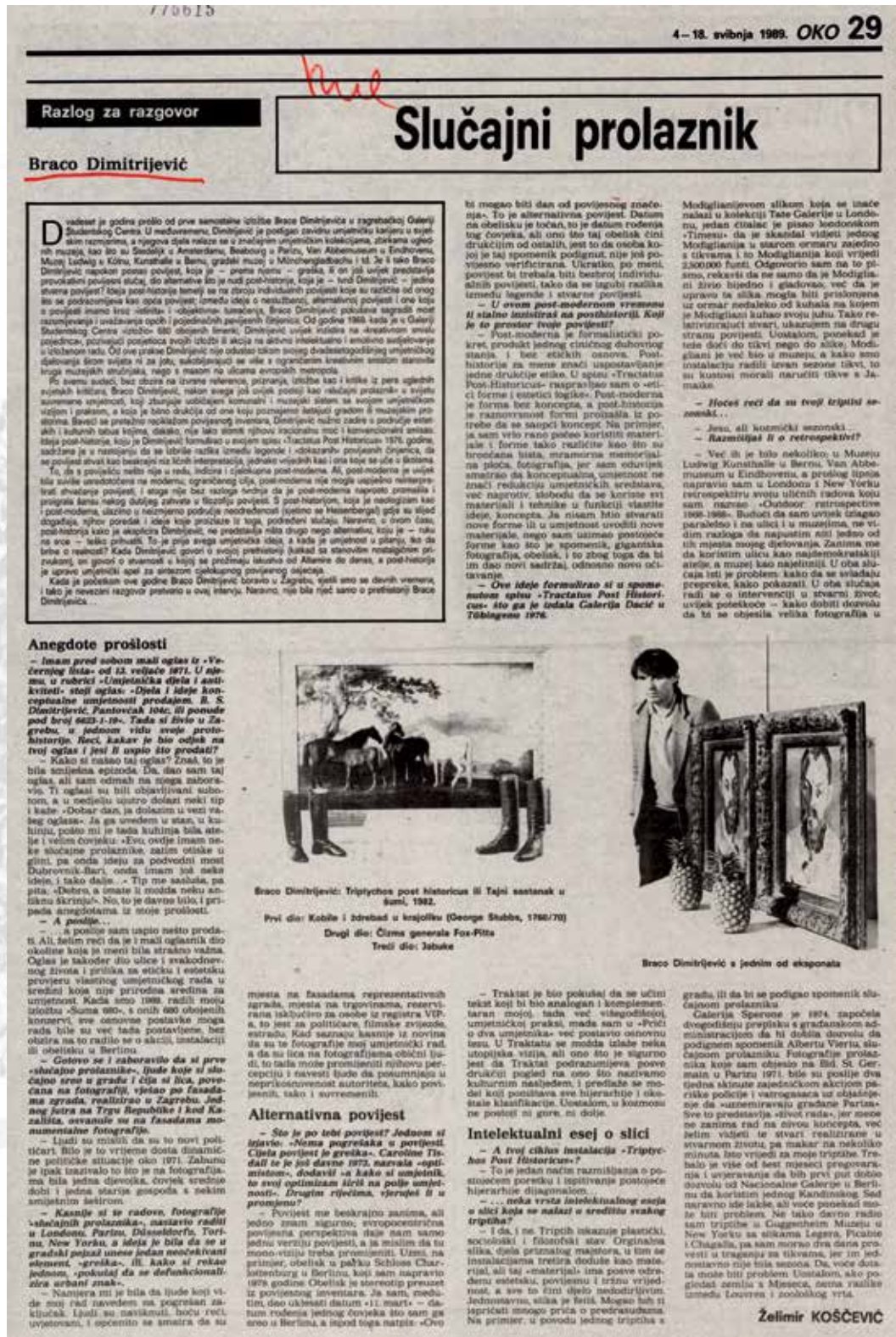
Braco Dimitrijević uz spomen-ploču „Ovo mjesto bi moglo biti od povijesnog značaja“, koju je u sklopu performansa (akcije) u rujnu 1986. postavio na zgradi Galerije suvremene umjetnosti na Katarininu trgu 2 u Zagrebu. (HR-HDA-2031. Vjesnik, Dosje Brace Dimitrijevića, Intervju za *Start*, 1. studenoga 1986.)

„Prolaznici koje sam slučajno sreo u 13, 15, 16.23“. Performans s fotoplatatima, izveden 18. veljače 1971. na tadašnjem Trgu Republike u Zagrebu. (Hrvatska radiotelevizija, Novinska dokumentacija, Dosje Brace Dimitrijevića, *Globus*, 9. travnja 1999.)

Bosanskohercegovački konceptualni umjetnik Braco Dimitrijević autor je ciklusa performansa „Slučajni prolaznik”, u kojima na javne površine, inače namijenjene političarima, filmskim i estradnim zvijezdama („VIP osobe”), postavlja portrete slučajnih prolaznika.

Tri takva performansa izveo je 1971. u Jugoslaviji (u Zagrebu na Trgu Republike i na Trgu maršala Tita, u Beogradu na zgradi Jugoexporta), dovodeći time u pitanje uvriježene obrasce komunikacije u javnome prostoru tadašnje socijalističke države.

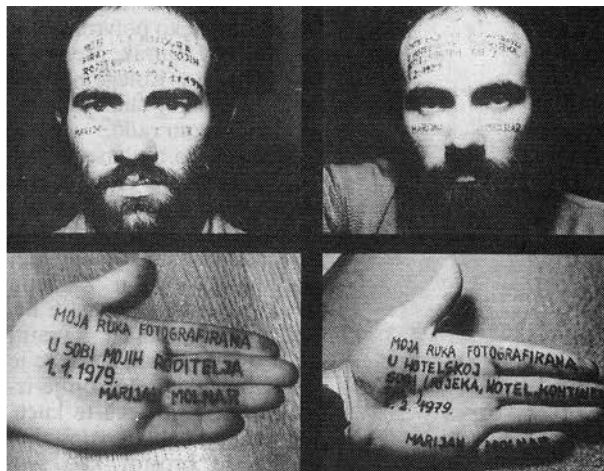

„Ljudi su mislili da su to novi političari. (...) Kad saznaju kasnije iz novina da su te fotografije moj umjetnički rad, a da su lica na fotografijama obični ljudi, to tada može promijeniti njihovu percepciju i navesti ljude da posumnjaju u neprikosновенost autoriteta, kako povijesnih, tako i suvremenih.”

(HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Brace Dimitrijevića, Intervju za *Oko*, 4. – 18. svibnja 1989.)

Za demokratizaciju umjetnosti

U razdoblju od 1979. do 1983. hrvatski konceptualni umjetnik Marijan Molnar – prvak „tihe subverzije” – izveo je u Zagrebu, Beogradu i Ljubljani niz performansa u kojima crta grafitu i postavlja transparente s natpisom „Za demokratizaciju umjetnosti”. To je bio dio ciklusa kojim je različitim drugim akcijama (skupljanje potpisa za peticiju na zagrebačkome Trgu Republike, fotografija u *Studentskom listu* odjevenog kao teroriste, postavljanje instalacije „Za demokratizaciju umjetnosti” u Galeriji Koprivnica) ilustrirao miješanje politike u umjetnost u socijalističkoj Jugoslaviji, tražeći ujedno slobodu djelovanja za umjetnike.

„Moje lice, moja ruka”, dio ciklusa Marijana Molnara iz 1979. godine.
(HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Marijana Molnara, *Novi list*, 23. ožujka 2003.)

Skupljanje potpisa na tadašnjem Trgu Republike u Zagrebu 19. listopada 1979.
(izvor: Suzana Marjanić, „Aktionistički intervencionizam ili akcije, akcije-objekti i izložbe-akcije”, *Kazalište: časopis za kazališnu umjetnost*, br. 37/38, 2009.)

Akcija iz ciklusa „Za demokratizaciju umjetnosti” u kojoj Molnar sprejom crta grafitu u pothodniku u Novome Zagrebu 1981. godine.
(izvor: Patricia Počanić, „Umjetnost na rubu grada: intervencije umjetnika u javnom prostoru Novog Zagreba 1970-ih godina”, *Peristil*, br. 60, 2017.)

Čak fotografije snimljene om akcije „Volim Zagreb” studenoga 1981. godine.
-2031. Vjesnik, Javne osobe, Tomislava Gotovca, *Gloria*, 14. ožujka 2003.)

„Umjetnost nije pitanje povlaštenih, već pitanje koje bi se moralo ticati svakoga od nas (...) Za mene je tada to pitanje slobode bilo veoma važno, i smatrao sam da okvir za slobodno djelovanje povezuje i nužno upućuje umjetnost na (...) svijet nužde koji je uvelike neprijateljski prema svijetu slobodnog djelovanja.”

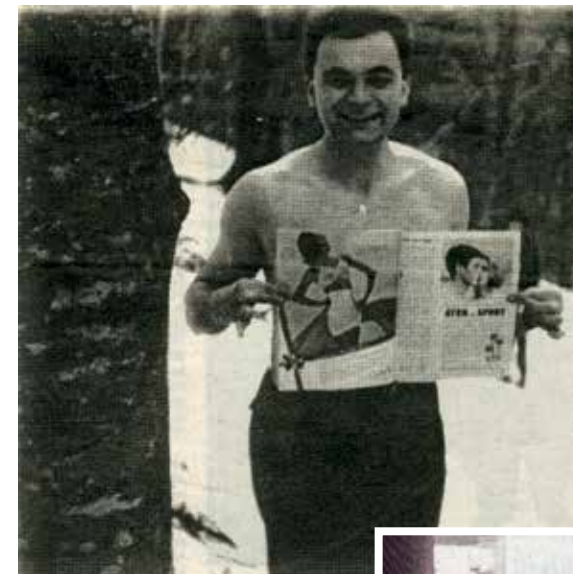
(Marijan Molnar u intervjuu za *Zarez*, 28. lipnja 2007.)

Provociranje body-artom

„Prestao sam uvažavati neke zakone i uvriježene načine ponašanja, što će reći da, na primjer, šetati gol po ulici za mene nije bio znak perversije, ekshibicionizma ni ludosti, nego precizno odmjeravanje s art-sistemom zvanim Komunistička Jugoslavija.”

(Tomislav Gotovac u intervjuu za *Slobodnu Dalmaciju*, 5. listopada 1991., HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Tomislava Gotovca)

Hrvatski konceptualni umjetnik, filmski redatelj i glumac Tomislav Gotovac (Antonio G. Lauer) smatra se pionirima performansa u Jugoslaviji. Prepoznatljiv je po akcijama u kojima se koristio vlastitim nagim tijelom. Na području glume, jedan je od njegovih najvažnijih nastupa u filmu *Plastični Isus* Lazara Stojanovića iz 1972., nakon kojega je bio politički progonjen i nekoliko godina nije mogao diplomirati.

„Zadaća umjetnika koji drži do sebe je da stalno provocira.”

(Tomislav Gotovac u intervjuu za *Feral Tribune*, 25. veljače 2005., HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Tomislava Gotovca)

Jedan od prvih performansa Tomislava Gotovca „Pokazivanje časopisa *Elle*” na Sljemenu početkom 1962. godine. Jednostavnom akcijom – pokazivanjem poznatoga francuskog časopisa *Elle* prijateljima koji su ostali izvan kadra – otvorio je niz pitanja o muško-ženskim odnosima, stvarnom i imaginarnom te „socijalističkoj stvarnosti”.
(HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Tomislava Gotovca, *Nacional*, 26. srpnja 1996.)

medijskog prostora u iščekivanju vijesti o smrti predsjednika Jugoslavije Josipa Broza Tita, koji je prema njemu svojom „režijom” uvelike utjecao na povijest druge polovice 20. stoljeća.

Koristeći se medijima masovne komunikacije (novine, radio, televizija, telefon), sebe je stavio u pasivnu ulogu njihova korisnika, a publiku i socijalističke vlasti u stanje zbunjenosti jer isprva nisu znali o čemu je u tim nastupima riječ. Performansi su ujedinjeni pod naslovom „Homage to Josip Broz Tito”, a fotografije o njima čuvaju se u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu.

Šokirati, iznenaditi, zbuniti...

„Ideju antimuzeja živim već dvadesetak godina (...) Temeljna razlika između moje koncepcije i tradicionalne muzeologije jest ta što ja svjesno odbacujem načelo selekcije, koje za mene nije ništa drugo nego dogma (ideološka, kulturološka, politička). (...) Ona odbacuje dogmu, otvorena je samo i jedino životu i otvara čitav niz novih procesa. Promjena i paradoks srž su antimuzeja.”

(Vladimir Dodig Trokut u intervjuu za *Večernji list*, 28. srpnja 1990., HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Vladimira Dodiga Trokuta)

Vladimir Dodig Trokut 1982. i 2016. godine. (HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Vladimira Dodiga Trokuta, *Vjesnik*, 16. rujna 1982. i privatna zbirka Alberta Binga)

Djelovanjem Vladimira Dodiga Trokuta nastala je zbirka Anti-muzej koja sadržava mnoštvo predmeta, od vrijednih umjetnina do uporabnih predmeta svakodnevne primjene. Njezino formiranje svjedočanstvo je pojave kontrakulture i konceptualne umjetnosti mladih potkraj šezdesetih godina i u sedamdesetim godinama 20. stoljeća, te umjetničkoga djelovanja koje se kosilo sa zadanim socijalističkim sustavom vrijednosti.

Jedan od eksponata na Trokutovoj izložbi *Solve* u Galeriji suvremene umjetnosti u Zagrebu 1982. godine. (HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Vladimira Dodiga Trokuta, *Danas*, 28. rujna 1982.)

FEMINISTICE

Među temeljnim vrijednosnim principima komunističke ideologije bili su i oni o jednakosti obaju spolova. Pravno izjednačavanje provodilo se uvrštavanjem odredaba o pravima žena i njihovoj jednakosti s muškarcima u ustavne i zakonske tekstove. Službeno organiziranje žena i njihovo uključivanje u društveno i političko djelovanje provodilo se u okviru masovnih društveno-političkih organizacija (Antifašistička fronta žena Hrvatske, Savez ženskih društava Hrvatske, Konferencija za društvenu aktivnost žena Hrvatske, Socijalistički savez radnog naroda Hrvatske).

Izvan tog okvira, na izražavanje ženskoga pitanja u socijalističkoj Jugoslaviji najviše su utjecale prve skupine feministica koje se od kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina 20. stoljeća okupljaju i raspravljaju o raznim aspektima ženske nejednakosti u društvu. Veći broj dokumenata o toj temi sadržavaju dvije zbirke opisane u COURAGE registru: Vjesnikova novinska dokumentacija u Hrvatskome državnom arhivu i Feministička zbirka Lydije Sklevicky koja se čuva u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu.

Proleter i svih zemalja - 'ko vam pere čarape?

„To je bilo doba Tita, doba socijalizma, komunizma koje smo mi feministkinje osporavale i kritikovale kao socijalistički patrijarhat.”

(Žarana Papić u intervjuu za *Feral Tribune*, 23. lipnja 2001., HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Žarane Papić)

Isječak iz izvještaja Vesne Kesic o skupu „Drug-ca žena, žensko pitanje – novi pristup?“, objavljenog u *Startu* 15. studenoga 1978. (HR-HDA-2031. Vjesnik, DZS 121)

Pod sloganom „Proleter i svih zemalja – ko vam pere čarape?“ u Beogradu je 1978. godine održan prvi feministički skup u komunističkoj Jugoslaviji „Drug-ca žena, žensko pitanje – novi pristup?“ Organizirala ga je Žarana Papić, a osim s prostora bivše Jugoslavije, na njemu su sudjelovale feministice iz Engleske, Francuske, Italije, SAD-a i SR Njemačke.

Skup je značio radikalnu kritiku dotadašnjeg, jedinoga legalnog načina organiziranja žena kroz Socijalistički savez radnog naroda. Bio je medijski dobro popraćen i ubrzo je postao poticaj za stvaranje prvih feminističkih skupina u Zagrebu, Ljubljani i Beogradu.

Dobri dusi feminizma

„Konkretni rezultati jugoslavenske feminističke scene, najviše zagrebačke sekcije Žena i društvo (...), jesu, osim tribina i akcija, uspješnih intervencija u zakonske prijedloge, također i prodor u izdavačke, medijske i znanstvene zabrane, čime je široj javnosti pružen uvid u problematiku ženskog pitanja.”

(Jasmina Kuzmanović, „Kultiviranje dijaloga”, *Danas*, 12. siječnja 1988.)

U tome članku Sklevicky je dala pregled feminističkih skupina na području Jugoslavije u osamdesetim godinama 20. stoljeća. Među njima istaknula je tri skupine iz Hrvatske: sekciju „Žena i društvo” osnovanu 1979. pri Sociološkome društvu Hrvatske, skupinu s Trešnjevke (Sekcija za društvenu aktivnost žena OK SSOH Trešnjevka) koja je postala poznata po akciji pokretanja SOS telefona za žene žrtve nasilja te Feminističku inicijativu pri Svarunu (radna skupina za ekološke, mirovne, feminističke i duhovne inicijative).

(HR-HDA-2031. Vjesnik, DZS 115, članak Lydije Sklevicky „Dobri dusi feminizma”, *Svijet*, 1. siječnja 1988.)

Što hoće feministice?

„Postojanje ženskih organizacija u svim socijalističkim zemljama (...), potvrdom su da dosadašnja strogo politička i ekonomska aktivnost nije stvorila nove tipove ljudi oslobođene i spolnih predrasuda i stereotipa. Dakle, područje interesa feminizma i društvene suprotnosti koje ga rađaju postoje, iako transformirane, i u socijalističkim zemljama.”

(Gordana Cerjan-Letica u intervjuu za *Vjesnik*, 14. listopada 1978.)

U intervjuu za *Vjesnikov* prilog *Sedam dana* osvrt na suvremeni feministički pokret dale su mlade, akademski obrazovane žene Gordana Cerjan-Letica, Nadežda Čaćinović Puhovski i

(HR-HDA-2031. Vjesnik, DZS 115, članak „Što hoće feministkinje?”, *Vjesnik*, 14. listopada 1978.)

Lydia Sklevicky. Uz njih, u razvitku feminističkoga pokreta u Hrvatskoj u 80-ima su se istaknule Blaženka Despot, Slavenka Drakulić, Rada Iveković, Biljana Kašić, Vesna Kesić, Jelena Zuppa i dr.

„Samo krajnji konzervativci govore pogrдно o feminizmu, ili upotrebljavaju seksističke argumente protiv žena ... Kod nas je to još uvijek moguće.”

Slavenka Drakulić, autorica knjige feminističkih eseja *Smrti grijesi feminizma* (Zagreb: Znanje, 1984.) u intervjuu za *Polet*, 14. siječnja 1990. (HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Slavenke Drakulić)

„Upravo je nevjerojatno s koliko je takta i vještine Lydia izbjegavala zamke feminizma u poveljama: distancirajući se ironijom od prevelike sestrinske emocionalnosti, a inteligencijom od sektaštva, dok je cijelo to vrijeme održavala visoku znanstvenu razinu sekcije i nadzirala njene medijske i socijalne projekte.”

(Jasmina Kuzmanović, „In memoriam Lydia Sklevicky”, *Svijet*, 9. veljače 1990.; HR-HDA-2031. Vjesnik, Dosje Lydije Sklevicky)

Isječak iz intervjua Slavenke Drakulić za *Svijet*, 8. studenoga 1987. (HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Slavenke Drakulić)

(Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Feministička zbirka Lydije Sklevicky)

Lydia Sklevicky snimljena na tribini o žensko-muškim odnosima u Studentskome kulturnom centru u Beogradu 7. siječnja 1982. godine. „Ženskomu pitanju” pristupala je ponajprije sa znanstvenih pozicija, ali i popularno-znanstveno, tako da je bila aktivna u tiskanim medijima i na javnim tribinama u jugoslavenskim centrima novoga feminističkog pokreta – Beogradu, Zagrebu i Ljubljani.

Zalagala se za veću prisutnost „ženskoga pitanja” u javnim i znanstvenim krugovima, iznova naglašavajući kako to pitanje nije riješeno unutar marksizma i socijalističkoga uređenja u Jugoslaviji.

Muškarcima ulaz zabranjen

(Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Feministička zbirka Lydije Sklevicky)

(HR-HDA-2031. Vjesnik, DZS 115, članak „Žene hoće u Sabor i Skupštinu”, *Nedjeljna Dalmacija*, 25. prosinca 1988.)

Najavni plakat za predavanje Lydije Sklevicky održano u Galeriji „ŠKUC” u Ljubljani 17. svibnja 1986. godine na temu *Emancipirana integracija ili integrirana emancipacija?*. Predavanje je organizirao prvi slovenski feministički klub „Lilit”, a na plakatu je izrijeком navedeno kako je predavanje namijenjeno samo ženama.

Kritički tekst u *Nedjeljnoj Dalmaciji* o Drugome feminističkom susretu održanom u Zagrebu od 16. do 18. prosinca 1988. godine. Uz članice feminističke skupine „Lilit” iz Ljubljane, Ženske grupe Trešnjevka iz Zagreba i

„Žene i društvo” iz Beograda sudjelovale su aktivistice iz Novoga Sada, Sarajeva, Slavonskoga Broda i Splita.

Prema pisanju *Nedjeljne Dalmacije*, izuzev završne konferencije za novinare, „muškarcima iz sedme sile” nije bilo omogućeno praćenje toga skupa.

Do viđenja, tradicijo!

„Koliko smo daleko otišli od tradicionalnih shvaćanja žene, obitelji, braka, majčinstva? (...) Usudujemo li se definitivno reći tradiciji 'zbogom' ili možda ipak samo do 'viđenja', kao zancu koji odlazi i dolazi u naš život?“

(Jasna A. Petrović, Svijet, 6. ožujka 1981.; HR-HDA-2031. Vjesnik, DZS 115)

Kao ženski časopis Svijet je počeo izlaziti 1953. godine. Osim modi, praksama uljepšavanja, domaćinstvu i majčinstvu, s pojavom drugoga vala feminizma sedamdesetih godina 20. stoljeća, znatan prostor posvećuje priložima koji govore o feminizmu i društvenome položaju žena.

Izveštaj o okruglome stolu na temu braka i izvanbračne zajednice, održanom u organizaciji Svijeta u ožujku 1981. godine. (HR-HDA-2031. Vjesnik, DZS 115)

Naslovnica časopisa Svijet, 28. prosinca 1979.

CENZORI

Prema jugoslavenskim ustavima cenzura službeno nije postojala. Uz Komisiju za pregled filmova, nije bilo državnoga tijela koje bi nadgledalo različita područja kulture. Ipak, partijska država nije se odrekla kontrole nad kulturnim stvaralaštvom. Nakon ukidanja Agitpropa ili Odjela za agitaciju i propagandu CK KPJ 1952. godine, cenzura se provodila neizravnim putovima. Cenzorske nadležnosti dijelile su ideološke komisije, umjetnička i urednička vijeća, kao i javno tužiteljstvo.

Ovakav nedostatak sustava dopuštao je različita tumačenja. Cenzura se provodila i unutar kulturnih institucija i medijskih kuća. Partija je službeno izdavala samo preporuke, a neslužbeno i dalje strogo nadzirala sva područja kulture.

Gradivo u zbirkama pokazuje složenost i pluralizam jugoslavenske cenzure.

Što je uznemiravalo javnost?

granice njene teritorije.
INTERVJU, 14. AVGUST 1987.

Olivera Petrović i Marko Lopušina napravili su kronološki pregled zabranjenih tiskovina, filmova, kazališnih predstava te glazbenih koncerata i ploča u SFRJ-u od 1946. do 1987. Popis je sastavljen na osnovi podataka Saveznoga javnog tužilaštva i novinske dokumentacije uz vjerojatnost da nije potpun. Uz naslov zabranjenoga djela navodi se i razlog zabrane. Pregled je strukturiran po godinama. Vidljivo je da je najveći broj zabrana nastupio u prvoj polovici sedamdesetih godina 20. stoljeća te sredinom osamdesetih.

(HR-HDA-2031. Vjesnik, KUL 47)

lavije sa drugim zemljama". „Bob“, list SSOH Križevci, zato što „formalno-pravno nije registriran za izlaženje“. „Teorija“, časopis Filozofskog društva Srbije, br. 3 za 1983, „zbog fotomontaže ilustracija kojima se na neukusan i uvredljiv način remeti održavanje i razvijanje prijateljskih odnosa između SFRJ i SSSR“.

□ Olivera Petrović
Marko Lopušina

Nastaviće se

Zloupotreba umjetnosti u političke svrhe

„Zločesti čine zlo jer ga dopušta sistem, i nisu za to kažnjeni, a mržnja postaje vladajući sistem, emocionalno razorna sila.”

(Ante Kesić, SUBNOR-ov recenzent scenarija *Život sa stricem*)

Za pripadnike Saveza udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata (SUBNOR) pisac Ivan Aralica kao protagonist hrvatskoga proljeća nije bio prikladan za književnika u socijalističkome društvu. Među najpoznatijim slučajevima bilo je osporavanje scenarija za film *Život sa stricem* (1988.) u režiji Krste Papića, temeljenoga na Araličinu romanu *Okvir za mržnju*. Kroz tragičnu sudbinu đaka učiteljske škole Martina Kujundžića Aralica je prvi progovorio o razornome djelovanju staljinističkoga sustava pedesetih godina 20. stoljeća, što borci nisu mogli prihvatiti.

Gradivo o tim slučajevima sadržano je u zbirci novinskih izrezaka Ivana Aralice i Vjesnikovo novinskoj dokumentaciji.

(HR-HDA-2031, Vjesnik, Javne osobe, Dosje Ivana Aralice, *Borba*, 10. travnja 1987.)

(HR-HDA-2031, Vjesnik, Javne osobe, Dosje Ivana Aralice, *Večernji list*, 10. travnja 1987.)

(HR-HDA-2031, Vjesnik, Javne osobe, Dosje Ivana Aralice, *Vjesnik*, 23. svibnja 1985.)

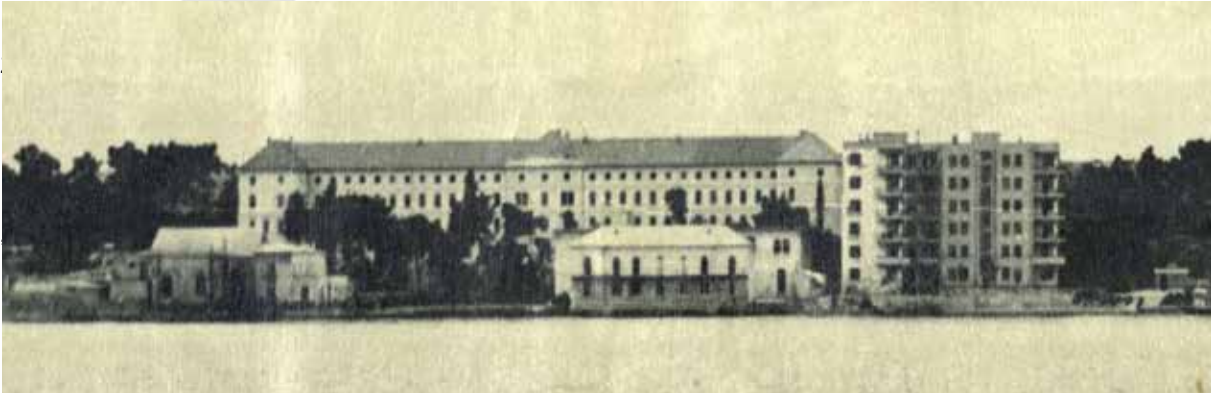

Plakat filma *Život sa stricem*, 1988.(HR-HDA-1394. Zbirka filmskih plakata hrvatskog filma)

Čišćenje knjižnice u Zadru

„Sve knjige iz četvrtog kata izbaciti kroz prozor!”
(naredba ravnateljice hrvatske gimnazije u Zadru početkom 1945.)

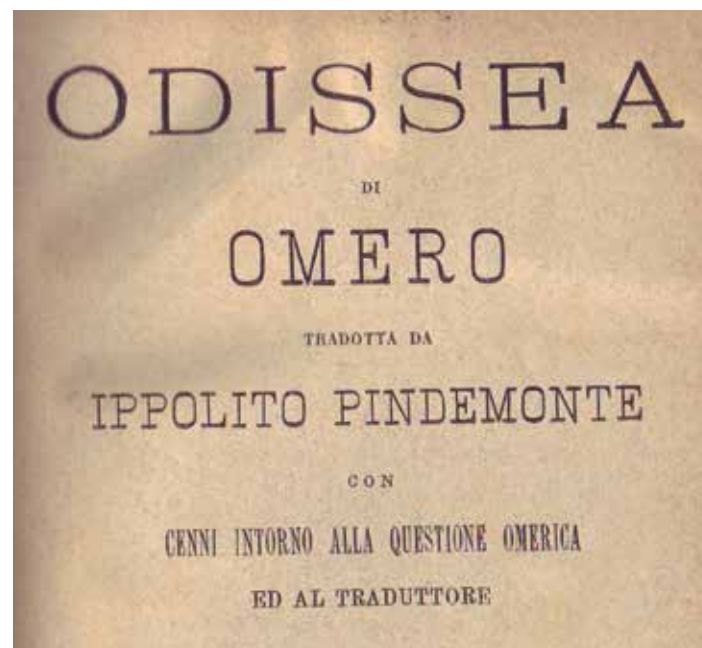
Povjesničar cenzure Aleksandar Stipčević sam je svjedočio čišćenju knjižnica u poratno doba. Prema njegovu sjećanju, jedan od prvih poteza nove uprave hrvatske gimnazije u Zadru početkom 1945. bila je deložacija stare knjižnice. Nova ravnateljica škole naredila je da se „fašističke” knjige na talijanskome jeziku, većinom prijevodi svjetskih klasika, najprije premjeste u potkrovlje, a zatim i bace u stari papir. Stipčević je uspio spasiti nekoliko knjiga, a „čišćenje knjižnica” postala je velika tema u njegovu opusu.

Zgrada hrvatske gimnazije u Zadru 1953. godine. (izvor: Državni arhiv u Zadru)

Aleksandar Stipčević u mlađim danima.
(privatna zbirka Ennija Stipčevića)

„Spašene” knjige
Aleksandra Stipčevića.
(privatna zbirka Ennija Stipčevića)

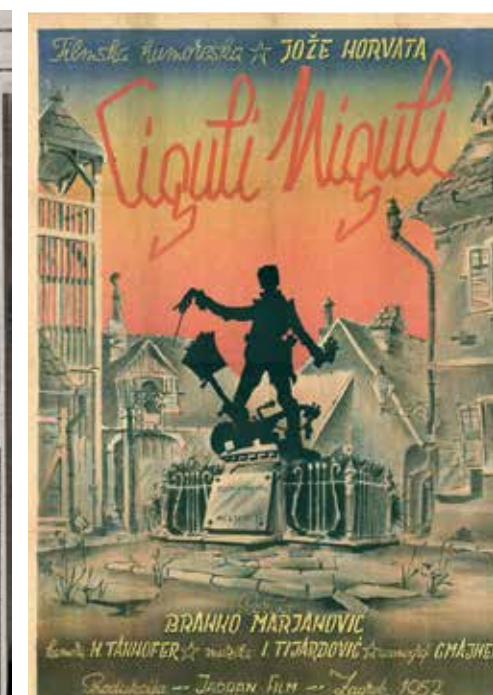
Slučaj Ciguli Miguli

„Ak’ je i za socijalizam, to je previše!”
(citat iz filma)

Igrani film *Ciguli Miguli* (1952.) redatelja Branka Marjanovića i scenarista Jože Horvata bio je prvi zabranjeni film u socijalističkoj Hrvatskoj. Film je trebao biti prva poslijeratna društveno-politička satira. U njemu se ismijavao birokratizam sovjetskoga tipa. Međutim, partijski su rukovoditelji iščitali tu satiru kao antisocijalističko-opozicijski pamflet u kojemu se brane građanske tradicije. Dozvolu za javno prikazivanje film je dobio tek 30. travnja 1977. godine, a 1989. prvi je put prikazan na televiziji. Tada je privukao veliku medijsku pozornost.

Feljton Ivana Krtalića o snimanju filma.
„Slučaj Ciguli Miguli”, *Vjesnik*, 7. rujna 1989.
(HR-HDA-2064. Stipčević Aleksandar)

Plakati filma *Ciguli Miguli*, 1952. i 1977.
(HR-HDA-1394. Zbirka filmskih plakata hrvatskog filma)

Snimanje filma *Ciguli Miguli*. (HR-HDA-1392. Zbirka filmskih fotografija hrvatskog filma)

Oproštaj od verbalnoga delikta

„Tko napisom, letkom, crtežom, govorom ili na drugi način poziva ili podstiče na obaranje vlasti radničke klase i radnih ljudi, ... ili zlonamjerno ili neistinito prikazuje društveno političke prilike u zemlji, kaznit će se zatvorom od jedne do deset godina.“

(čl. 133., st. 1. Kaznenoga zakona SFRJ-a, SL 44/1976)

U Jugoslaviji je službeno postojala sloboda mišljenja, ali ne i sloboda izražavanja. Verbalni delikt bio je kažnjiv kao zločin „neprijateljske propagande“. Sadržavao ga je čl. 133. Kaznenoga zakona SFRJ-a, ukinut početkom 1990. godine. U zatvor se odlazilo zbog pjevanja nacionalističkih pjesama, druženja s emigrantima ili odobravanja „neprijateljskih izjava“.

Tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća godišnje se vodilo oko 500 procesa zbog verbalnoga delikta. U Hrvatskoj su poznati verbalni delinkventi bili Franjo Tuđman, Marko Veselica, Ivan Zvonimir Čičak, Dobroslav Paraga i Vladimir Šeks.

(HR-HDA-2064. Stipčević Aleksandar, *Vjesnik*, 1. listopada 1985.)

Oproštaj »verbalnog delikta«

NAKON ODLUKE PREDSEDNIŠTVA SFRJ: Iz kratkih saopćenja o broju pomilovanih nisu se mogli nazrijeti kriteriji za donošenje tih odluka

BEOGRAD (Tanjug) – U jugoslovenskim kaznenim domovima od srijede nema nijednog građanina koji se ogriješio samo o stav 1. člana 133. Krivičnog zakona. Odlukom Predsjedništva SFRJ pomilovani su svi koji su bili osuđeni za krivično djelo neprijateljske propagande, odnosno za „zlonamjerno i netatinito prikazivanje društveno-političkih prilika u zemlji“. Komisija Predsjedništva za pomilovanje prima čitave godine molbe, a to je drago pomilovanje u 1980. godini koje je inicirao jugoslovenski državni vrh. Ukupno, prema raznim ocjenama, njegovim odlukama oprošteni su kazne za 224 građanina. Među njima je 86 osoba koje su bile osuđene za tzv. „verbalni delikt“ koji je posljednjih godina sakobijavao naše pravosudne, izazivajući nedoumice u zakonu, bez obzira na to koliko ona kasla za sadržajnim procesom demokratizacije u zemlji. Zbog toga njegove odluke o pomilovanju nisu demantirale nijedan sud u zemlji niti su anulirale njihove presude koje su donesene po postojećem zakonu, nego su oproštajne kazne.

Tako je javnosti dosad ostalo nepoznato da je upravo Predsjedništvo SFRJ bilo prvo koje je pokrenulo inicijativu da se taj famozni član 133. Krivičnog zakona opet „prečisti“ i da se iz njega izbace stavovi koji odudaraju od suštine i širine procesa demokratizacije u jugoslovenskom društvu. I dogodilo se da neke institucije, pa i novoformirani jugoslovenski Forum za ljudska prava i pravnu sigurnost građana, pri Saveznoj konferenciji SSRNJ, svojim inicijativama kucalu na već otvorena vrata Predsjedništva SFRJ da se preispituju odredbe člana 133.

Broj pomilovanih osoba koje su se ogriješile o taj član iz godine u godinu je stalno rastao, jer je jugoslovenski državni vrh svojim utvrđenim kriterijima za pomilovanje bio ispred postojećeg zakona, bez obzira na to koliko ona kasla za sadržajnim procesom demokratizacije u zemlji. Zbog toga njegove odluke o pomilovanju nisu demantirale nijedan sud u zemlji niti su anulirale njihove presude koje su donesene po postojećem zakonu, nego su oproštajne kazne.

Iz kaznenih domova, pušteni su kućama svi osuđeni na taj osnov, a za njih se kaže i da su imali dobro vladanje i ponašanje. S izuzetkom, pomilovani su oni koji su počeli izdržavati kaznu. Naravno, u odlukama o pomilovanju vodilo se računa i o prirodi i težini krivičnog djela, posebno kod nekih izvršilaca takvih djela na drugim osnovama i verbalnih delikata, zatim o postignutom stupnju resocijalizacije, o sudjelovanju

BEOGRAD – Krivično djelo neprijateljske propagande iz člana 133. KZ SFRJ, koje uključuje i takozvani verbalni delikt, bit će izbrisano u izmjenama KZ SFRJ, zaključeno je na jučerašnjoj sjednici Odbora Saveznog veća Skupštine SFRJ za pravosuđe.

Formalno – član 133. više pod tim brojem neće postojati. Bitno je, pak, da je predviđeno kažnjavanje samo onih koji imaju namjeru da ugrožavaju Ustavom utvrđeno državno i društveno uređenje ili sigurnosti zemlje, pozivaju ili potiču na njihovu nasilnu promjenu. (1)

NAKON ZABRANE POSLJEDNJEG BROJA LISTA »MLADINA«

Širenje laži – verbalni delikt?

LJUBLJANA (S. P.) – Nakon odluke ljubljanskog suda da se zabrani distribucija slovenskog omladinskog lista »Mladina« broj 31 zbog objave intervjua s advokatom

Na spomenutom sastanku je, među ostalim, rečeno da se ne radi o širenju lažnih vijesti ni uznemiravanju javnosti kao što tvrdi sud, već o iznošenju mišljenja Vladi-

(HR-HDA-2064. Stipčević Aleksandar, *Vjesnik*, 30. prosinca 1988.)

Knjige za odstrel

„...boljševički duhovni smjer uništava moralni kapital, koji je mnogo vrijedniji od prolaznog bogatstva, jer su za njegovu izgradnju bili potrebni naponi čitavih stoljeća.”
(Gustave Le Bon, citat iz zabranjene knjige *Boljševizam i židovstvo* Nikolaja Fedorova, Zagreb, 1942.)

U razdoblju od 1945. do 1952. godine nepoćudne publikacije morale su biti uklonjene iz knjižnica i knjižara. Najvažniji kriterij za uklanjanje bila je neusklađenost sa službenom ideologijom. Na udaru su bile vjerske i antikomunističke knjige te knjige povezane s ustaškim režimom i općenito fašističkim režimima. Izjave o njihovu posjedovanju iznuđivane su čak i pod prijetnjama smrću. Pretresi stanova bili su svakodnevna pojava. Iljko Karaman, zamjenik javnoga tužitelja, dostavio je primjere takvih popisa Hrvatskomu državnom arhivu 1992. godine.

Popisi zabranjenih knjiga iz 1946. (HR-HDA-1803. Zbirka sudskih zapisa o cenzuri Iljka Karamana)

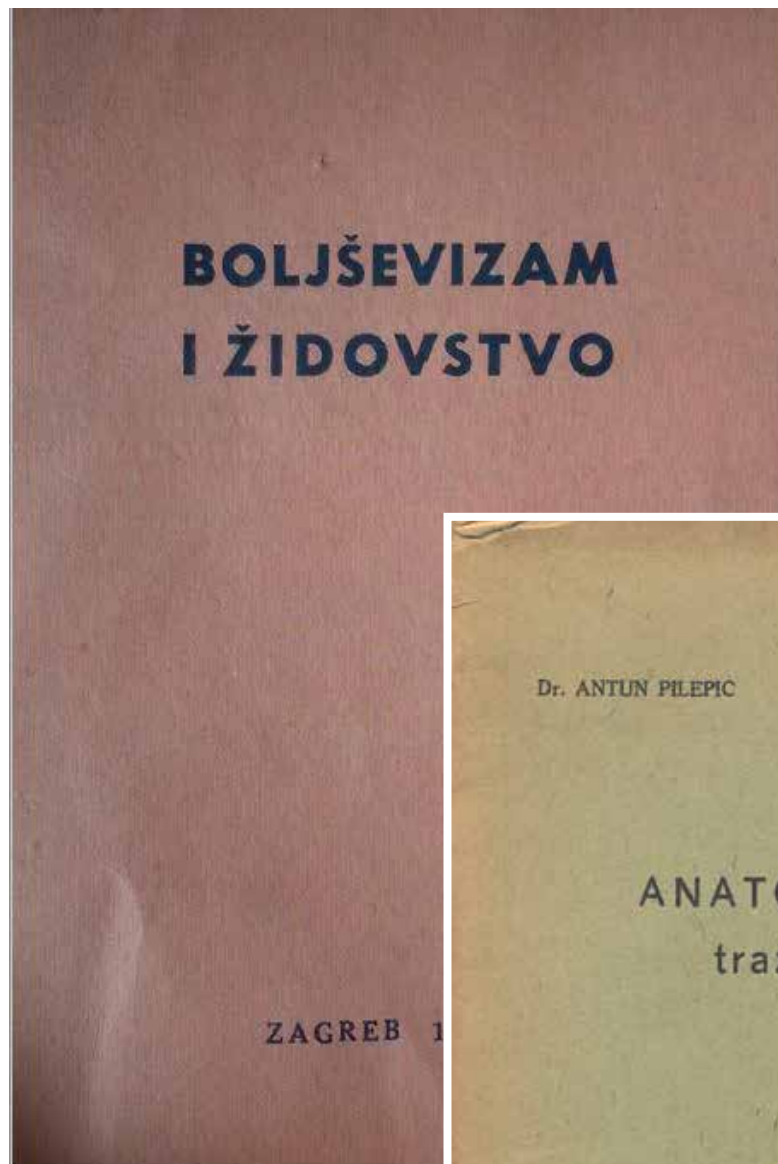
KNJIGE KOJE TREBA HITNO ZABRANITI I ONEMOGUĆITI NJIHOVO DALJE ŠIRENJE	
APUHTIN:	- Među smertju i žizni. Moskva 1917.
ATANASIJEVIĆ KSENIJA	- Sva djela
BASTIN:	- Za deset hiljada miliona
BASTIN:	- Kradljivica - Dobrotvor
BERLE:	- Šiksal und Erdraum
BEUMELBURG:	- Pflit und sicksav. Stutgart
BERDINO	- Horoskop
BEVERNSON:	- Levijske apre et aventurence de Musolini, in smise. 1938.g.
BINDING:	- Legende našeg vremena
BINDING:	- Žrtva
BJELAVEC H:	- Muhamed
BOGUNOVIĆ DUŠAN	- Sokolstvo i škola. Zagreb, 1931.
BOROVNJAK:	- Spomenica Milorada Draškovića
BORSAMAJO:	- La liberta di stampa. Milano 1925.
BONIFACIĆ:	- Sva djela
BUDAK MILE:	- Ognjište i sva ostala djela
BURCEV:	- Car i vunjednjaja politika
ČETKOVIĆ D:	- Svatovi kneginje Zorke
DANUNCIJO:	- Oganj. Beograd 1942.
DAUMING:	- Dojče Landvirdšaft im Benst und im der Bačka Minhen 1931.g.
DE GAB:	- Bicanje karata
DRAŠKOVIĆ SLOBODAN:	- Sve što je napisao
DRLJEVIĆ SEKULA:	- Sva djela
DJOLOVIĆ JOVAN:	- Sva djela
DJURANOVIĆ ILIJA:	- Kralj Petar I. Beograd 1922.
EKONOMIKUS:	- Teorija društvenog gospodarstva, Zagreb 1944.
EMIL LUDVIG:	- Musolini, Beograd "Narodno delo"
-	- Vodji Evrope. Beograd "Kosmos"
ERDELJI:	- Sva djela
ERNST:	- Otalica
FAJROV:	- Hitomantija ili nauka o sudbini na dlanu
FELIS KVIDO:	- Džek Turbosek
FROND:	- Weltgešicht der Gegenwart in Dokumenten
FUKS:	- Als Sekadet nah Vernost. Stutgart 1946.
GENERAL KRASNOV:	- Sva djela
GERHART:	- Stationer vjener Ide
GIROD LE MORHAN:	- Fackische shabine pariske prorocice

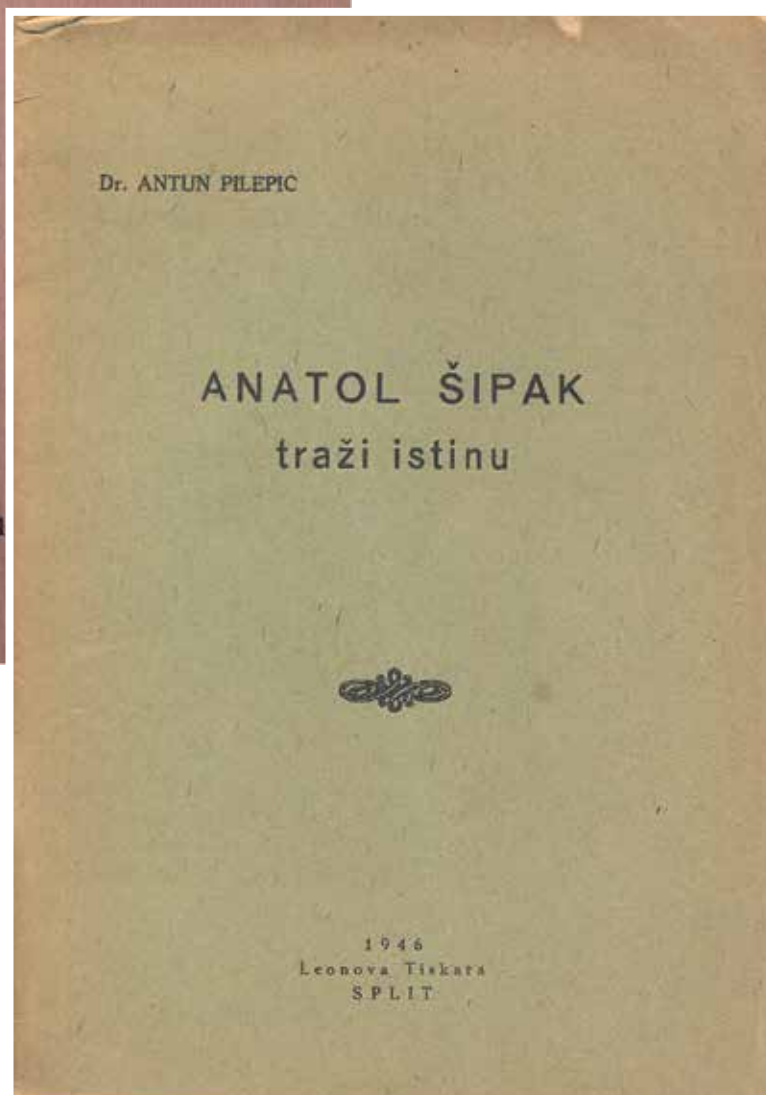
Iljko Karaman u mladim danima. (privatna zbirka Snježane Zima rođ. Znidarčić)

Popisi zabranjenih knjiga iz 1946. (HR-HDA-1803. Zbirka sudskih zapisa o cenzuri Iljka Karamana)

POPIS ZABRANJENIH KNJIGA I LJSTOVA	
1. "Antol Šidak traži istinu".	Tisak Leonove tiskare Split.
2. "Boljševizam i židovstvo".	Hrvatski tiskarski zavod 1942.
3. "Borba za Hrvatsku",	od Abdulaha Ibrahimović. Tisak B.Preko, Zagreb.
4. "Božićnica"	Seljačko-prosvjetni politički zbornik i kalendar za god. 1946. Izdavač poduzeće "Evolucija", a glavni urednik Milica Vandekar-Radić. Štampano u tiskari "Tipografija" Zagreb. Zabranjeno riješenjem Okr. Nar. suda za grad Zagreb, br. Št. 5/45 od 13.XI.1945.godine.
5. "Cecilija"	Glazbeni časopis. Urednik Albe Vidaković iz Zagreba. Zabranjeno riješenjem Okr. Nar. suda za grad Zagreb, br. Št. 10/46 od 24.I.1946.
6. "Croatien heute"	od Hermana Ginzler. Tisak grafičkog zavoda "Preporod" 1942. godine.
7. "Dobri pastir"	list župe sv. Petra u Zagrebu. Odgovorni urednik Marko Klaić. Štampano u tiskari "Narodna tiskara" u Zagrebu. Zabranjeni su brojevi 12 i 13 od 1945. i br. 5 od 26.I.1946. godine riješenjem Okr. Nar. suda Št. 12/45, 13/45 i 14/46.
8. "Drugi svjetski rat"	od dr. S.Pavičić. Izdala naklada hrvatske knjige Zagreb 1943. godine.
9. "Društveno uređenje narodnog rada"	od E.Marxa. Izdao hrvatski tiskarski zavod 1942.godine.
10. "Gradi se nova bolja Evropa"	štampano u Hrv. tiskarskom zavodu 1942. godine.
11. "Hrvatski vidici"	od dr. Julija Minec. Izdanje društva hrvatskih srednjoškolskih profesora u Zagrebu. Štampala hrvatska državna tiskara 1944.godine.
12. "Intelektualci prema Marksizmu i liberalizmu"	od Milivoja Magdića. Izd. Putevi Zagreb, štampala Hrvatska državna tiskara Zagreb 1942. godine.
13. "Junačka djela Jure viteza Francetića",	izd. Nova Hrvatska, tisak Milana Suflaja, Zagreb.
14. "Ljubavno pismo",	pisac D.K. Izdanje Biblioteke za narod u Beogradu, a štampano u tiskari "Vjesnik" u Zagrebu. Ove knjige pod našim brojem 8,9 i 10 zabranjene su odlukom Okr. Nar. suda za grad Zagreb br. Št. 16/45 od 4.I.1946.godine.
15. "Mali strip"	zabavni list. Izdavač konzorcij Mali strip, a odgovorni urednik Zlatko Posavac. Zabranjen riješenjem Okr. nar. suda br. Št.4/45 od 17.XI.1945. godine.
16. "Mi oslobadjamo"	bez oznake mjesta i vremena štampanja.

Brošura o povezanosti židovstva i boljševizma, preporučena antisemitska ustaška literatura. Nikola Fedorov, *Boljševizam i židovstvo*, Zagreb, 1942. (anonimna privatna zbirka)

Proskribirana brošura duhovne tematike s cijelom uništenom nakladom. Antun Pilepić, *Anatol Šipak traži istinu*, Split, 1946. (privatna zbirka Teodore Shek Brnardić)

1946
Leonova Tiskara
SPLIT

IDEOLOZI

U oblikovanju poslijeratnoga komunističkog sustava važnu je ulogu imao propagandni i ideološki aparat. Činio ga je razgranat sustav koji je obuhvaćao partijska i državna tijela, masovne političke organizacije, kulturno-prosvjetna i kulturno-umjetnička društva. Vrhovni autoritet pritom je bio rezerviran za partijska tijela, ponajprije za Odjeljenje za agitaciju i propagandu (Agitprop) pri CK KPJ i istovrsna tijela u partijskim komitetima republika, kotareva i gradskih četvrti.

Preko svojih organizacijskih jedinica (komisija, sektora) Agitprop je kontrolirao i usmjeravao cjelokupno intelektualno stvaralaštvo, od kulture (umjetnost, književnost, film) i medija (tisak, radio, televizija) do školstva i znanosti. Na taj je način stajao u središtu oblikovanja „javnosti“, iako javnost i javno mnijenje u tradicionalnome smislu nisu postojali.

O razgranatosti toga aparata govori podatak da je već 1947. u Hrvatskoj u Agitpropu djelovalo stotinjak ljudi, a 1950. njih čak šesto. Posebna pozornost pridavana je ideološkomu i političkomu usmjeravanju djece i mladih, koji su bili „najčistiji“ i time najpogodniji za (pre)odgoj. U idućemu razdoblju službu Agitpropa preuzele su različite ideološke komisije. O partijskome obliku kontrole postoji opsežna dokumentacija u Hrvatskome državnom arhivu.

Ideologija u svakodnevicu

„Nošenje Štafete među tim radnicima, studentima, seljacima i omladincima izazvao bi izniman osjećaj ponosa što je republička štafeta ikada prolazila kroz njihove ruke.“

(*Vjesnik*, članak „Svečani doček glavne štafete u Zagrebu“, 21. svibnja 1956.)

Obavijest Fiskulturnoga društva o prolasku Titove štafete kroz Bjelovar, 1946. (HR-HDA-907. Zbirka stampata, bez broja/1946.)

Fiskulturno društvo Bjelovar

Titova štafeta

Dana 25. svibnja 1946. u 17. sati sjedinit će se u Beogradu glavnom gradu FNRJ štafete, koje iz svih narodnih republika donose pozdrave Maršalu Titu za njegov rođendan.

Zakoni u službi ideologije

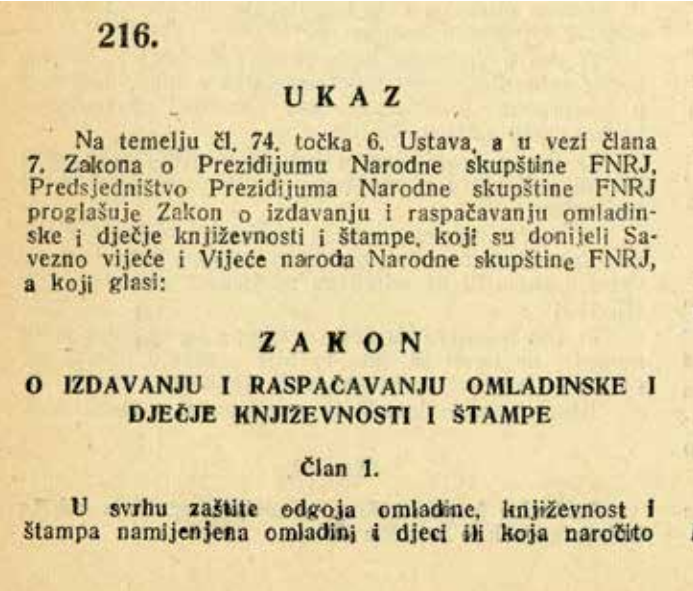
„Naše novo zakonodavstvo, koje je izraz i ogledalo naše stvarnosti, može biti moćno oružje u rukama narodnih masa za izgradnju lepšeg i srećnijeg života.”

(Iz okružnice o propagandi novoga zakonodavstva koju je Komitet za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade FNRJ sredinom 1946. poslao republičkim vladama; HR-HDA-1643. Savjet za zakonodavstvo i izgradnju narodne vlasti Vlade NRH, spis br. 6439/1946.)

(HR-HDA-907. Zbirka stampata, broj 767/1949.)

Kalendar *Slobodne Dalmacije* za 1949. godinu primjer je širenja komunističke ideologije među najširim slojevima stanovništva. Na popisu „važnijih spomendana (povijesnih datuma)” uglavnom su navedeni događaji iz povijesti komunističkoga pokreta, Drugoga svjetskog rata na području Jugoslavije te prvih godina komunističke Jugoslavije/Hrvatske.

Savezni Zakon o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe od 1. travnja 1947. (SL FNRJ 29/1947) ilustrira kako su propisi korišteni u kontroli intelektualnoga stvaralaštva i širenju komunističke ideologije. Izdavanje i distribuiranje literature za djecu i mlade tim je zakonom stavljeno pod izravnu kontrolu države. Odobrenja za tisak izdavala su republička ministarstva prosvjete, a za uvoz savezni Komitet za škole i nauku. Za kršenje tih odredaba određena je novčana kazna do 50 000 dinara ili zatvorska kazna u trajanju do godinu dana.

Borba za mlade

„Borba za omladinske mase treba da bude jedan od glavnih naših zadataka.”

(iz izlaganja **Dušana Brkića** na sjednici CK KPH održanoj 28. rujna 1945. godine)

Preko omladinskih organizacija kao svojih transmisija, komunistička je vlast intenzivno radila na usmjeravanju i obrazovanju mladih temeljem socijalističkih vrijednosti. Važan dio rada bio je praćenje njihovih aktivnosti koje nisu bile u skladu s tim vrijednostima te „negativnih i neprijateljskih utjecaja” kojima su bili izloženi.

Dušan Brkić
(izvor: Branislava Vojnović (ur.), *Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945. – 1952.*, Svezak 1, Zagreb, 2005.)

„Neke napomene u vezi sa utjecajem zapadnjačke kulture na omladinu.”

(HR-HDA-1231. Republička konferencija Saveza socijalističke omladine Hrvatske. 3.4.4.8.14.)

NEKE NAPOMENE U VEZI SA UTJECAJEM ZAPADNJAČKE KULTURE NA OMLADINU

Utjecaj zapadnjačke propagande je vrlo raznolik, zahvata različita područja našeg društvenog, privrednog i političkog života. Ako bi htjeli uporediti manifestacije tog utjecaja među omladinom danas i prethodnih godina, onda moramo istaknuti jednu uočljivo primjetnu razliku. Prijašnjih godina on je mnogo češće poprimao karakter organiziranih neprijateljskih grupa, ustaških i proustaških (Hip- Hap - Hop); dok se danas u takvim oblicima rijeđe javlja, a češće i mnogo šire se manifestira u nastojanjima, da se u načinu života i zabavi prilagode i kopiraju zapadnu. Dakle, u različitim malograđanskim ekscesima, koji su posljednju godinu dana uhvatili priličnog maha. Vrlo teško je izdiferencirati, kada i u kolikoj mjeri se radi o površinskom primanju i prijanjanju uz tu propagandu, a kada i u kolikoj mjeri se radi o jednoj dubljoj ideološkoj osnovi. To napominjemo zbog toga, što su mnoge pojave kod omladine, prihvaćene sa zapada, najčešće površinske, a ređe sa nekom dubljom ideološkom osnovom. Više izraz, pa i onda kad se radi o težim prestupima, težnje za avanturizmom i romantikom, nego političke opredjeljenosti. To najbolje ilustrira ovaj slučaj: 4.I. o.g. pobjegli su sa Šibenskog kotara u Italiju 4 omladinca: Kolarić Jozo, Bačalić Tihomir, Tamfara Šime i Suegra Ivo. 3.III. oni su se, preko naše ambasade u Rimu, ponovo vratili u domovinu. Evo šta nas o tome obavještava kotarski komitet omladine:

U opširnoj analizi Narodne omladine Hrvatske (NOH) iz 1953. apostrofirane su pojave koje su smatrane negativnim utjecajima zapadnjačke kulture na mlade („kolonijalni duh” i idolatrija prema svemu onome što dolazi sa zapada”). Između ostalog, govori se o pisanju omladinskoga tiska o događajima na zapadu, čitanju nepodobnih autora, širenju stripa kao tipičnoga načina kreativnoga izričaja zapadnjačkih kultura, „frajerluku” kod mladih (odijevanje prema modi zapada, frizure, osnivanje klapa), opsesiji mladih Divljim zapadom i sl.

Plakat filma *Buntovnik bez razloga* (1955.) s Jamesom Deanom u glavnoj ulozi, čiji je utjecaj Ideološka komisija Narodne omladine Hrvatske kritizirala i prije njegova prikazivanja u Jugoslaviji. (HR-HDA-1940. Zbirka filmskih plakata stranog filma)

Protiv malograđanštine

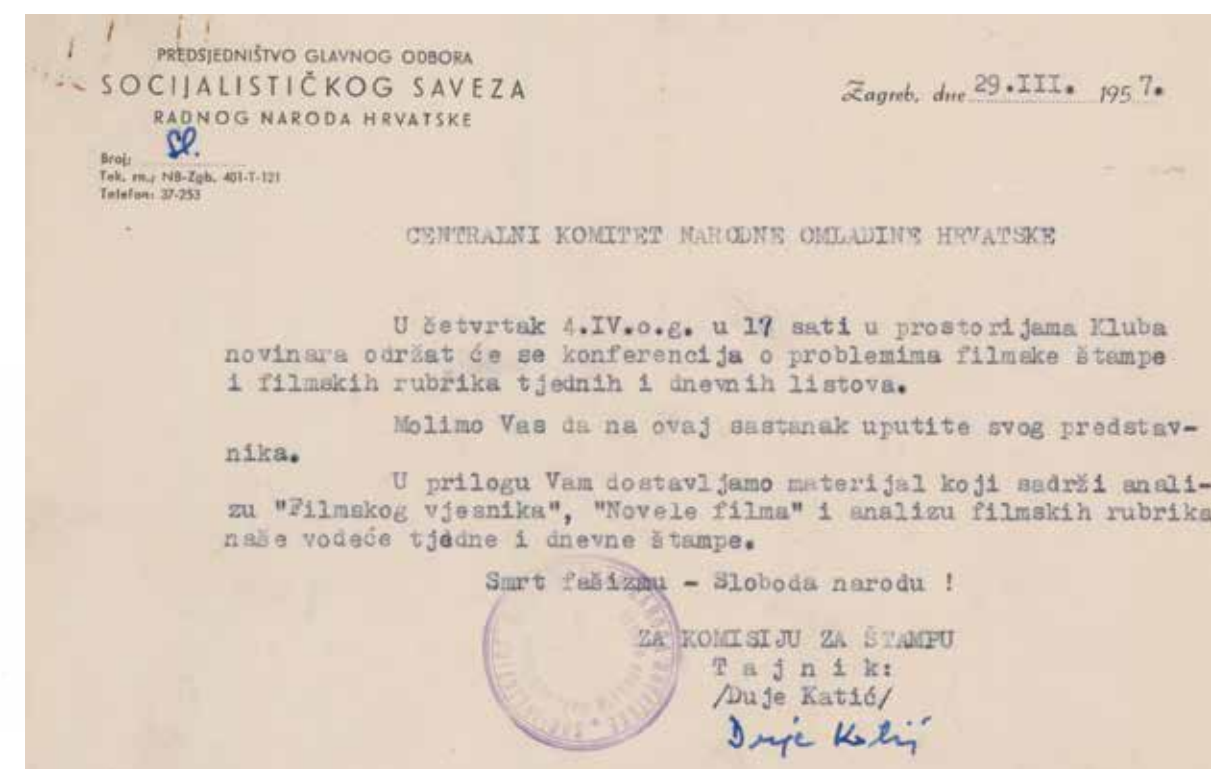

Filmski vjesnik, god. VI, broj 113, 1956. Naslovnica časopisa *Filmski vjesnik* i članak o Gini Lollobrigidi koji je bio kritiziran zbog promicanja glumičine vanjštine, a ne kvalitete glume.

„Prepisujući strane filmske žurnale i revije, 'Filmski vjesnik' servira našoj publici razne negativne pojave o filmskoj umjetnosti, životu filmskih glumaca i slično, kojima obiluje strana filmska štampa i na taj način širi atmosferu koja je strana našoj stvarnosti.”

(analiza pisanja *Filmskoga vjesnika*, 5. siječnja 1957. godine)

Z a k l j u č i :

1. "Filmski vjesnik" ne ispunjava ulogu širenja filmske kulture, koju si je sam namijenio, već svojim, pretežno jednostranim i nerealnim opisivanjem događaja sa područja filmske umjetnosti postiže upravo suprotan cilj.
2. Prepisujući strane filmske žurnale i revije, "Filmski vjesnik" servira našoj publici razne negativne pojave o filmskoj umjetnosti, životu filmskih glumaca i slično, kojima obiluje strana filmska štampa i na taj način širi atmosferu koja je strana našoj stvarnosti.

9. Pošto list ima tiraž blizu 25.000 primjeraka a pretežno je namijenjen omladini /kako to i sama redakcija ističe/ predlaže se da u interesu te čitalačke publike list iz osnova promijeni svoj način pisanja, ili da kao takav potpuno prestane igrati.

KULTURNI RUBRIKE

Uvodno napomena

Iako je Komisija za štampu Glavnog odbora SRN Hrvatske u toku prošle godine vršila analizu pisanja kulturnih rubrika naših listova, kako republičkih ("Vjesnik", "Borba", "Vešernji vjesnik"/, tako i pokrajinskih ("Slobodna Dalmacija", "Glas Slavonije", "Novi list"/, smatrali smo, da je potrebno ponovno pristupiti tom poslu iz jednostavnog razloga što je navedena analiza Komisije za štampu obradila više, da tako kažemo, kvantitativnu stranu problema, što je ona sobi bila i postavila kao svrhu. Njena analiza trebala je pokazati: koliko kalendarij kulturno-prosvjetnih manifestacija u Republici nalaže svog odraz u štampi; da li su ta reagiranja štampe uvijek najprikladnijom novinarskom formom izražena; da li su pojedina područja kulturno-prosvjetnog života zanemarena na račun drugog područja itd. u tom smislu. Ovom analizom pokušat ćemo pogledati i drugu stranu: kakvi se problemi javljaju u sadržajnom pristupu pisanja ovih rubrika.

U pristupu ovom poslu, koji je vrlo delikatna stvar, na to, da na mnogim područjima, o kojima pišu kulturne rubrike, nema javnih ni idejnih/odim onih generalnih/, a ni estetskih stavova, pokušalo se angažirati sva stručna i umjetnička udruženja, sa koje se pretpostavljalo da najsovjednije prate pisanje štampe i rešiti o problemima umjetnosti, odnosno njihove djelatnosti i da će o tome imati najautoritativnije mišljenje i najbolje ukazati i na dobre i na loše strane ovog pisanja. Tako smo se u tu svrhu obratili: Društvu književnika Hrvatske, Društvu filmskih rednika, ULUM-u, Katedri za povijest umjetnosti, Zagrebačkim knjižnicama, svim udruženjima muzičara, Prosvjetnom saboru, Redniško-kulturno prosvjetnoj zajednici, Savezu narodnih sveučilišta i Savjetu za prosvjetu BiH Hrvatske. Osim toga, smatrajući da će onjone, koje će dati ova društva i institucije, biti nužno jednostrene, tražili smo od kulturnih redakcija "Vjes-

Zbog nepodobnosti tadašnje ideološkoj liniji i „obilne podrške malograđanskom ukusu“, predložena je promjena koncepcije ili ukidanje toga časopisa. U komunističkoj varijanti, „malograđanština“ je podrazumijevala vrlo širok spektar ponašanja koje je odudaralo od proklamiranog te koje je zadržalo značajke koje su komunisti povezivali s građanskim tradicijama.

„Opći je utisak, da je naša štampa, (...), prozapadno, ili čak profrancuski orijentirana i da joj se često nameću teme iz štampe tih zemalja, koje ona onda nekritički servira našem čitaocu.”

Redakcijama listova zamjeralo se mnogo nejasnoća i nedorečenosti na polju kulture i umjetnosti, te se tražilo da formiraju novinare specijalizirane za određeno područje kulture i umjetnosti koji bi pisali s pozicija socijalizma.

„Mi ćemo morati u školama široko razviti politički rad i borbu, jer samo tako će se moći većina povući na konstruktivan rad.“

(iz izvještaja **Karla Mrazovića – Gašpara** o stanju školstva na sjednici CK KPH održanoj 2. siječnja 1946.)

[illegible]

dnevni m red o m:

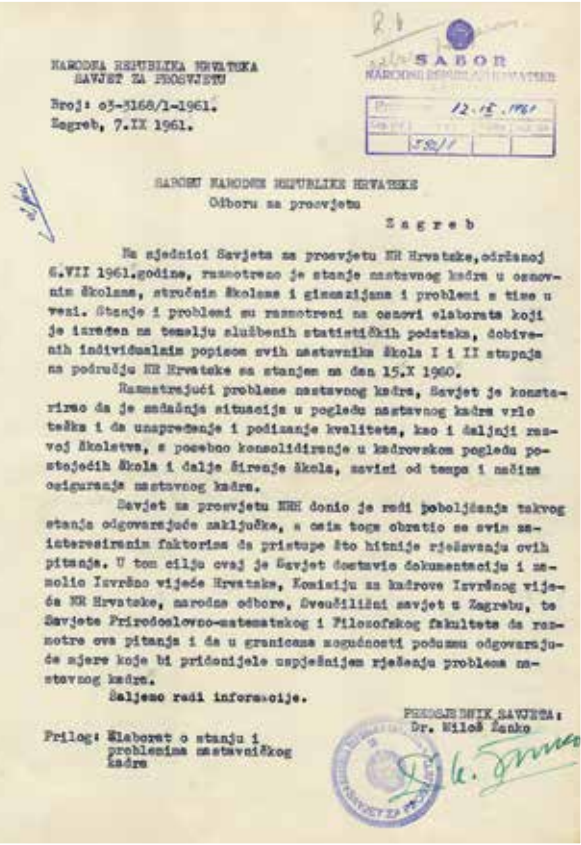
1. O nekim problemima ideološkog rada na Sveučilištu
2. Razno:
 - a/ informacija o sastanku u Beogradu
 - b/ o materijalnim izdacima za ideološki rad u 1958.g.

U prilogu dostavljamo materijale za prvu tačku dnevnog reda.

Smrt fašizmu - Sloboda narodu !
ZA IDEOLOŠKU KOMISIJU OK SKH:
/Katić Duje/
Katić Duje

„Doduše, na sveučilište ne mogu doći izraziti neprijatelji socijalizma, ali mogu doći i još uvijek dolaze u pretežnom broju 'lojalni' građani, tj. nastavnici i asistenti koji svojom dosadašnjom aktivnošću nisu pružili ni najelemenarnija obećanja da će odgajati socijalistički orijentirane stručnjake.”

(HR-HDA-1220. CK SKH. 3.3.5. Ideološka komisija CK SKH, Izvještaj O nekim problemima ideološkog rada na Sveučilištu, 1957.)

Izvještaj O nekim problemima ideološkog rada na Sveučilištu iz 1957. godine ilustrira način na koji je Savez komunista putem Ideološke komisije usmjeravao u poželjnom smjeru ideološko djelovanje u visokome školstvu.

U izvještaju se kritizira apolitičnost i nezainteresiranost profesora i studenata te se traži jačanje „marksističkog odgoja” i ideološkoga rada, suzbijanje vjerske i „neprijateljske” propagande suprotstavljanjem marksističkim pogledima na svijet, privlačenje studenata informiranjem o aktualnim događajima i poticanjem kulturnoga i zabavnoga života. Predložen je i program ideološkoga rada sa studentima tijekom cijeloga trajanja školovanja te rad s članovima nastavničkih organizacija.

= 44 =									
VRSTA ŠKOLE	Ukupno prosvj. rad	Osnov. organ. SKH	Op. i Kot. komitetu SKH	Organ. SSRN-a	Udrušt. prosvj. radnika	Narod. oslad. I CK NO	Organima društ. upravlj.	Ostalim društv. i polit. organiz.	Odbornici NO-a
1. Osnovne škole	17.377	1.724 9,9%	809 4,6%	2.922 16,8%	2.544 15,2%	901 5,2%	3.753 21,6%	3.856 22,4%	378 2,1%
2. Gimnazije	1.125	59 5,2%	41 3,6%	131 11,6%	182 16,1%	11 0,9%	293 26,4%	267 23,7%	27 2,4%
3. Škole za obrazovanje nastavnog kadra	365	23 6,3%	11 3,0%	44 12,3%	61 16,7%	3 0,8%	102 27,9%	85 23,2%	8 2,1%
4. Škole za srednji stručni kadar	1.249	50 4,0%	30 2,4%	116 9,3%	130 10,4%	13 1,0%	288 23,3%	267 21,3%	30 2,4%
5. Umjetničke škole	312	5 1,6%	1 0,3%	16 5,1%	41 13,1%	4 1,2%	63 20,1%	56 17,9%	4 1,3%
6. Škole za kvalifikaciju radnika	1.769	191 8,5%	48 2,7%	225 12,7%	232 13,1%	50 2,8%	550 31,1%	453 25,6%	46 2,6%
7. Specijalne škole	254	7 2,7%	4 1,5%	25 9,8%	49 19,2%	1 0,3%	47 18,5%	69 27,1%	6 2,3%
8. Škole za odrasle	217	14 6,4%	5 2,3%	21 9,6%	31 14,2%	4 1,8%	55 24,4%	48 22,0%	5 2,3%
9. Škole za dopunsko obrazovanje	62	4 6,4%	1 1,6%	1 1,6%	13 20,9%	1 1,6%	11 17,7%	8 12,9%	4 6,4%
SVEGA	22.730	2.033 8,9%	949 4,1%	3.501 15,4%	3.083 13,5%	987 4,3%	5.162 22,7%	5.109 22,4%	500 2,4%

Savjet za prosvjetu NRH izradio je 1960. analizu nastavnoga kadra u osnovnim i stručnim školama, te gimnazijama, uključujući i njihovo društveno-političko djelovanje. Prema iznesenim podacima, među članovima Saveza komunista bilo je 40,1 % nastavnika, a u Socijalistički savez radnog naroda bilo je učlanjeno njih 96,6%. Na osnovi toga zaključeno je da je „prosvjetni kadar u političkom smislu solidno orijentiran”.

(HR-HDA-1081. Sabor SRH. 7.5.2.6.2.)

Partijski press clipping - Bijela knjiga iz 1984.

„Mi jesmo za pluralizam mišljenja, ali ne i za pluralizam ideologija u SK. (...) Ne mogu pod parolom širenja naše idejne fronte unutar SK i njegovih oblika djelovanja egzistirati različite ideologije i voditi se dijalog među njima.”

(Stipe Šuvar, član predsjedništva CK SKJ) (izvor: HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Stipe Šuvara, Komunist, 8. kolovoza 1986.)

Na inicijativu člana Predsjedništva CK SKH Stipe Šuvara, Centar za informiranje i propagandu izradio je u ožujku 1984. godine analizu književnog i filmskog stvaralaštva te javnih istupa književnika, umjetnika i intelektualaca koji se nisu uklapali u ideološke okvire komunističke partije. Analizom je obuhvaćeno razdoblje od početka 1982. do 20. ožujka 1984., uz znatan broj napisa i iz ranijeg razdoblja. Iako to nije njegov izvorni naziv, dokument je u široj javnosti poznat kao „Bijela knjiga Stipe Šuvara”.

Stipe Šuvar 1985. godine (izvor: HR-HDA-2031. Vjesnik, Javne osobe, Dosje Stipe Šuvara, Danas, 29. siječnja 1985.)

„U analizi je riječ o mnogo toga što se na području kulture i umjetnosti zbivalo i zbiva, a imalo je i ima karakter aferaske politizacije i sastavljanja neke vrste optužnice na adresu Saveza komunista i organiziranih socijalističkih snaga, odnosno nasrtaja na temeljne vrijednosti našeg društva.”

(„Bijela knjiga”, 1984.)

Naslovnica izvornika „Bijele knjige” iz 1984. (HR-HDA-1220. CK SKH, Centar za informiranje i propagandu)

- Jedna je partija dovoljna da se pokaže bogat repertoar zatvaranja.
- Poneko je upoznao svog boga i u socijalizmu.
- I revolucija je spala na dva slova: DA.
- Za one koji se slabo snalaze u knjigama uveli smo knjižice.
- Od inteligencije se najčešće očekuje da ne bude inteligentna.
- U poniznosti javljam da ovdje nema slobode govora.
- Ne idi glavom kroz zid koji ima uši.
- Kad god sretnem svoga cenzora, izmijenimo nekoliko riječi.

(„Bijela knjiga”, 1984.)

Naslovnica posebnog izdanja beogradskog *Intervjua* od 10. svibnja 1989. u kojem je objavljena „Bijela knjiga”. (HR-HDA-2031. Vjesnik, Kultura, KUL 370)

U „Bijeloj knjizi” navedeno je više od tristo „nepoćudnih” aforizama objavljenih u tisku. Ocijenjeno je kako su postali „veoma popularan (...) oblik izražavanja (slanja) aktualnih političkih poruka“, te da ih je u posljednje dvije – tri godine objavljeno toliko „da sakupljeni na jednom mjestu ne bi mogli stati ni u više knjiga”.

Iako se radilo o javno poznatom dokumentu, Okružno javno tužilaštvo u Beogradu zabranilo je distribuiranje izdanja „Bijele knjige” koju su 1984. godine o vlastitom trošku tiskali Rastko Zakić i Dragan Antić, obrazlažući da time narušavaju ugled države i pokojnog predsjednika Josipa Broza Tita, te iznose tvrdnje uznemirujuće za javnost. Više od tisuću primjeraka tog izdanja je zaplijenjeno. Cijeli dokument, izuzev nekoliko pjesama Gojka Đoge, ponovno je objavljen u posebnom izdanju beogradskog *Intervjua* od 10. svibnja 1989. godine.

UDBAŠI

U održavanju komunističkoga poretka važnu je ulogu imao kontrolni i represijski aparat čiju su okosnicu činile sigurnosno-obavještajne službe. Najprije je 13. svibnja 1944. osnovano Odjeljenje za zaštitu naroda (OZNA). Nakon donošenja Ustava FNRJ-a 31. siječnja 1946. započela je njezina reorganizacija razdvajanjem na civilnu i vojnu službu.

Dio OZNA-e, Odsjek II koji se bavio sigurnosno i protuobavještajnom djelatnošću, preimenovan je u Upravu državne bezbjednosti (UDBA). Nakon Četvrtog plenuma CK SKJ održanoga 1. srpnja 1966. na Brijunima, UDBA za Hrvatsku djeluje pod imenom Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove SRH (SDS RSUP SRH).

UDBA čuva zakonitost i štiti prava građana

Izvještaj u *Vjesniku* o četvrtoj godišnjoj konferenciji partijskih organizacija UDBA-e Jugoslavije održanoj u Beogradu u siječnju 1952. (*Vjesnik*, 13. siječnja 1952.)

Jugoslavenski sigurnosno-obavještajni sustav u potpunosti je bio u funkciji ostvarenja zadataka koje su bile „na liniji Partije”. Imao je izvršno-represijske ovlasti te ustrojjavao ustrojbene jedinice zadužene za organizirano eliminiranje svih protivnika sustava. Unatoč tome, u partijskim dokumentima iz prvih poratnih godina o UDBA-i se govorilo kao o tijelu za zaštitu zakonitosti, negirajući nehumana obilježja njezina djelovanja.

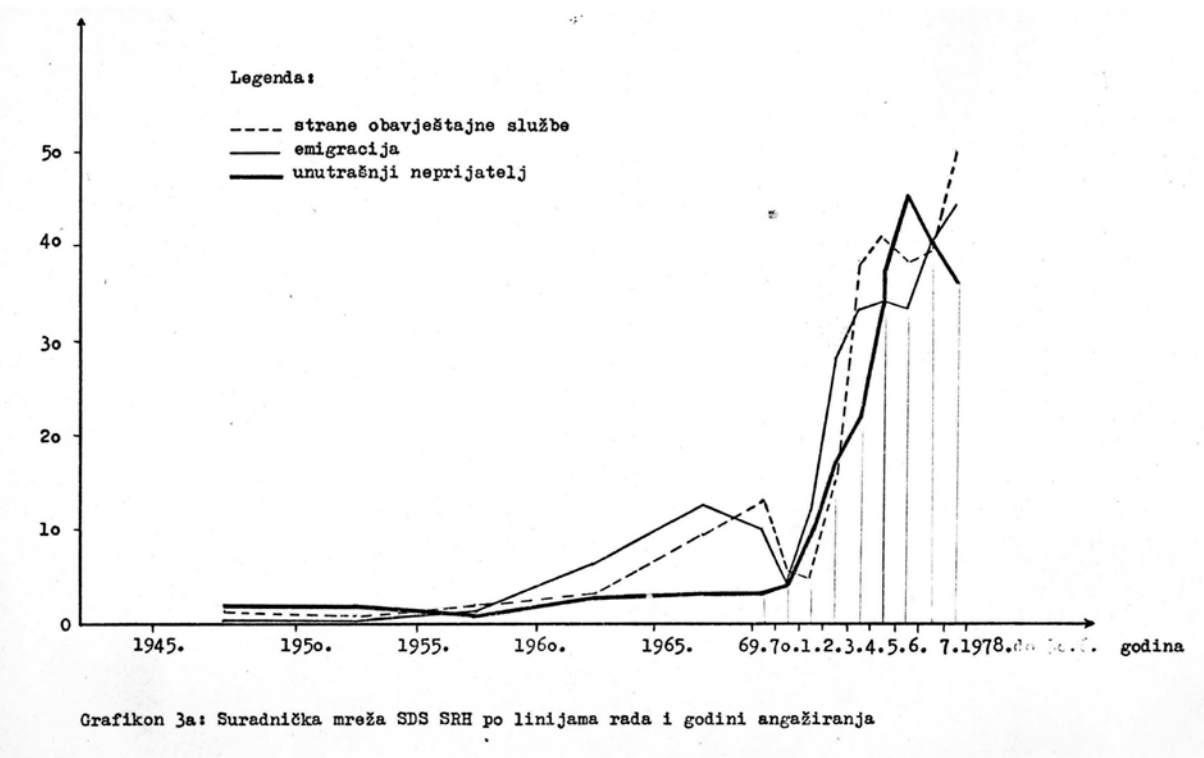
Udbaši i represija u brojkama

Glavno središte SDS-a za Hrvatsku nalazilo se u Zagrebu. Sastojao se od nekoliko uprava, a tri glavne bavile su se stranim obavještajnim službama, „neprijateljskom” emigracijom i „unutarnjim neprijateljem”. Postojali su i područni centri i ispostave. U zbirci dokumenata o radu SDS-a sačuvane su razne analize s podacima o njegovoj organizaciji i razmjerima obavještajne i protuobavještajne djelatnosti.

Statistički pregled lica u obradi i suradničke mreže, po centrima SDS SRH, sa stanjem 30.6.1978.g.

Tabela 1

	Ukupno lica u obradi	Broj lica u obradi						Broj angažiranih suradnika				Br. obrada za koje su date informacije u 76. i 77. g.				Br. obrada za koje nisu date informacije			
		po stepenu			po linji rada			ukupno		ukupno		ukupno		ukupno		ukupno			
		OO	POO	OK	Strane obavještajne službe	Emigracija	Unutrašnji neprijatelj	Strane obavještajne službe	Emigracija	Unutrašnji neprijatelj	Strane obavještajne službe	Emigracija	Unutrašnji neprijatelj	Strane obavještajne službe	Emigracija	Unutrašnji neprijatelj			
UKUPNO	2124	562	930	632	353	809	962	862	298	313	251	1225	451	585	189	899	111	345	443
Bjelovar	88	14	35	39	24	32	32	33	8	12	13	77	14	31	32	11	-	4	7
Karlovac	80	20	50	10	6	41	33	58	6	28	24	65	20	39	6	15	-	11	4
Osijek	274	77	145	52	48	120	106	127	46	39	42	178	68	87	23	96	9	58	29
Pula	78	14	43	21	37	9	32	81	51	17	13	57	13	39	5	21	1	4	16
Rijeka	144	22	104	18	64	30	50	97	60	19	18	82	15	62	5	62	7	42	13
Split	354	70	206	78	65	99	190	305	81	131	93	234	60	146	28	120	10	60	50
Zagreb	1105	344	347	414	108	478	519	156	44	64	48	532	261	181	90	573	83	166	324
SDS RSUP	1	1	-	-	1	-	-	5	2	3	-	-	-	-	-	1	1	-	-

Proverio sam i konstatiram da se ne radi o osobi za koju bi trebalo tražiti odobrenje za primjenu ove mjere od Republičkog savjeta za zaštitu ustavnog poretka.

RUKOVODILAC SDS-a:
RSUP-a:

Suradnička mreža SDS po centrima, linji rada i godini angažiranja Tabela 4

	UKUPNO	Godina angažiranja													
		1978. do 30.6.	1977.	1976.	1975.	1974.	1973.	1972.	1971.	1970.	od 1966 do 1969.	od 1961 do 1965.	od 1956 do 1960.	od 1951 do 1955.	1950 i prije
UKUPNO	862	65	119	116	112	93	59	27	14	26	99	64	23	19	26
Strane ob. službe	298	25	39	38	41	38	14	5	6	13	37	15	11	7	9
Emigracija	313	22	40	33	34	33	28	12	4	10	50	34	6	2	5
Unutrašnji neprijatelj	251	18	40	45	37	22	17	10	4	3	12	15	6	10	12
Bjelovar	Svega	33	6	7	8	-	2	-	3	1	2	3	-	1	-
	Strane ob. službe	8	1	1	1	-	1	-	-	-	2	2	-	-	-
	Emigracija	12	4	2	3	-	1	-	-	-	1	-	1	-	-
	Unutrašnji neprijatelj	13	1	4	4	-	-	3	1	-	-	-	-	-	-
Karlovac	Svega	58	5	18	15	3	7	3	1	1	1	3	-	1	-
	Strane ob. službe	6	1	2	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
	Emigracija	28	3	9	5	2	3	1	1	1	1	2	-	-	-
	Unutrašnji neprijatelj	24	1	7	9	1	2	2	-	-	-	1	-	1	-
Osijek	Svega	127	17	16	23	18	20	9	4	1	4	10	4	1	-
	Strane ob. službe	46	4	4	6	8	10	4	1	1	2	6	-	-	-
	Emigracija	39	2	9	6	6	4	3	3	-	2	3	1	-	-
	Unutrašnji neprijatelj	42	11	3	11	4	6	2	-	-	-	1	3	1	-
Pula	Svega	81	5	10	10	8	9	6	3	1	1	13	3	3	4
	Strane ob. službe	51	4	6	5	6	6	1	1	-	-	9	3	3	3
	Emigracija	17	1	1	4	1	1	4	1	1	1	2	-	-	-
	Unutrašnji neprijatelj	13	-	3	1	1	2	1	1	-	-	2	-	-	1
Rijeka	Svega	97	7	16	22	11	6	1	-	1	3	17	8	2	1
	Strane ob. službe	60	3	11	15	8	5	1	-	-	1	8	6	1	-
	Emigracija	19	1	3	1	3	1	-	-	-	-	9	-	1	-
	Unutrašnji neprijatelj	18	3	2	6	-	-	-	-	1	2	-	2	-	1
Split	Svega	305	25	40	29	62	34	34	6	6	8	29	21	4	4
	Strane ob. službe	81	12	12	6	17	11	6	-	4	4	5	1	2	1
	Emigracija	131	11	15	12	16	11	18	2	2	4	20	19	1	-
	Unutrašnji neprijatelj	93	2	13	11	29	12	10	4	-	-	4	1	1	3
Zagreb	Svega	156	-	11	9	10	15	6	10	3	7	25	23	12	9
	Strane ob. službe	44	-	2	4	2	3	2	3	1	4	6	5	5	3
	Emigracija	64	-	1	2	6	12	2	5	-	2	14	10	3	2
	Unutrašnji neprijatelj	48	-	8	3	2	-	2	2	2	1	5	8	4	4
SDS RSUP	Svega	5	-	1	-	-	-	-	-	1	1	2	-	-	-
	Strane ob. službe	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
	Emigracija	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-

Statistička analiza suradničke mreže SDS-a i osoba u obradi (OO – operativna obrada, POO – prethodna operativna obrada, OK – operativna kontrola) sa stanjem 30. lipnja 1978. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 32.23/1/I.)

0 liku suradnika

„Osnovno je težiti da se kod saradnika razvije:

- 1/ ljubav za obavještajni rad,
- 2/ potpuno povjerenje i odanost,
- 3/ disciplina, odgovornost, tačnost, inicijativa, konspirativnost,
- 4/ i da se kao suradnik neprekidno osposobljava.”

Izvod iz skripta SDS-a za Hrvatsku o formiranju suradničke mreže (izbor suradnika, vrste suradnika i njihovi zadatci). Skripta nisu datirane, a obasežu 32 stranice. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 31/16-1)

od obrasca za zavodjenje obrade i naknadno pristiglih materijala o toj osobi. U koliko su dva centra DS zainteresirani za obradu iste osobe, tada se odlučuje koji će ga centar DS voditi u obradi. Ukoliko postoji potreba da ga vode oba centra DS, tada je jedan centar DS nosilac osnovnog dosjea obrade, a drugi centar DS pomoćnog dosjea obrade. To je u nas sve rijedje u praksi.

Iz Pravila o radu Službe DS proizlazi da za ostvarenje zadataka i funkcije u okviru utvrdjene nadležnosti u Službi državne bezbjednosti se vode:

- osnovni dosjei
- pomoćni dosjei
- operativno instruktorski
- koordinirajući

Kad je Operativna obrada, Prethodna operativna obrada i Operativna kontrola realizirana, dosje se vraća u sjedište Službe DS (osim ako je obrada realizirana suradnjom) i pohranjuje u svoj fond, a ukoliko je utvrdjeno da se ne radi o neprijateljskoj djelatnosti osobe, dosje se uništava.

D O S J E S U R A D N I K A

U Službi DS SR Hrvatske nema posebnih dosjea za suradnike, već su to dosjei kao i za svaku drugu osobu evidentiranu u dokumentaciji SDS.

Od 1945. do 1952. godine suradnici su bili evidentirani u posebnoj evidenciji, a dosje se sastojao od dva obrasca, 1 i 2.

45

Obrazac 1 sastojao se od ličnog dijela podataka suradnika, a obrazac 2 od suradnikova radnog dijela.

Poslije 1952. godine suradnici su bili evidentirani u sklopu postojeće dokumentacije. Ako se dosje suradnika nalazio kod operativnog radnika na njegovom mjestu u fondu dokumentacije bio je odložen zadužni karton. Ako je dosje bio odložen u dokumentaciji SDS, tada je dosje na sebi imao klauzulu, po čijem se odobrenju dosje mogao koristiti.

Poslije IV Plenuma SKJ svi dosjei "pozitivnih" suradnika morali su se uništiti. Pravila Službe državne sigurnosti određivala su da nakon prestanka suradnje dosjei suradnika koji su suradjivali sa SDS na "patriotskoj" osnovi treba da se unište, a u evidenciji, ostanu samo oni dosjei suradnika koji su u sadašnjosti ili prošlosti neprijateljski djelovali ili bili represirani (angažirani na osnovu kompromitirajućeg materijala).

U dokumentaciji SDS evidentirani su svi bivši suradnici koji su se mogli podvesti pod Klasifikacionu shemu za evidentiranje osoba. Kad se određena osoba angažira, ako od ranije nema za nju dosje, centar DS pošalje šifarski listić, karticu za centralnu kartoteku i zadužni karton. To je zbog toga da se na tu osobu nebi obraćao drugi operativni radnik, niti prema njoj poduzimao određene mjere i radnje na osnovu koje bi je mogao kompromitirati, kao i našu Službu.

Nakon prestanka suradnje, ukoliko suradnik ne zaslužuje pažnju da bude evidentiran u DS (ne može se podvesti ni pod jednu kategoriju Klasifikacione sheme za evidenciju osoba) materijal se odlaže u zbirni dosje, gdje se čuva određeno vrijeme.

Opis pravila za formiranje i raspolaganje dosjeima suradnika iz skripta Dokumentacija, evidencija i statistika priređene za tečaj SDS-a za Hrvatsku 1978. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 31-42)

K.O. 7R-NS

1-68/422
16.12.85.

Nado, dođi
ne dojavljaj
u sl. org.
nat. 234

SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKA
REPUBLIČKI SEKRETARIJAT ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE
SLUŽBA DRŽAVNE SIGURNOSTI
Centar Bjelovar

Broj: 472/4
Datum: 11. 12. 1985.

REPUBLIČKOM SEKRETARIJATU ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE SRH
Službi državne sigurnosti V Odjel

Z A G R E B

Molimo da u fondu naših aktivnih suradnika brišete suradnika "Prigorac", jer se predaje na korištenje Centru SDS Zagreb.
U prilogu vraćamo njegov dosje br. 810.

Romek V/RM

Primio 19. 12. 85.
Mille
H/A

NAČELNIK CENTRA SDS:
Bogdan Besedić

Obavijest o brisanju suradnika „Jasmin“ i operativne veze „Elza“ iz suradničke mreže Centra SDS Zagreb, 8. siječnja 1986. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 31-578/1)

REPUBLIČKI SEKRETARIJAT ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE SRH
SLUŽBA DRŽAVNE SIGURNOSTI - V ODJEL

Z A G R E B

Obavještavamo vas da smo iz suradničke mreže ovog Centra brisali suradnika "JASMIN" i operativnu vezu "ELZA".

V/2 VD

Primio
10. 1. 1986.
Mille

NAČELNIK CENTRA
Franjo Vrginec

Zahtjev za brisanje suradnika „Prigorac“ iz suradničke mreže Centra SDS Bjelovar, 11. prosinca 1985. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 31-578/1)

Povod za pokretanje akcije bilo je „ekscenno ponašanje“ dijela navijača NK Dinamo i KK Cibona, koje je prema izvještaju Centra SDS Zagreb kulminiralo nakon utakmice Cibone i Partizana u Zagrebu. Procjena SDS-a bila je da bi se slična situacija mogla ponoviti nakon utakmice Dinamo i Budućnosti iz Podgorice 2. svibnja 1982. na Maksimiru, nakon koje je Dinamo najavio proslavu osvajanja nogometnoga prvenstva Jugoslavije.

KLASNI NEPR...

Akcija „ŠAMPION '82“

7x
6. 4. 82.

Rezultati operativno-preventivnih
mjera Centra SDS Zagreb u
Akciji „Šampion '82“

U proteklih mjesec dana, nakon odigrane nogometne i košarkaške utakmice u Zagrebu, desilo se ekscenno ponašanje dijela navijača NK „Dinamo“ i KK „Cibona“ iz Zagreba, koji su kulminirali nakon odigrane košarkaške utakmice između „Cibone“ i „Partizana“ u Zagrebu.

Kako se osnovano pretpostavlja da bi do sličnih ekscena moglo doći nakon utakmice „Dinamo“ - „Budućnost“ 2. 5. 1982. g. kojom pobjedom je NK „Dinamo“ najavio proslavu osvajanja nogometnog prvenstva Jugoslavije, završena je akcija „Šampion '82“. S tim u vezi Centar SDS Zagreb je napravio Plan operativno-preventivnog postavljanja Centra u akciji „Šampion '82“ u cilju opremanja, fotodokumentiranja i identifikiranja nosilaca ekscenog ponašanja s protivnim ~~ekscenno ponašanja~~ neprijateljskih policija.

Prema Planu, operativne grupe su 2. 5. 1982. godine postavile oko stadiona „Dinamo“, na travi između navijača od stadiona do Centra grada, na ^{Trg Republike} ~~Kapetan~~ ispred Zagrebačke Katedrale, a iz baze na kaptolu organizirano je fotodokumentiranje događaja pred Zagrebačkom Katedralom. Ovakvim postavljanjem za vrijeme odigravanja utakmice i nakon nje, poistovjetila se slijedila ekscenno ponašanje grupe navijača „Dinamo“.

Izvještaj Centra SDS Zagreb o rezultatima operativno-preventivnih mjera u akciji „Šampion '82“, 6. travnja 1982. godine. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 33-217)

Posebni prilog *Sportskih novosti* o Dinamovu osvajanju naslova nogometnoga prvaka Jugoslavije 1982. godine. (HR-HDA-2031. Vjesnik, SP 115)

Represija u slici

„Osobito je neprocjenjiva vrijednost fotodokumenata kao dokaznog sredstva u istražnim radnjama kada na zgodan način izvedemo prezentiranje fotografije, koja dokazuje određenu djelatnost i koja, tom prilikom, za okrivljenog predstavlja pravi psihički šok i pomaže kod njegove odluke, da odmah prizna cjelokupnu djelatnost”.

(*Tajno praćenje i osmatranje*, skripta za tečaj SDS-a za Hrvatsku iz 1977. godine, HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 38/5-703).

PRIKAZ TEKSTA ISPISANOG NA PAROLAMA KOJE SU IZLEPLJENE PO VOZILU VLASNIŠTVO STIPA HRGE

Iz albuma fotografija s demonstracija emigracije održanih 22. siječnja 1972. u Perthu u Australiji. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 10.3/11-1)

Odabir i uništavanje materijala

SDS je imao iscrpna interna pravila o upravljanju dokumentacijom i vođenju evidencija. Dokumenti su klasificirali na materijale trajne i vremenski ograničene uporabne vrijednosti. U određenim razdobljima provođena je revizija nakon koje je dio materijala komisijski uništavan.

Državna tajna

Na osnovu člana 103. Pravila o radu Službe državne bezbjednosti broj Sp. 7492 od 1. augusta 1975. godine, a u vezi člana 32. stav 1. Zakona o organima unutrašnjih poslova ("Narodne novine" broj 44/79.), zamjenik republičkog sekretara za unutrašnje poslove donosi

R J E Š E N J E

o osnivanju Komisije Službe državne sigurnosti RSUP SR Hrvatske

I

Osniva se komisija u SDS RSUP SR Hrvatske sa zadatkom da vrši selekciju i uništavanje materijala za koje je prestao dalji interes SDS - dosjea evidentiranih osoba u dokumentaciji SDS RSUP i dosjea po sadržaju (povijesni arhiv).

II

Nakon što je Komisija izvršila selekciju materijala, sastavlja prijedlog o njenom uništenju i dostavlja ga pomoćniku republičkog sekretara za poslove SDS.

Kada pomoćnik republičkog sekretara za poslove SDS dađe suglasnost Komisija pristupa uništenju dokumentacije.

III

Selekciju i uništavanje materijala (dosjea) iz točke 1. ovog rješenja Komisija će vršiti najmanje dva puta godišnje (svakih šest mjeseci).

V

Komisiji predsjedava jedan od predsjednika, zavisno od toga iz koje se operativne linije dokumentacija priprema i predlaže za uništenje.

Komisiji predsjedava jedan od predsjednika, zavisno od toga iz koje se operativne linije dokumentacija priprema i predlaže za uništenje.

VI

Prilikom selekcije i uništavanja materijala (dosjea) Komisija je dužna voditi zapisnik u dva primjerka. Jedan primjerak dostavlja se zamjeniku republičkog sekretara, a drugi odlaže i čuva u arhivu V odjela SDS RSUP.

VII

Ovo rješenje važi do opoziva.

Str. pov. broj 222

Zagreb, 9. prosinac 1980. godine

Rješenje o osnivanju Komisije za odabir i uništavanje materijala (dosjea evidentiranih osoba i dosjea po sadržaju), 9. prosinca 1980. (HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 31/103-1)

U komisijskim zapisnicima navodi se kako je pojedine materijale bilo potrebno uništiti zbog njihova „karaktera, sadržaja i svrhe” ili zbog toga što je operativni rad protiv praćenih osoba obustavljen, a sami podatci „ne govore o protuustavnoj djelatnosti, niti imaju povijesni ili operativni značaj”.

ZAPISNICI SDS-a O UNIŠTENJU DOKUMENTACIJE (Š31/103)

- 09.12.1980.g. i 20.01.1983.g. - dva Rješenja o osnivanju Komisije SDS RSUP SRH za selekciju i uništavanje materijala za koji je prestao daljnji interes SDS-a - dosjea evidentiranih osoba u dokumentaciji SDS RSUP-a i dosjea po sadržaju (Povijesni arhiv)
- 25.02.1985.g. Komisijski zapisnik RSUP SDS-a o uništenju materijala o osobama evidentiranim u operativnoj dokumentaciji (1158 osoba)
- 27.03.1989.g. Rješenje o osnivanju Komisije u SDS-u RSUP-a SRH za pregled, selekciju i uništavanje određenih materijala; 16.04.1989.g. Prijedlog Radne grupe Odjela za obrambene pripreme za uništenje dokumentacije pohranjene u VIII. odjelu SDS-a; 05.06.1989. Zapisnik Komisije za uništenje materijala SDS-a RSUP SRH koji je bio pohranjen u VIII. odjelu SDS-a (dokumentacija razvrstana u 25 točaka)
- 21.02.1990.g. Zapisnik Komisije za uništenje materijala SDS RSUP-a SRH arhiviranih u Odjelu za analitičke poslove prema prijedlozima ovog Odjela od 06.04.1989. i 14.02.1990.g. (informacije, sigurnosne procjene, izvješća i drugo - materijal popisan u 8 točaka)
- 17.04.1990.g. Zapisnik Komisije za uništenje određenog materijala SDS RSUP-a SRH prikupljenog u operativnim evidencijama SDS-a (V. odjel) - 58 popisa osoba - ukupno 2521 osoba

(HR-HDA-1561. SDS RSUP SRH, oznaka 31/103-1)

Exhibition:
“The archaeology of resistance: discovering collections of the cultural opposition in socialist Croatia”

WHAT IS THE CULTURAL OPPOSITION?

“Through interpretation, understanding; through understanding, appreciation; through appreciation, protection.”

(Freeman Tilden, *Interpreting Our Heritage*, 1957)

On the 25th anniversary of the fall of the Berlin Wall in 2014, the European Commission decided to put forth a call for proposals “Reflective-4-15: Cultural Opposition in the Former Socialist Countries” to project applicants from the Eastern European countries within the research and innovation programme Horizon 2020. Its main challenge was that in different collections there were numerous documents and objects that testified to the diversity of cultural movements and activities against the communist regime in Europe, but at the same time that important heritage was scattered and fragmented. It has therefore remained neglected and unknown to the general public. The project proposals had to devise a way to discover and present these collections to the general public, first and foremost in form of a digital registry, and to suggest better ways for their protection and promotion.

The project proposal “COURAGE – Cultural Opposition: Understanding the Cultural Heritage of Dissent in the Former Socialist Countries” coordinated by the Hungarian Academy of Sciences and Arts was accepted in a field of strong competitors. The Croatian Institute of History from Zagreb was one of the members of a consortium of 12 partners from 10 countries, covering both Croatia and Slovenia. The present exhibition catalogue, created in cooperation with the Croatian State Archives, outlines the results of project-related activities and presents exhibits from various types of collections only in Croatia. A joint exhibition with Slovenia will take place in the future.

Locating various types of collections was indeed an archaeological undertaking, as it involved digging through the various layers of dissent and resistance to the politics of the communist regime in the cultural sphere in order to make the best possible selection. This was by no means a simple task, because there was no ready-made list of such collections. For their detection, it was necessary to engage professional historians with knowledge of that period. The final outcome of “the archaeological dig” into various boxes and conducted interviews is approximately sixty collections from the territory of Croatia and Slovenia described in the COURAGE online registry (www.cultural-opposition.eu/registry).

The concept of “the cultural opposition” was defined as cultural and social practices by various groups and individuals who expressed their disagreement with the communist regime and its cultural politics and whose actions could vary from anonymous dissent (alternative lifestyle), concealed or public criticism of the dominant communist authority and its socio-political order to the open resistance to dictatorship, possible only among émigré circles, in the period from 1945 to 1990.

The typology resulting from this definition included the research sub-topics of political emigration (exile), religious institutions, national movements, national minorities, the radical left, youth (counter)culture, literature, neo-avant-garde (visual, conceptual and performing arts), social movements (feminism, ecology, LGBT, human rights and peace movements), censorship, as well as the Party and state control.

On the other hand, “a collection” included a group of objects or documents, private or public, in physical or digital form, whose content could be identified as relevant for various aspects of dissent against the communist regime (politics, culture, practices, ideologies, world views).

In order to draw the collections closer to potential users by means of experience, the aim of this exhibition is to present the *people* who intentionally or unintentionally created collections of the cultural opposition, collected records or created the content of collections connected through the COURAGE registry. Through the stories about these protagonists of the cultural opposition, visitors will perhaps connect more with the subject itself and with the records of the cultural opposition that remained unknown and uninteresting to the general public, partly due to its inaccessibility, but also due to political-ideological prejudices.

Hence, in the exhibition, the opposition actors, émigrés, religious believers, dissidents, members of the Praxis School, youth, artists, feminists, are presented with their suppressors: censors, ideologues and members of the secret police (UDBA). To be sure, it is possible for these identity labels to overlap, but for easier reference we decided upon this particular typology. The exhibition starts with cases that can be recognized as open resistance and defiance, then moves to veiled social non-conformism and closes with the employees of the state and Party repressive apparatus, showing how the regime dealt with dissent and resistance to official cultural politics.

The topics are presented with illustrations of the exhibits, a quote and a brief interpretation. For the most part, the exhibits come from the collections described in the COURAGE registry. They have been discovered in various heritage and research institutions and in the possession of private persons. However, in certain places they are supplemented with additional examples from the rich archival materials and collections of the Croatian State Archives. In this way, we additionally want to emphasize the vast potential of this little known and neglected heritage derived from our recent history.

Let us explore the heritage of the cultural opposition together!

Nenad Bukvić

Teodora Shek Brnardić

Zagreb, 2 September 2018

ZBIRKE U REGISTRU COURAGE

U registru COURAGE obrađene su sljedeće zbirke koje sadrže svjedočanstva o kulturnoj opoziciji iz razdoblja socijalističke Hrvatske i Slovenije (poredano po temama):

Emigracija

Emigrantska zbirka Joze Kljakovića (Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima)
Zbirka Ante Cilige (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu)
Zbirka Augustina Juretića (Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima)
Zbirka Bogdana Radice (Hrvatski državni arhiv)
Zbirka Dinka Tomašića (Hoover Institution)
Zbirka Fištrović (Knjižnica i čitaonica “Fran Galović” u Koprivnici)
Zbirka Inozemne Croatice (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu)
Zbirka Jakše Kušana (privatna zbirka)
Zbirka Jere Jareba (Hrvatski institut za povijest)
Zbirka Mihajla Mihajlova (Hoover Institution)
Zbirka Milovana Đilasa (Hoover Institution)
Zbirka Nikole Čolaka (Hrvatski državni arhiv)
Zbirka Pavla Tijana (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti)
Zbirka Ruska Matulića (Hoover Institution)
Zbirka Vinka Nikolića (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu)

Vjerske institucije

Zbirka don Živka Kustića (privatna zbirka)
Zbirka nadbiskupa Alojzija Šušlara (Nadbiskupski arhiv u Ljubljani)
Zbirka nadbiskupa Antona Vovka (Nadbiskupski arhiv u Ljubljani)
Zbirka nadbiskupa Frane Franića (Nadbiskupski arhiv u Splitu)
Zbirka Velikog jubileja 1976. godine (privatna zbirka)

Nacionalni pokreti i manjine

Mrežne stranice “Dr. Franjo Tuđman” (privatna zbirka)
Zbirka Mike Tripala (Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo)
Srpsko kulturno društvo “Prosvjeta” (Hrvatski državni arhiv)
Zbirka “Dokumenti o masovnom pokretu 1971. u Zadru” (Državni arhiv u Zadru)
Zbirka Matice hrvatske (Hrvatski državni arhiv)
Zbirka Miroslava Brandta (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu)
Zbirka Smiljane Rendić (Nadbiskupski arhiv u Zagrebu)
Zbirka preslika Krunoslava Draganovića o žrtvama Drugoga svjetskog rata i poraća (Hrvatski državni arhiv)
Zbirka Zvonimira Kulundžića (Državni arhiv u Osijeku)

Praksisovci

Arhivska zbirka časopisa *Praxis* i Korčulanske ljetne škole (Hrvatsko filozofsko društvo)
Zbirka Rudija Supeka (Hrvatski državni arhiv)

Društveni pokreti:

-Ekologija

Ekološka zbirka Alenke Bizjak (privatna zbirka)
Zbirka “Ekološki protesti u Omišu 1979. godine” (Hrvatski državni arhiv)

-Feminizam

Feministička zbirka Lydie Sklevicky (Institut za etnologiju i folkloristiku)
Feministička zbirka “Žena i društvo” (Centar za ženske studije u Zagrebu)

-Ljudska prava

Lezbijska knjižnica i arhiv ŠKUC-LL (ŠKUC-LL- Studentski kulturno-umjetnički centar-Lezbijska Lilit u Ljubljani)

Zbirka Alenke Puhar o ljudskim pravima (privatna zbirka)
Zbirka “Povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj” (udruga Domino)

-Mirovni pokreti

Arhiv Mirovnoga pokreta u Ljubljani (Mirovni institut u Ljubljani)
Zbirka Pagvaškoga pokreta (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti)

Omladinska (kontra)kultura

Foto arhiva Gorana Pavelića Pipe (privatna zbirka)
Zbirka grupe FV 112/15 (Međunarodni grafičko-likovni centar u Ljubljani)
Zbirka o zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji (privatna zbirka)
Zbirka *rock* i *disco* kulture Velida Đekića (privatna zbirka)

Neoavangardna umjetnost

EXAT 51 i Nove tendencije u Arhivu Tošo Dabac
Osobna zbirka Gordane Vnuk (privatna zbirka)
Zbirka *No Art* Vladimira Dodiga Trokuta (privatna zbirka)
Zbirka “Eksploatacija mrtvih” (Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu)
Zbirka “*Homage to* Josip Broz Tito” (Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu)
Zbirka “Slučajni prolaznik” (Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu)
Zbirka “Za demokratizaciju umjetnosti” (Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu)

Književnost

Zbirka D-fonda zabranjene literature (1945.-1991.) (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Ljubljani)
Zbirka Edvarda Kocbeka (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Ljubljani)
Zbirka novinskih isječaka Ivana Aralice (privatna zbirka)

Cenzura

Komisija za kinematografiju pri Vladi NRH (1947.-1950.) (Hrvatski državni arhiv)
Vjesnikova novinska dokumentacija (Hrvatski državni arhiv)
Digitalna zbirka “Istarski borac” (Sveučilišna knjižnica u Puli)
Zbirka Nikše Fulgosija (Hrvatski državni arhiv - Hrvatska kinoteka i Hrvatska radiotelevizija)
Zbirka Aleksandra Stipčevića o cenzuri (Hrvatski državni arhiv)
Zbirka sudskih zapisa o cenzuri Iljka Karamana (Hrvatski državni arhiv)

Partijska kontrola

Ideološka komisija Centralnog komiteta SKH (1956. – 1965.) (Hrvatski državni arhiv)
Komisija za ideološko-politički rad Narodne omladine Hrvatske (1945. – 1962.) (Hrvatski državni arhiv)
Komisija za ispitivanje nacionalističkih pojava u Matici iseljenika Hrvatske (1964. – 1967.) (Hrvatski državni arhiv)

Državna kontrola

“Akcija Tuškanac” u zbirci dokumenata Službe državne sigurnosti za Hrvatsku (1971.) (Hrvatski državni arhiv)
Komisija za vjerska pitanja Skupštine općine Vinkovci (1963.-1993.) (Državni arhiv u Vukovaru)
Dosjei Službe državne sigurnosti za Hrvatsku (Hrvatski državni arhiv)
Zbirka dokumenata Službe državne sigurnosti za Hrvatsku o vjerskim zajednicama (Hrvatski državni arhiv)
Zbirka nadzora UDBA-e nad slovenskim znanstvenicima (1945.-1962.) (Arhiv Republike Slovenije)
Zbirka o Golom otoku Grge Šore (Hrvatski povijesni muzej)
Zbirka svjedočanstava u Studijskom centru za nacionalnu pomirbu u Ljubljani
Zbirka “Đilasovci u Hrvatskoj” (Hrvatski državni arhiv)

ČLANOVI PROJEKTA

Nacionalna koordinatorica: Teodora Shek Brnardić
Zamjenik nacionalne koordinatorice: Josip Mihaljević
Istraživači:

HR - Petar Bagarić, Lidija Bencetić, Albert Bing, Nenad Bukvić, Franko Dota, Darjan Godić, Stipe Kljaić, Josip Mihaljević, Teodora Shek Brnardić i Tatjana Šarić
SLO - Marta Rendla i Željko Oset
Projektna menadžerica: Ines Cigula
Računovodstvo: Tamara Pavić i Suada Sadiković
Knjižnica: Martina Jurčić

ZAHVALE

Zahvaljujemo svim privatnim osobama i institucijama koji su vlasnici ili upravljaju zbirkama i koji su nam izašli ususret: Ivanu Aralici, Alenki Bizjak, Alenki Puhar, Velidu Đekiću, Goranu Paveliću Pipi, Vlatki Penzar Horvat, Vladimiru Dodigu Trokutu (†), Jakši Kušanu, Luciji Mihaljević, Gordani Vnuk, arhivu i knjižnici *Hoover Institution* pri sveučilištu Stanford, Centru za demokraciju i pravo “Miko Tripalo”, Centru za ženske studije u Zagrebu, Državnim arhivima u Osijeku, Vukovaru, i Zadru, Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Hrvatskoj radioteleviziji, Hrvatskom filozofskom društvu, Hrvatskom institutu za povijest, Hrvatskom povijesnom muzeju, Institutu za etnologiju i folkloristiku, knjižnici i čitaonici “Fran Galović” u Koprivnici, Lezbijskoj sekciji ŠKUC-LL u Ljubljani, Međunarodnom grafičko-likovnom centru u Ljubljani, Mirovnom institutu u Ljubljani, Muzeju za suvremenu umjetnost u Zagrebu, Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Ljubljani, Nadbiskupskim arhivima u Ljubljani, Splitu i Zagrebu, Papinskom hrvatskom zavodu sv. Jeronima, Studijskom centru za nacionalnu pomirbu u Ljubljani, Sveučilišnoj knjižnici u Puli i udruzi Domino.

Među institucijama posebna zahvala ide Hrvatskom državnom arhivu (ravnateljima Vlatki Lemić, v. d. Mariju Stipančeviću i Dinku Čuturi) i Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (ravnateljici Tatijani Petrić) s kojima smo sklopili ugovore o suradnji tijekom trajanja projekta i čijih smo zbirki najviše obradili. Sveučilištu Nova Gorica u Sloveniji, napose Željku Osetu, zahvalni smo za gostoprimstvo i organiziranje dvaju znanstvenih kolokvija o COURAGE temama 2016. i 2017. godine.

Zahvaljujemo na susretljivosti u prikupljanju informacija i intervjuima Ivanu Balti, Ivi Bancu, Anti Belji, Marini Benazić, Mladenu Buriću, Zori Cazi-Gotovac, Vladimiru Dodigu Trokutu (†), Josipu Dukiću, Ireni Galić Bešker, Alenki Bizjak, Gordanu Bosancu, Marijanu Bosnaru, Joži Dežmanu, Bruni Dobriću, Velidu Đekiću, Petru Elezu, Mariju Fabekovcu, Anti Gveriću, Jožici Hafner, Damjanu Hančiću, Marku Hrenu, Heleni Janežić, Mariju Jarebu, Gregoru Jenušu, Marijani Jukić, Martini Jurčić, Vedrani Juričić, Mirjam Jurjevčič, Nevenu Kordi, Ivanu Kosiću, don Slavku Kovačiću, Jakši Kušanu, Draženu Kušenu, Željki Lovrenčić, Bojanu Marottiju, Mariju Matijeвиću, Jovani Mihajlović Trbovc, Luciji Mihaljević, Tihomiru Milovcu, Vanji Mladineo, Igoru Omerzi, Željku Osetu, Blažu Otrinu, Goranu Paveliću Pipi, Dragi Pažinu, Dubravki Peić Čaldarević, Jasminki Pešut, Jelki Piškurić, Zrinki Podhraški Čizmek, Alenki Puhar, Stjepanu Razumu, Mislavu Rubiću, Dijani Sabolović-Krajini, Anamariji Starčević Štambuk, Anđelki i Enniju Stipčević, Tatjani Šarić, Darku Šimičiću, Bredi Škrjanec, Andreji Valić Zver, Nataši Velikonji, Gordani Vnuk i Marinku Vukoviću.

Zahvaljujemo na pomoći i podršci na ovaj ili onaj način Mariji Androić, Emi Aničić, Luciji Balikić, Damiru Agičiću, Vladimiru Brnardiću, Tihomiru Cipeku, Kristijanu Crnkoviću, Andreji Dragojević, Igoru Dudi, Marinu Ercegu, Alešu Gabriću, Martini Grahek-Ravančić, Antoniju Grgiću, Hrvoju Gržini, Nataši Ivančević, Aldi Ivančiću, Rimante Jaugaitė, Tomislavu Kardumu, Sofiji Klarin Zadravec, Blaženki Klemar Bubić, Sunčani-Lei Kolbezen, Ljiljani Kolečnik, Koraljki Kos Jurčec, Viboru Krajni, Jurju Kukoču, Žarku Lazareviću, Vlatki Lemić, Zorislavu Lukiću, don Piotru Maju, vlč. Ivanu Mikleniću, Marijanu Molnaru, Dinku Majcenu, Dušanu Mandiću, Elvisu Orbaniću, don Mladenu Parlovu, Robertu Peroviću, Željki Petrović Osmak, Nenadu Puhovskom, vlč. Boži Radošu, Gordanu Ravančiću, Marku Rojniću, mons. Antunu Senti ml., Dini Staničiću, Marinu Sopti, Danilu Šerbedžiji, Miroslavu Šašiću, Filipu Ščuricu, Tomislavu Šulju, Ani Valentić, Radini Vučetić, Josipi Vukelić, Željki Zdelar i Igoru Zidiću.

I na kraju zahvaljujemo našim lektorima i prevoditeljima Edwardu Bosnaru, Mirti Pavić, Jani Lavtižar, Urši Prši, Zdenku Radeliću i Robertu Čopecu na kvalitetnom radu i odličnoj suradnji.

IZBOR IZ KORIŠTENE LITERATURE

Akmadža, Miroslav. 2007. „The Position of the Catholic Church in Croatia 1945-1970”. *Review of Croatian History* (Zagreb), 2, br. 1, str. 89-115.

Akmadža, Miroslav. 2003. „Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine”. *Croatica Christiana Periodica* (Zagreb), 27, br. 52, str. 171-202.

Akrap, Gordan. 2016. *Kardinal Stepinac u dokumentima Gestapa i OZN-e*. Zagreb : Udruga sv. Jurja – Glas Koncila, Laser plus.

Bencetić, Lidija. 2018. „Feministička zbirka Lydie Sklevicky”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n95916?hr>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Bencetić, Lidija. 2017. „Zbirka *Homage to Josip Broz Tito* u Muzeju suvremene umjetnosti”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n11143?hr>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Bencetić, Lidija. 2016. „Zbirka Inozemne Croatice”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n7591?hr>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Bencetić, Lidija. 2017. „Zbirka „Slučajni prolaznik“ u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n20846?hr>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Bencetić, Lidija. 2017. Zbirka „Za demokratizaciju umjetnosti“ u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n29645?hr>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Bing, Albert. 2017. „Arhivska zbirka Praxis i Korčulanske ljetne škole”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n31917?hr>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Bing, Albert. 2017. „Zbirka Mike Tripala”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n13164>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Bing, Albert. 2017. „Zbirka *No Art*”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n11289?hr>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Borovac, Kristina. „Identitet žene kroz prizmu (marksističkog) feminizma (Diskursno-analitički pogled u dva perioda jugoslavenskog društva nakon 2. svjetskog rata)”. Završni rad, Filozofski fakultet u Rijeci, 2015. URL: <https://repository.ffri.uniri.hr/islandora/object/ffri:322/datastream/PDF/download>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Bukvić, Nenad. 2018. „Dosjei Službe državne sigurnosti za Hrvatsku”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n41145?hr>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Bukvić, Nenad. 2017. „Zbirka dokumenata Službe državne sigurnosti za Hrvatsku o vjerskim zajednicama”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n509?hr>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Bunčić, Radojica. 2008. „Proleter i svih zemalja, ko vam pere čarape?”. URL: <http://www.e-novine.com/drustvo/17744-Proleter-i-svih-zemalja-vam-pere-arape.html> Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Čorić, Tomislav. 2007. *Polja stoljeća Studentskog centra u Zagrebu (1957.–2007.)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu-Studentski centar.

Dijanović, Davor. 2015. “S. Rendić: Primjer neustrašivosti u borbi za hrvatski nacionalni, vjerski i kulturni identitet” URL: <http://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/d-dijanovi/19343-smiljana-rendic-primjer-neustrasivosti-u-borbi-za-hrvatski-nacionalni-vjerski-i-kulturni-identitet.html>, 13. siječnja. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Disidentstvo u suvremenoj povijesti. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa. 2010. Kisić Kolanović, Nada, Zdenko Radelić i Katarina Spehnjak (ur.). Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

„Dvostruki jubilej“, 1976. *Crkva u svijetu* (Split), 11, br. 3, str. 193-197.

Đekić, Velid. 2013. *Red! River! Rock! Riječka rock-scena šezdesetih*. Rijeka: KUD Baklje.

Đidara, Ivan. 2016. „Povijest Adventističke crkve u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na Dalmaciju”. Doktorski rad, Sveučilište u Splitu.

Đurkan, Sanela. „Rodna ideologija u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih: prikaz analize sadržaja reprezentativnih hrvatskih romana”. Završni rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2015. URL: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/6024/1/dipl.%20rad%20-%20SANELA%20ĐURKAN.pdf>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Fichter, Madigan. 2016. „Yugoslav Protest: Student Rebellion in Belgrade, Zagreb, and Sarajevo in 1968,” *Slavic Review* (Illinois), 75, br. 1, str. 99-121.

Filmski vjesnik, 1956, 6, br. 113.

Flinčec, Vanja. 2012. „Retorika hrvatskih feminističkih časopisa”. Diplomski rad, Filozofski fakultet u Osijeku. URL: <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos%3A1832/datastream/PDF/view>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Irvine, Jill. 2011. „Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije”. *Političke analize* (Zagreb), 2, br. 7, str. 28-37.

Jakulj, Ivan. 2015. „Pravni položaj Katoličke Crkve u Republici Hrvatskoj: od totalitarizma do demokracije”. *Crkva u svijetu* (Split), 50, br. 3, str. 478-513.

Jandrić, Berislav. 2002. “Prilog proučavanju studentskih demonstracija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1968.” *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb), 34, br. 1, str. 7-40.

Jergović, Miljenko. 2015. „Azra—mala škola političkog mišljenja”. URL: <https://www.jergovic.com/subotnja-matineja/azra-mala-skola-politickog-misljenja/> 31. listopada. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Kanzleiter, Boris. 2009. „1968. u Jugoslaviji – tema koja čeka istraživanje”. U: *Novi društveni pokreti u Jugoslaviji od 1968. do danas*. Đorđe Tomić i Petar Atanacković (ur). Novi Sad: Cenzura.

Kesić, Vesna. 2017. „Kako se kalio feminizam: od DRUG-ce žene do Građanke”. URL: <https://www.kulturpunkt.hr/content/kako-se-kalio-feminizam-od-drug-ce-zene-do-gradanke>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Kljaić, Stipe. 2018. „Zbirka Bogdana Radice”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n6545?hr>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Kljaić, Stipe. 2018. „Zbirka Miroslava Brandta”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n18264?hr>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Kljaić, Stipe. 2018. „Zbirka Nikole Čolaka”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n61473?hr>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Kljaić, Stipe. 2018. „Zbirka Smiljane Rendić”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n70799>. (u pripremi).

Kostelnik, Branko. 2004. *Moj život je novi val*. Zaprešić: Fraktura.

Lebhaft, Karla. 2012. „Benigna subverzija: umjetnost i ideologija u visokom modernizmu”. *Sic: časopis za književnost, kulturu i književno prevođenje* (Zadar), 3, br. 1, str. 1-15.

Leljak, Roman. 2016. *Predpisi o metodah in sredstvih dela Udbe in Kosa = Propisi o metodama i sredstvima rada Udbe i Kosa 1944. – 1990*. Radenci: Društvo za raziskovanje zgodovine.

Malović, Suzana. 2013. „Disident Milovan Đilas”. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. URL: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9772/1/Milovan%20%C4%90ilas.pdf>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Marjanić, Suzana. 2009. „Akcionistički intervencionizam ili akcije, akcije-objekti i izložbe-akcije”. *Kazalište: časopis za kazališnu umjetnost* (Zagreb), 17, br. 37/38, str. 138-149.

Matijević Margareta. 2007. „Religious Communities in Croatia from 1945 to 1991: Social Causality of the Dissent Between Communist Authorities and Religious Communities' Leadership”. *Review of Croatian History* (Zagreb), 2, br. 1, str. 117-140.

Mihaljević Josip. 2011. „Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.-1974.”. *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb), 43, br. 1, str. 25-51.

Mihaljević, Josip. 2018. „Zbirka Jakše Kušana”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n39098?hr>. (u pripremi).

Mihaljević, Josip. 2017. „Zbirka Jere Jareba”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n25213?hr>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Mihaljević, Josip. 2017. „Zbirka Rudija Supeka”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n19045?hr>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Mihaljević, Josip. 2017. „Zbirka Zvonimira Kulundžića”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n2580?hr>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Mikšić, Diana. 2015. „HR-HDA-1561 Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske”. U: *Iseljeništvo. Vodič kroz fondove i zbirke Hrvatskoga državnog arhiva*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, str. 175-179.

Radelić, Zdenko. 2015. „KPJ i sigurnosno-obavještajni sustav u Hrvatskoj (1941.-1951.)”. *Historijski zbornik* (Zagreb), 68, br. 1, str. 73-105.

Shek Brnardić, Teodora. 2018. „Zbirka Aleksandra Stipčevića o cenzuri”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n7710?hr>. (u pripremi).

Shek Brnardić, Teodora. 2016. „Zbirka sudskih zapisa o cenzuri Iljka Karamana”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n1484?hr>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Shek Brnardić, Teodora. 2018. „Zbirka o zagrebačkoj klasičnoj gimnaziji”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n42872?hr>. (u pripremi).

Shek Brnardić, Teodora. 2018. „Zbirka Velikog jubileja 1976. godine”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n37373>. (u pripremi).

Spehnjak, Katarina i Tihomir Cipek. 2007. „Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945. – 1990.”. *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb), 39, br. 2, str. 255-297.

Staničić, Frane. 2014. „The Legal Status of Religious Communities in Croatian Law”. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* (Zagreb). 64, br. 2, str. 225-254.

Stanić, Vedran. 2016. „Studentski protesti u Zagrebu 1968. i 1971. Sličnosti i razlike”. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. URL: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/9772/1/Milovan%20%C4%90ilas.pdf>. Pristup ostvaren 28. rujna 2018.

Stipčević, Aleksandar. 2005. „Tiskari kao cenzori u Hrvatskoj; 1945.-1990.”. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 48, br. 3-4, str. 1-15. URL: http://eprints.rclis.org/7566/1/VBH_3-4_2005_Stipcevic.pdf

Šarac, Damir. 2016. „Prije 40 godina u Solinu ‘Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata’”. URL: <http://misija.slobodnadalmacija.hr/bastina/clanak/id/25531/PRIJE-40-GODINA-U-SOLINU-Trinaest-stoljeca-krscanstva-u-Hrvata>, 11. rujna. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Šarić, Tatjana. 2010. „Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952.”. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb), 42, br. 1, str. 387-423.

Šarić, Tatjana. 2018. „Ideološka komisija Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske (1956. – 1965.)”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n29916?hr>. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Šarić, Tatjana. 2017. „Komisija za ideološko-politički rad Narodne omladine Hrvatske (1945.-1962.)”. U: COURAGE Registry Online. URL: <http://courage.btk.mta.hu/courage/individual/n14264?hr>. Pristup ostvaren: 13. rujna 2018.

Tokić, Mate Nikola. 2012. „The End of ‘Historical-Ideological Bedazzlement’. Cold War Politics and Emigré Croatian Separatist Violence, 1950–1980”. *Social Science History* (Cambridge), 36, br. 3, str. 421-445.

Ugrin, Ivan. 2016. „Solinski jubilej”. URL: <http://misija.slobodnadalmacija.hr/kolumne/ne-bojte-se/clanak/id/25596/Solinski-jubilej>, 12. rujna. Pristup ostvaren 13. rujna 2018.

Vrcelj, Sofija i Marko Mušanović. 2011. *Kome još (ne)treba feministička pedagogija?!*. Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.

Vučetić, Radina. 2016. *Monopol na istinu: partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX. veka*. Beograd: Clio.

Vučetić, Radina. 2006. “Rokenrol na Zapadu Istoka – slučaj *Džuboks*”. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 13, br. 1-3, str. 72-88.

Wyhmeister, Nancy J. 2005. „Tko su adventisti sedmog dana?”. *Biblijski pogledi* (Maruševec), 13, br. 1, str. 79-104.

Zakon o izdavanju i raspačavanju omladinske i dječje književnosti i štampe, SL FNRJ 29/1947.

Zapisnici Politbiroa Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. Svezak 1 1945-1948. 2005. Vojnović, Branislava (prir.). Zagreb: Hrvatski državni arhiv .

Žižić, Jakov. 2013. „Što je hrvatska politička emigracija?”. *Političke analize* (Zagreb), 4, br. 16, str. 61-64.

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ: ŠTO JE KULTURNA OPOZICIJA?	3
EMIGRANTI	5
VJERNICI	15
DISIDENTI	23
PRAKSISOVCI	31
OMLADINCI	39
UMJETNICI	47
FEMINISTICE	55
CENZORI	61
IDEOLOZI	71
UDBAŠI	81
SUMMARY	92
ZBIRKE U REGISTRU COURAGE	94
ČLANOVI PROJEKTA	95
ZAHVALE	96
IZBOR IZ KORIŠTENE LITERATURE	97